

MASTER'S THESIS

Een schuivende moraal

De naoorlogse constructie van een (zelf)beeld van broers en politieagenten Jan en Adriaan Smorenburg

Oosterloo, J.

Award date:

2020

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 18. Apr. 2025

Open Universiteit
www.ou.nl

Een schuivende moraal

De naoorlogse constructie van een (zelf)beeld van
broers en politieagenten Jan en Adriaan Smorenburg

Shifting morals

Postwar (self)perceptions of brothers and
policemen Jan and Adriaan Smorenburg

Janine Oosterloo

Masterscriptie

Faculteit Cultuurwetenschappen

Open Universiteit
www.ou.nl

Student	Janine Oosterloo
Adres	Noordijs 10, 8861 AZ Harlingen
Studentnummer	536052525
E-mailadres	janine.oosterloo@hotmail.com/janine.oosterloo@politie.nl
Opleiding	Master Kunst- en cultuurwetenschappen, Open Universiteit
Begeleiders	Susan Hogervorst, Open Universiteit Hinke Piersma, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Genocide- en Holocauststudies
Examinator	Gemma Blok, Open Universiteit
Datum	29 september 2020

Maar neemt u mij niet kwalijk het is en blijft mijn broer. Hij is fout geweest, goed, maar geen ploert.

- Willem Smorenburg, juli 1949¹

Monsters exist, but they are too few in number to be truly dangerous. More dangerous are the common men, the functionaries ready to believe and to act without asking questions.

- Primo Levi, 1965²

---

¹ Nationaal Archief (NA), Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), toegangsnummer 2.09.09, inv.nr. 379 III. Dossier Jan Smorenburg. Brief van Willem Smorenburg aan de minister van Justitie, juli 1949.

² Primo Levi, *If this is a man/The Truce* (1965). Stuart Woolf vert. (Londen 2013) postscriptum.

Inhoud

Woord vooraf	6
Lijst van afkortingen	7
1 Inleiding	8
1.1 Onderwerp en probleemstelling	11
1.2 Bronnen en methoden	13
1.2.1 Oral history	15
1.2.2 Egodocumenten.....	17
2 Jan en Adriaan Smorenborg – broers en politieagenten in Utrecht	20
2.1 Broers	20
2.2 Politieagenten in de oorlog.....	22
2.3 Wetenschappelijke en publieke beeldvorming.....	31
3 Herinneringen van politieagenten - ‘Ik heb in dien tijd nooit anders kunnen denken’ ...	38
3.1 CABR-dossier: verklaringen van Jan Smorenborg, 1945-1949.....	40
3.2 CABR-dossier: verklaringen van familie, slachtoffers, getuigen, 1945-1949	55
3.3 Herinneringen van en aan Adriaan Smorenborg	65
3.4 Herinneringen van andere oud-politieagenten	69
3.5 Analyse.....	71
4 Herinneringen van een onderduikkind - ‘Na de oorlog begon voor mij de oorlog’	78
4.1 Gesprekken met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan, 2019	79
4.2 Herinneringen van andere onderduikkinderen en onderduikouders.....	84
4.3 Analyse.....	86
5 Herinneringen van een kleinzoon – ‘Het beeld is tweeledig’	89
5.1 Gesprek met Ko Smorenborg, 2019.....	92
5.2 Herinneringen van andere (klein)kinderen van foute ouders	98
5.3 Analyse.....	100
Slotbeschouwing	103

Bronnen en literatuur	111
Bijlage 1 – Schema familie Smorenborg	118
Bijlage 2 – Tijdlijn loopbaan en zuivering Jan Smorenborg	119
Bijlage 3 – Fragmenten CABR-dossier Jan Smorenborg.....	121
Bijlage 4 – Tijdschrift- en krantenartikelen	134
Bijlage 5 – Brief van Adriaan en Mien Smorenborg aan de ouders van Loes Susan	136
Summary.....	138

Woord vooraf

Tijdens de zoektocht naar een geschikt onderwerp voor mijn masterscriptie Kunst- en cultuurwetenschappen kwam ik een bericht tegen over de publicatie van het boek *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* van NIOD-onderzoeker Hinke Piersma. Ik besloot om mijn algemene interesse in alle facetten van de Tweede Wereldoorlog te combineren met de rol van de politie daarin en benaderde Hinke. Zij bracht mij in contact met Loes van den Ancker-Susan, voormalig onderduikkind bij oud-politieagent Adriaan Smorenburg. Ik ben Loes, haar zus Suze Junge-Susan, en hun beide echtgenoten zeer dankbaar voor de bijzondere gesprekken en gastvrijheid. Het gesprek met Ko Smorenburg, kleinzoon van Adriaans broer Jan Smorenburg, was even indrukwekkend en ook hem dank ik zeer voor het delen van zijn herinneringen en reflecties.

Ik ben zelf politieagent in executieve dienst. Dit kan invloed hebben gehad op de mate van vertrouwen die de geïnterviewden in mij stelden en op wat ze wel en niet met mij deelden. Daarnaast merkte ik dat ik het bij vlagen ingewikkeld vond om neutraal te blijven bij het lezen van het strafdossier in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, zowel in een – vaak onaangename – reflectie op mijn eigen positie als politieagent in de maatschappij, als in mijn oordeel over het handelen van vooral Jan Smorenburg. Ten slotte, en daarbij citeer ik Guus Meershoek, '[vergt] goed onderzoek andere kwaliteiten dan goed politiewerk'.³ Bij het doornemen van het bronmateriaal moest ik mijzelf er steeds aan herinneren dat het doel van dit onderzoek niet was te achterhalen *wat* er precies in de oorlog gebeurde, maar vooral *hoe* daarop achteraf gereflecteerd werd.

Scriptiebegeleider Susan Hogervorst probeerde mij, evenals Hinke, voortdurend na te laten denken over en gericht te houden op de focus van mijn onderzoek. Mijn ouders en broer toonden onvermoeibaar interesse in de voortgang van de scriptie en namen de moeite mij voor met name taalkundige fouten te behoeden, zo ook Jacolien. Koos was tegelijkertijd geduldig én een stok achter de deur. Jan Norg gaf een middag van zijn tijd voor een waardevolle inkijk in zijn uitgebreide bibliotheek en oneindig lijkende parate kennis over de Tweede Wereldoorlog. Met behulp van conservator Jos Breukers kon ik een dag doorbrengen in het depot en het van het Nederlands Politiemuseum. Het was een bijzonder traject. Ik heb veel geleerd.

Janine Oosterloo

Harlingen, september 2020

---

³ Guus Meershoek, 'Over ongemak in de relatie tussen politie en onderzoekers', *Het Tijdschrift voor de Politie* 80 (2018) 36-38, aldaar 38.

Lijst van afkortingen

ATL	Algemeen Toezicht Leden (afdeling van de NSB)
BBS	Besluit Buitengewoon Strafrecht
BS	Binnenlandse Strijdkrachten
CABR	Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie
CID	Centrale Inlichtingendienst (afdeling van de NSB)
KP	Knokploeg
NA	Nationaal Archief
NBI	Nederlands Beheersinstituut
NCP	Nationale Collectie Politie
NIOD	Instituut voor Oorlogs-, Genocide- en Holocauststudies
NSB	Nationaalsocialistische Beweging
NVI	Nationaal Veiligheidsinstituut/Nederlands Politie­museum
POD	Politieke Opsporingsdienst
PRA	Politieke Rechercheafdeling
UA	Het Utrechts Archief
ZP	Archief Zuivering Politie
ZA	Archief Zuivering Ambtenaren

1 Inleiding

Gedurende de eerste vier decennia na de bevrijding werd het discours over de Tweede Wereldoorlog in Nederland bepaald door het heldere onderscheid tussen schurken van het Nazi-regime en helden van het verzet. Dit strakke zwart-witkader speelde een belangrijke rol in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van historicus Loe de Jong, waarvan het eerste deel in 1969 verscheen.⁴ Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw was in de oorlogsgeschiedschrijving, in combinatie met meer aandacht voor de deportatie van de Joodse bevolking, inmiddels echter al kritiek ontstaan op het beeld van een grotendeels ‘heroïsch Nederland in oorlogstijd’.⁵ Onder andere in *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom* van historicus Jacques Presser, gepubliceerd in 1965, was verantwoordelijkheid en schuld voor vervolging en vernietiging van de Nederlandse Joden niet meer alleen bij de Duitsers komen te liggen.⁶ Ook veel Nederlanders hadden meegewerkt, waaronder de Nederlandse ambtenaren- en politieorganisaties.⁷ Wellicht met andere actoren, de kaders van goed en fout waren echter nog steeds toonaangevend.

In 1983 pleitte voormalig NIOD-directeur Hans Blom voor een meer afstandelijke, onpartijdige en niet moraliserende benadering van de bezetting.⁸ Zijn vertoog om de ‘niet in alle opzichten verhelderende ban van de politiek-morele vraag naar goed en fout’ te doorbreken, leidde, bedoeld of onbedoeld, een periode van nivellering en vergrijzing in de geschiedschrijving in.⁹ Een voorbeeld daarvan was het in 2001 gepubliceerde boek van historicus Chris van der Heijden met de welluidende titel *Grijs Verleden*.¹⁰ Psycholoog en NIOD-onderzoeker Bram Enning noemde *Grijs Verleden* een ‘systematische poging tot afrekening met het zwart-witdenken

---

⁴ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (14 dln.; Den Haag 1969-1994).

⁵ Peter Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzage de bestraffing en reclassering van ‘foute’ Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989) 17; Hinke Piersma, ‘Niet alle dienders waren fout. Waarom het politieverzet zo onbekend is gebleven’, *Geschiedenis Magazine* 55 (2020) afl.3, 16, 191.

⁶ Romijn, *Streng, snel en rechtvaardig*, 16; Jacques Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom II* (5^e druk; Den Haag 1965).

⁷ Hinke Piersma, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam 2019) 16.

⁸ Hans Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam op 12 december 1983).

⁹ Shirley Haasnoot, ‘Het is tijd voor de opvolger van Loe de Jong. Goed en fout zijn geen morele ijkpunten meer’, *Historisch Nieuwsblad* 4 (2004).

<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6353/het-is-tijd-voor-de-opvolger-van-loe-de-jong.html>, laatst geraadpleegd op 14 maart 2020.

¹⁰ Chris van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2^e druk; Amsterdam en Antwerpen 2001).

over de oorlogs- en bezettingstijd'.¹¹ Enning ging echter verder en bestempelde het als een 'poging tot normalisering van collaboratie' of in ieder geval een relativisering van de verschillen, die er 'wel degelijk waren geweest'.¹² Van der Heijden weerlegde die kritiek en stelde dat zijn boek niet ging over de uitersten van verzet en collaborateurs, maar over die overgrote meerderheid van Nederlanders die niets deden, die wegkeken, die 'zwakkelingen' waren geweest.¹³ Historicus Barbara Henkes benoemde in 2010 ook deze veelal halfslachtige houding ten opzichte van het nationaalsocialisme en de 'absurditeit' van het feit dat voor velen het leven gewoon doorging.¹⁴

In het publieke debat bleef volgens Blom de goed-foutvraag nog steeds dominant én waardevol.¹⁵ Historicus Shirley Haasnoot constateerde een generatie die geen persoonlijke verantwoordelijkheid voelde maar grote belangstelling toonde voor de vraag naar collaboratie en verzet.¹⁶ Volgens historicus Peter Romijn was echter ook in wetenschappelijke studies de morele vraag naar schuld en verantwoordelijkheid nog legitiem en onontkoombaar. Mogelijke verdiensten en de nare gevolgen van iemands handelen moesten per geval afgewogen worden.¹⁷ De uitspraken van Van der Heijden en Henkes over 'zwakkelingen' die wegkeken en de 'absurditeit' van het gewone leven dat doorging, toonden dat de moraliserende benadering ook in wetenschappelijke publicaties inderdaad onverminderd aanwezig was, wellicht niet altijd in uitersten van goed en fout maar evengoed moraliserend.

Specifiek gericht op het handelen van de politie tijdens de oorlog werd de strakke scheiding tussen goed en fout in de populairwetenschappelijke geschiedschrijving met name voortgezet door of onder redactie van journalist en historicus Ad van Liempt. In 2013 publiceerde hij de boeken *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog* en *De jacht op het verzet. Het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog*.¹⁸ Zoals de ondertitels van deze boeken al doen vermoeden, overheerste hierin het narratief van de politie als foute organisatie, als al dan niet gewetenloze facilitator van de maatregelen van de Duitse bezetter.

---

¹¹ Bram Enning, *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken (1975-2000)* (Amsterdam 2014) 180.

¹² Enning, *Spreken over fout*, 184, 203.

¹³ Chris van der Heijden, *Kinderen van foute ouders. Hun verhaal* (Amsterdam en Antwerpen 2014) 789.

¹⁴ Barbara Henkes, 'De bezetting revisited. Hoe van De Oorlog een "normale" geschiedenis werd gemaakt die eindigt in vrede', *BMGN - Low Countries Historical Review* 125 (2010) 73–99, aldaar 78. <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7072>

¹⁵ Hans Blom, 'Nog altijd in de ban van goed en fout', *de Volkskrant*, 20 april 2007.

¹⁶ Shirley Haasnoot, 'Het is tijd voor de opvolger van Loe de Jong'.

¹⁷ Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam 2006) 673.

¹⁸ Ad van Liempt ed., *De jacht op het verzet. Het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2013); Ad van Liempt en Jan H. Kompagnie ed., *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog* (5^e druk; Amsterdam 2013).

Kritiek op een strikt onderscheid tussen goed en fout bleef. Onvrede met het moreel gekleurde, ‘vermaledijde kader’ van goed en fout en met ‘het karikaturale beeld van de Nederlandse politie tijdens de Duitse bezetting’ in de twee genoemde publicaties onder redactie van Van Liempt, waren in 2014 voor historici Jos Smeets, Tommy van Es en Guus Meershoek aanleiding voor hun boek *In de frontlinie*.¹⁹ Aan de hand van de levensverhalen van tien politiemannen wilden zij de complexiteit van de situatie en de grote onderlinge verschillen belichten. Historicus Hinke Piersma stelde in haar recente monografie *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* dat er ‘wel wat af te dingen’ is op het vrijwel homogeen negatieve beeld van de politie als ‘nationale zondebok’.²⁰

Kritiek op de nivellering en vergrijzing bleef ook. Toonaangevend hierin was historicus Evelien Gans, die de ingeslagen weg van nivellering duidde als ‘secundair antisemitisme’.²¹ Gans definieerde nivellering in de geschiedenis als ‘verschillen verkleinen in positie, gevoelens en motieven tussen daders, omstanders en slachtoffers’.²² Dit leidde volgens Gans tot het onwenselijke beeld dat iedereen een beetje slachtoffer was geweest en iedereen een beetje dader, waarmee werd voorbij gegaan aan het feit dat de situatie van Joden en niet-Joden absoluut verschilde ‘alleen al omdat Joden per definitie moesten kiezen: onderduiken, of niet’.²³ Eind 2019 waarschuwden schrijfster Chaja Polak, historicus Barbara Henkes en NIOD-directeur Frank van Vree dat nivellering en vergrijzing in Nederland ‘min of meer mainstream’ waren geworden, met als ongewenst resultaat dat ‘als (bijna) iedereen medeschuldig is, de daders een beetje minder schuldig’ zijn.²⁴ Afgezien van de grootste misdadigers mocht iedereen zich in de nivelleringsbenadering een beetje slachtoffer voelen want ‘het hing van het toeval af of iemand in die periode goed, fout, of iets daartussenin was’.²⁵ Door de nivellering vervaagde het onderscheid tussen dader en slachtoffer. Het wetenschappelijke en publieke debat over de juiste vorm van de geschiedschrijving van de Duitse bezetting en de Jodenvervolgung blijkt nog niet verstomd. Deze scriptie past in dit debat.

---

¹⁹ Jos Smeets, Tommy van Es en Guus Meershoek ed., *In de frontlinie. Tien politiemannen en de Duitse bezetting* (z.p. 2014) 8-9.

²⁰ Piersma, *Op eigen gezag*, 188-190.

²¹ Margreet Fogteloo, ‘Het einde. Evelien Gans, 24 april 1951 – 19 juli 2018’, *De Groene Amsterdammer* 35 (2018). <https://www.groene.nl/artikel/evelien-gans-24-april-1951-19-juli-2018>, laatst geraadpleegd op 11 juli 2020.

²² Remco Ensel en Evelien Gans, ‘Nivellering in de geschiedenis. Zij wisten iets van hun lot’, *De Groene Amsterdammer* 50 (2012). <https://www.groene.nl/artikel/wij-weten-iets-van-hun-lot>, laatst geraadpleegd op 13 juli 2020.

²³ Ibidem.

²⁴ Sander van Walsum, ‘Geschiedenis in grijstinten. Een beetje dader? “Je kunt de oorlog niet begrijpen zonder de termen goed en fout”’, *de Volkskrant*, 1 november 2019.

²⁵ Ibidem.

1.1 Onderwerp en probleemstelling

Naoorlogse herinneringen aan en reflecties op het handelen van de broers Jan en Adriaan Smorenborg als politieagent ten aanzien van de anti-Joodse maatregelen tijdens de Tweede Wereldoorlog vormen het onderwerp van deze scriptie. Jan was toegetreden tot het Utrechtse korps in 1921, eerst als straatagent en vanaf 1930 als rechercheur.²⁶ Tijdens de oorlog was hij lid van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) en arresteerde Joden. In mei 1945 werd hij zelf gearresteerd en ontslagen. In het kader van de bijzondere rechtspleging werd hij in 1949 veroordeeld tot elf jaar gevangenisstraf.²⁷ Zijn jongere broer Adriaan werkte als hoofdagent in Utrecht vanaf 1927.²⁸ Hij bleef ook in dienst tijdens de bezetting maar bood onderdak aan een Joods meisje en hielp het verzet. Hij werkte tot zijn pensioen bij de Utrechtse politie. Indachtig het in de inleiding kort geschetste debat over de moralistische en de nivellerende benaderingen in de bezettingsgeschiedschrijving, luidt de hoofdvraag: *Hoe kunnen de morele aspecten in naoorlogse reflecties op het handelen tijdens de Tweede Wereldoorlog van de Utrechtse broers en politieagenten Jan en Adriaan Smorenborg worden geduid?* Deze vraag is geoperationaliseerd aan de hand van de volgende onderzoekbare deelvragen:

1. Wat was de situatie waarin de Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog opereerde?
2. Wie waren Jan en Adriaan Smorenborg en hoe gaven zij invulling aan hun rol als politieagent in Utrecht tijdens de Tweede Wereldoorlog, met name ten aanzien van de anti-Joodse maatregelen?
3. In welke contexten is op het handelen van de broers teruggekeken en gereflecteerd?
4. Hoe werd in die verschillende contexten moreel geoordeeld over het handelen van de broers?

Voor de analyse van de reflecties op het handelen van de broers zijn mondelinge en schriftelijke uitingen bestudeerd binnen verschillende contexten. In deze scriptie is de juridische context van het strafdossier in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) van Jan Smorenborg uitgelicht, evenals de context van familie en direct betrokkenen en de historiografische context.

---

²⁶ Nationaal Archief (NA), Archief Zuivering Politie (ZP), inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring van 50 bladzijden door Jan Smorenborg, gedateerd 25 september 1946 met aanhef 'rapport' en 'gedetineerd in het Verblijf- en Bewaringskamp Rhijnauwen; naar aanleiding van: een onderhoud met den Sociaal verzorger van voormeld kamp', I.

²⁷ Zie bijlage 2 voor een tijdlijn van de loopbaan en naoorlogse zuivering van Jan Smorenborg.

²⁸ Nationaal Veiligheidsinstituut/Nederlands Politiemuseum (NVI), Apeldoorn Nationale Collectie Politie, stamkaart Adrianus Laurens Smorenborg, geen inv.nr.; *Algemeen Handelsblad*, 3 november 1952.

Om de reflecties en de morele aspecten daarvan beter te duiden, is ook de historiografie van de politie in de Tweede Wereldoorlog, van Joodse onderduikkinderen en van (klein)kinderen van foute ouders bestudeerd.²⁹

Spanningsveld

Bij de analyse van herinneringen van familie, getuigen en slachtoffers en beeldvorming door hen en door derden in (populair)wetenschappelijke geschiedschrijving, was ik mij bewust dat het niet aan mij was om zelf moreel te oordelen over de broers en hun gedragingen. Door de termen goed en fout hierbij niet volledig te schuwen, sluit het onderzoek wel aan bij de goed-fout-discussie in het de (populair)wetenschappelijke debat, waarvan in paragraaf 2.3 een overzicht wordt gegeven.

Bij onderzoek naar personen en hun gedragingen, met name in situaties zoals die waarin de broers Smorenburg zich als politieagent bevonden tijdens de Tweede Wereldoorlog, is het daarbij van belang je als onderzoeker bewust te zijn van het ethische spanningsveld tussen het rationeel verklaren enerzijds en empathie anderzijds. Dit spanningsveld waarin genavigeerd moet worden, geldt voor de betrokkenen, maar niet minder voor de onderzoeker. Volgens historici Anna Sheftel en Stacey Zembrzycki betekent dat met name voor de onderzoeker het vinden van de juiste balans tussen het respecteren van de uitingen van de direct betrokkenen en het objectief doorgeven van hun zelfgekozen verhaal enerzijds, en anderzijds het waken voor het doorslaan van verklaren naar begrip tonen of, evengoed niet wenselijk, het projecteren van het eigen gevoel over wat goed en fout is.³⁰ Evenals Sheftel en Zembrzycki stelden literatuurhistorici Sidonie Smith en Julia Watson dat de onderzoeker opmerkzaam moet zijn op de eigen reactie op de pogingen die de schrijver of spreker doet om de lezer of toehoorder te overtuigen van de feiten die zij te berde brengen en van het moreel goede van hun handelen.³¹

Anders gezegd, een onderzoek, zoals deze scriptie, behoort een wetenschappelijke benadering van een onderwerp te zijn en daar past moralisme vanuit de onderzoeker niet in. Ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog hebben historici afstand willen nemen van de categorisering in goed en fout van Loe de Jong. Zoals hierboven kort uiteengezet, leidde dat onder andere tot vergrijzing van het debat en een ruimere interpretatie van de termen dader en slachtoffer. Er waren inderdaad veel meer manieren, oneindig veel, waarop tijdens de bezetting kon worden gehandeld en met welke reden. Dat betekent echter niet dat de categorieën goed en

---

²⁹ De term foute ouders is gemeengoed in de literatuur over kinderen van ouders die collaboreerden met de Duitse bezetter. Voor de leesbaarheid wordt de term in deze scriptie zonder aanhalingstekens gebruikt.

³⁰ Sheftel, Anna en Stacey Zembrzycki, 'Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics', *The Oral History Review* 43 (2016) 338-366, aldaar 356-357.
<https://doi.org/10.1093/ohr/ohw071>

³¹ Ibidem, 357; Sidonie Smith en Julia Watson, *Reading autobiography. A Guide for Interpreting Life Narrative* (Minneapolis 2001) 242.

fout helemaal losgelaten moeten en kunnen worden. Ja, er was een ‘grijze’ groep van veel mensen die wegkeken of zich afzijdig hielden en niet opstonden tegen het kwaad of niet hun geweten aanspraken, uit onverschilligheid of uit lijfsbehoud van zichzelf of van hun gezin. Er waren echter ook mensen waarop de termen goed en fout wél van toepassing zijn. Deze constatering leidt tot de vraag in hoeverre een onderzoeker werkelijk ontkomt aan een moreel oordeel, hoe onwenselijk een dergelijk oordeel ook is. Door een casus in een historische context te plaatsen, door aandacht voor de daadwerkelijke handelingsruimte van een individu om richting te geven aan gebeurtenissen gedurende zijn leven, en door de morele kaders te bevragen, plaatst een onderzoeker zich in het genoemde spanningsveld tussen verklaren en begrip tonen. Dit geldt in nog sterkere mate voor direct betrokkenen, in het bijzonder familieleden. Zij proberen een weg te vinden, te schipperen, in dit spanningsveld, bewust van de algemeen geaccepteerde norm over wat goed en fout was in combinatie met gevoelens van loyaliteit naar de ouder of grootouder.

Zolang deze problematiek erkend wordt, kan het uitlichten van een casus zoals die van de broers Smorenburg aansluiten bij de discussie over de rol van de politie in de Tweede Wereldoorlog. Het kan daarnaast leiden tot een aanpassing van een gevormd (moreel) beeld in de geschiedschrijving over, in dit geval, Jan Smorenburg. Evenals bij de rest van de Nederlandse bevolking was er ook onder politieambtenaren een verscheidenheid aan houding en gedrag tijdens de bezetting en aan hoe daarop moreel gereflecteerd werd, zoveel is wel duidelijk geworden uit de monografieën van Piersma, Meershoek, Van Es en Smeets. Het voorliggende onderzoek vormt een bijdrage aan dat inzicht, met inachtneming van het hierboven benoemde spanningsveld.

In de volgende paragraaf wordt uiteengezet welk beschikbaar onderzoeksmateriaal geanalyseerd is om de onderzoeksvraag te beantwoorden.

1.2 Bronnen en methoden

De drie pijlers van dit onderzoek zijn *oral history*, archiefonderzoek met de nadruk op egodocumenten, en literatuurstudie. De pijler *oral history* bestaat uit de voor dit onderzoek gevoerde gesprekken met Ko Smorenburg, de kleinzoon van Jan Smorenburg, en met de Joodse voormalige onderduikkinderen en zussen Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan in 2019. Loes zat tijdens de bezetting ondergedoken bij Adriaan Smorenburg en zijn vrouw en zij heeft na de oorlog contact gehouden met hen. Suze zat elders in onderduik. Het doel van deze gesprekken was niet in hoofdzaak het verzamelen van feiten. In de gesprekken zocht ik vooral naar hoe de geïnterviewden terugkeken op het verleden en hoe zij dit interpreteerden en betekenis gaven. Bij de analyse van deze interviews zijn openbaar beschikbare eerder gevoerde gesprekken met andere (klein)kinderen van foute ouders en met andere onderduikkinderen betrokken.

Daarnaast zijn bestaande opnames van gesprekken beluisterd met oud-politieagenten in radio- en televisie-uitzendingen uit 1988 en 1994. In deze beeld- en geluidsfragmenten komen diverse politieagenten die werkten tijdens de bezetting aan het woord. Zij bieden een inkijk in de gedachten, gevoelens en herinneringen van politiemensen in bezettingstijd.³²

Voor het archiefonderzoek is het hele persoonsdossier van Jan Smorenborg in het CABR bestudeerd, inclusief archiefmateriaal betreffende Jan uit het Archief Zuivering Ambtenaren, het Archief Zuivering Politie en het Directoraat-Generaal van Politie.³³ Het persoonsdossier van Jan Smorenborg bevat documenten van de Politieke Opsporingsdienst (POD) Utrecht, de Politieke Rechercheafdeling (PRA) Utrecht, de procureur-fiscaal, het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam en de Bijzondere Raad van Cassatie in Den Haag en bestaat uit drie volle archiefdozen. Van bijzondere waarde tijdens dit onderzoek waren de ongeveer tachtig bladzijden tellende, in het CABR-dossier aanwezige, handgeschreven verklaringen van Jan Smorenborg, op schrift gesteld tussen 1945 en 1949. Het dossier bevat daarnaast talloze gespreksverslagen van getuigen- en verdachtenverhoren en van rechtszittingen, als het ware een tussenvorm van egodocument en *oral history*. Het dossier is evenals alle dossiers in het CABR nog beperkt toegankelijk. Vanaf 1 januari 2025 worden de CABR-dossiers openbaar toegankelijk. Bijlage 3 geeft een korte omschrijving van het CABR.

Eveneens is een brief geschreven door Adriaan aan de ouders van Loes tijdens de bezetting, en in bezit van Loes, betrokken in het onderzoek. Van en over Adriaan is verder geen archiefmateriaal gevonden, afgezien van een enkele vermelding in het dossier van zijn broer Jan. Dit is in lijn met het algemene beeld dat over politieambtenaren die voor of met de Duitsers werkten in ruime mate strafdossiers zijn samengesteld, terwijl over degenen die zich in een of andere vorm verzetten tegen de Duitsers en hun anti-Joodse maatregelen amper materiaal is overgeleverd. Zij werden meestal niet aan een zuiveringsonderzoek onderworpen en zelf zwegen zij na de oorlog vooral.³⁴ Het feit dat Jan overleed in 1957 en Adriaan in 1966, beide nog in een periode dat er over persoonlijke ervaringen in de oorlog veelal gezwegen werd, verklaart het gebrek aan materiaal van en over Adriaan, en vergroot de uniciteit en waarde van de zelfgeschreven verklaringen van Jan.

---

³² ‘Het spoor terug. Aflevering 8: De zuivering bij de politie’, *VPRO*, radio-uitzending 28 februari 1988. ‘De Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog’, tv-uitzending 4 mei 1994, *RVU*.

³³ Besluit van 10 juli 2019 tot het verlenen van inzage beperkt openbare archiefbescheiden op grond van artikel 17, eerste lid Archiefwet aan J. Oosterloo, bezoekersnummer 110.981132, voor: NA, CABR, inv.nr. 379 I-III; NA, Archief Zuivering Ambtenaren (ZA), inv.nr. 25902; NA, ZP, inv.nr. 5602; NA, Directoraat-Generaal van Politie (DGP), inv.nr. 555 (576). Zie bijlage 3 voor een korte uiteenzetting over het CABR.

³⁴ Piersma, *Op eigen gezag*, 17.

Als derde pijler is de historiografie bestudeerd van de (Utrechtse) politie in de Tweede Wereldoorlog, over onderduikkinderen en over (kein)kinderen van foute ouders. De bevindingen uit de interviews en uit het archiefonderzoek ten aanzien van de invulling van morele kaders zijn in de bredere context van de historiografie geplaatst. In paragraaf 2.3 komt dit aan bod.

Bij bestudering van egodocumenten en *oral history* is de vraag van belang of de schrijver of spreker enige vorm van zelfreflectie op de werking van het eigen geheugen tentoonspreidt. Over de werking van het geheugen stelde psycholoog Douwe Draaisma dat herinneringen ‘even organisch [zijn] als het weefsel waarin ze liggen opgeslagen’.³⁵ Wat een persoon herinnert, is aan verandering onderhevig, afhankelijk van het verstrijken van tijd, van de bronnen die de herinnering voeden (bijvoorbeeld foto’s, familie verhalen, andere particuliere of openbare documenten, gebeurtenissen) en van de context waarin ze gevormd worden. In de volgende paragrafen wordt nader ingegaan op de theorievorming rondom *oral history* en egodocumenten.

1.2.1 Oral history

Onder geschiedwetenschappers heerste lang het idee dat geschiedenis en herinnering tegengesteld waren. Alleen geschiedwetenschap produceerde kennis. Herinnering was onbetrouwbaar. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw ontstond echter een waardering voor het concept herinnering en een toenemende aandacht voor en waardering van *oral history*.³⁶

Oral history is een samenwerking tussen de verteller en de verzamelaar van een persoonlijk verhaal. De verzamelaar, de interviewer, stuurt het gesprek door de eigen interesses en redigeert het vertelde verhaal bij het schriftelijk invoegen in het eigen onderzoek.³⁷ De interviewer heeft volgens historicus Selma Leydesdorff zelfs een sleutelrol bij het verwerven van kennis uit mondelinge verhalen.³⁸ Ook de beleving van de geïnterviewde wordt door de interviewer beïnvloed. Door te veel afstand te nemen, wordt informatie wellicht niet gedeeld. Anderzijds kan de noodzakelijke zelfreflectie echter juist gehinderd worden door te veel vertrouwdheid en gemeenschappelijke veronderstellingen. De mondelinge geschiedenissen vormen historisch materiaal, maar dus wel materiaal *over* en *van* een individu binnen de sociale en culturele context van die individu en van het interview.

De benadering van mondelinge geschiedenis en het gebruik daarvan voor historisch onderzoek sinds de Tweede Wereldoorlog kende enkele fasen. Direct na de oorlog was eerst een

³⁵ Douwe Draaisma, *Als mijn geheugen mij niet bedriegt* (Groningen 2016), 142.

³⁶ Susan Hogervorst, *Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010* (Hilversum 2010) 47-48.

³⁷ Smith en Watson, *Reading autobiography*, 189-190, 275-276.

³⁸ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004).

positivistische benadering gebruikelijk waarin *oral history* beschouwd werd als een af te tappen bron die samen met andere schriftelijke bronnen gezien werd als ‘wetenschappelijke, verantwoorde publicaties over de bezettingstijd’, inclusief engagement en moreel oordeel.³⁹ Zowel Loe de Jong als Jacques Presser zijn hieronder te scharen. Er volgde kritiek op de betrouwbaarheid, objectiviteit en bruikbaarheid ervan voor historisch onderzoek, wat vanaf einde jaren zestig van de twintigste eeuw resulteerde in wat Henkes aanduidde als de romantische fase.⁴⁰ *Oral history* werd daarin steeds meer gezien als een mogelijkheid om andere dan de dominante verhalen te vertellen en om in aanvulling op bewaard gebleven schriftelijke bronnen meer inzicht te geven in de uiteenlopende ervaringen, belevingen en herinneringen van het verleden.

In de daaropvolgende deconstructivistische fase kwam vanaf eind jaren zeventig aandacht voor *hoe* een persoonlijke herinnering tot stand kwam. Welke invloed had de interviewer, wat was de context en de tijd waarin de herinnering naar boven werd gehaald, hoe werd het verleden geconstrueerd door de ooggetuige en hoe werd dit vervolgens gedeconstrueerd door de onderzoeker.⁴¹ Henkes typeerde het werk van Leydesdorff, waarin de nadruk sterk ligt op de rol van de interviewer, als deconstructivistisch.⁴² Deze transformatie naar de aandacht voor de rol van de interviewer onderkende ook *oral history*-historicus Alistair Thomson. Hij constateerde dat vanaf de jaren tachtig de aandacht verschoof van het vraagstuk van objectiviteit van mondelinge geschiedenis naar de waarde van de subjectiviteit van interviewer en geïnterviewde en van de interactie tussen die twee bij het ontstaan van de mondelinge geschiedenis.⁴³

Ook volgens *oral history*-pionier Alessandro Portelli is de onderzoeker in zekere zin onderdeel van de bron.⁴⁴ Tegelijkertijd is het verhaal van de geïnterviewde een reconstructie van het verleden die enerzijds gevormd is gedurende een lange termijn en binnen een steeds ruimere maatschappelijke context en die anderzijds dus beïnvloed wordt door de sociale en culturele context op het moment van het interview zelf. Ook in kleiner verband kan dit invloed hebben. Zo vond het gesprek met kleinzoon Ko Smorenburg plaats in het politiebureau van Utrecht omdat Ko, net als zijn opa, ook voor een loopbaan bij de politie heeft gekozen. Dit kan een ander referentiekader vormen bij de beoordeling van de rol van zijn opa in het bijzonder en de politie in bredere zin dan bij iemand die niet bekend is met de interne organisatiecultuur bij de politie. Zoals Portelli al stelde: *oral history* gaat minder over gebeurtenissen dan over de betekenis van

---

³⁹ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 9.

⁴⁰ Ibidem, 9-10.

⁴¹ Ibidem, 11.

⁴² Barbara Henkes, ‘Liefde, leugens en egodocumenten. Oral History en de veranderende status van ooggetuigenverhalen in de naoorlogse historiografie’, *Biografie Bulletin* 19 (2009) 7-12, aldaar 11.

⁴³ Alistair Thomson, ‘Four Paradigm Transformations in Oral History’, *The Oral History Review* 34 (2007) 49-70, aldaar 61-62.

⁴⁴ Alessandro Portelli, ‘What makes oral history different’ in: Robert Perks en Alistair Thomson ed., *The oral history reader* (e-boekuitgave; Londen en New York 2003) 63-74, aldaar 72.

die gebeurtenissen, geuit door een subjectieve spreker, en ‘*it tells us less about events than about their meanings*’.⁴⁵ Ook Thomson zag juist in die subjectiviteit de meerwaarde van mondelinge geschiedenis doordat deze inzicht geeft in de betekenis van historische gebeurtenissen.⁴⁶

Bij de gesprekken met Loes, Suze en Ko, heb ik onder andere als houvast *Wat is mondelinge geschiedenis* van Jan Bleyen en Leen Van Molle gebruikt voor zowel de praktische uitvoering als de noodzakelijke reflectie op de gevoerde gesprekken.⁴⁷ Door de vragen die ik stelde en de reacties die ik tijdens de gesprekken gaf, beïnvloedde ik het verloop van het gesprek. Om dit toch zoveel mogelijk te beperken, waren de interviews semi-gestructureerd van opzet. Ik liet vooral de geïnterviewden richting geven aan het gesprek en had geen vaste lijst met vragen maar een aantal algemene vragen waarna afhankelijk van het vertelde doorgevraagd werd. Wel heb ik voorafgaand aan de gesprekken kort uitgelegd dat ik over de broers Jan en Adriaan Smorenburg kwam praten in het kader van een masterscriptie.

Bleyen en Van Molle, maar ook bijvoorbeeld historicus Raphael Samuel, pleitten voor het zoveel mogelijk behouden van het mondelinge karakter en van de toon en kleur van gesprekken.⁴⁸ Om dit te waarborgen, heb ik in de hoofdstukken 3, 4 en 5 veelvuldig citaten ingevoegd van zowel de interviews die ik zelf heb afgenomen, als van de verslaglegging van mondelinge verklaringen uit het CABR-dossier en van de genoemde radio- en televisie-uitzendingen.⁴⁹ Dat neemt niet weg dat bij de analyse en interpretatie van de vertelling en bij de keuze van het materiaal dat ik in de scriptie heb verwerkte mijn eigen culturele en historische referentiekader een rol zullen hebben gespeeld.

1.2.2 Egodocumenten

De term ‘egodocument’ werd in 1958 geïntroduceerd door Jacques Presser.⁵⁰ Het omvat onder andere autobiografieën, memoires, dagboeken en brieven. Deze documenten bevatten de gevoelens, gedachten en ervaringen van individuele personen en hebben een uitgesproken

---

⁴⁵ Portelli, ‘What makes oral history different’, 67; Kristina R. Llewellyn en Nicholas Ng-A-Fook ed., *Oral History and Education. Theories, Dilemmas, and Practices* (e-boekuitgave; New York 2017) 19.

⁴⁶ Thomson, ‘Four Paradigm Transformations in Oral History’, 54.

⁴⁷ Jan Bleyen en Leen van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis* (Den Haag 2012).

⁴⁸ Bleyen en Van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis*, 136-137; Raphael Samuel, ‘Perils of the transcript’ in: Robert Perks en Alistair Thomson ed., *The oral history reader* (e-boekuitgave; Londen en New York 2003) 391.

⁴⁹ Om herbeleving en analyse van de gesprekken in de toekomst te dienen, zijn de audiobestanden en transcripties van de interviews gedeponneerd bij DANS (Data Archiving and Networked Services), het Nederlands instituut voor permanente toegang tot digitale onderzoeksgegevens <https://dans.knaw.nl/nl>

⁵⁰ Jacques Presser, ‘Memoires als geschiedbron’ (1958) in: M.C. Brands J. Haak en Ph. de Vries ed., *Uit het werk van dr. J. Presser* (Amsterdam 1969) 277-282, aldaar 277. In het cursusjaar 1956-1957 had Presser de term al gebruikt in kandidaatscolleges. Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 22.

persoonlijk karakter.⁵¹ Presser stelde dat als een onderzoeker zich wil richten op een individu, dat dan juist die bronnen bestudeerd moeten worden waarin de onderzoeker die individu ‘ontmoet’. Dat kan dus in egodocumenten, waarin ‘een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt’.⁵² Nadelen zijn er ook. Vanwege hun apocriefe karakter noemde historicus Jan Romein deze persoonlijke documenten in 1946 nog ‘de gevaarlijkste van alle bronnen’.⁵³ Ook Presser erkende dat behoedzaamheid en het bewust zijn van herinneringsvervalsing wel geboden zijn bij bestudering van egodocumenten. De waarheid is geen vast gegeven in egodocumenten en autobiografische schrijvers hebben bewust of onbewust de werkelijkheid vervormd.⁵⁴ Evenals Henkes in navolging van Leydesdorff benadrukte bij gebruik van *oral history*, is het bij schriftelijke egodocumenten van belang ‘dat we een zekere afstand bewaren tegenover die onverwoestbare neiging op zoek te gaan naar “de waarheid”’.⁵⁵

De interpretatie van egodocumenten is daarbij tijdsgebonden, zowel door de historische context waarin de schrijver zich bevond als door de tijdgeest waarin de lezer zich bevindt. Het mag een illusie zijn, volgens Rudolf Dekker is een belangrijke functie van egodocumenten ‘toch het gevoel dicht bij het verleden te komen’.⁵⁶ De mogelijkheden die egodocumenten bieden in historisch onderzoek liggen, zo stelden Arianne Baggerman en Rudolf Dekker in 2004, niet in het beantwoorden van alle openstaande vragen, maar vooral in het aanvullen en nuanceren van bestaande beelden en in het oproepen van nieuwe vragen.⁵⁷

Evenals bij *oral history* maakt het bestuderen van egodocumenten als bron voor historisch onderzoek een alerte houding ten opzichte van die bron dus noodzakelijk. Om beter grip te krijgen op de complexiteit en subjectiviteit van egodocumenten, stelden Smith en Watson een *tool kit* samen met vragen die gesteld kunnen worden bij de analyse van een autobiografisch document.⁵⁸ De uitgebreide verslagen die Jan Smorenburg tussen 1945 en 1949 schreef en de daarnaast in het CABR-dossier aanwezige brieven en verklaringen van familie, getuigen, slachtoffers en collega’s zijn geanalyseerd met behulp van de *tool kit*.

Met name relevant waren in dit onderzoek de vragen wie de beoogde lezers waren, welke (on)bewuste invloed deze beoogde lezers mogelijk op de schrijver en de inhoud hebben gehad en

---

⁵¹ Presser, *Ondergang II*, 523; Marijke Huisman, *Publieke levens. Autobiografiën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* (Zutphen 2008) 17.

⁵² Jacques Presser, ‘Clio kijkt door het sleutelgat’ in: M.C. Brands J. Haak en Ph. de Vries ed., *Uit het werk van dr. J. Presser* (Amsterdam 1969) 282-293, aldaar 286.

⁵³ Jan Romein, *De biografie* (Amsterdam 1946) 204.

⁵⁴ Dekker, ‘De erfenis van Jacques Presser’, 32.

⁵⁵ Henkes, ‘Liefde, leugens en egodocumenten’, 11.

⁵⁶ *Ibidem*, 37.

⁵⁷ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, ‘De gevaarlijkste van alle bronnen. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven’, *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 1 (2004) afl.4, 43-22, aldaar 22. <http://doi.org/10.18352/tseg.851>

⁵⁸ Smith en Watson, *Reading autobiography*, 235-251.

hoe de schrijver probeerde deze beoogde lezers te overtuigen van het waarheidsgehalte van wat hij stelde. Daarnaast was van belang of er een andere persoon betrokken was bij het eindresultaat. Heeft iemand de tekst geredigeerd of de inhoud aangestuurd? Smith en Watson benadrukten verder dat er verschillende ‘ik’-en in een autobiografische tekst aanwezig zijn. Hoe verhoudt de vertellende ‘ik’ zich tot de ‘ik’ als object waarover hij vertelt, hoe oordeelt hij over, vereenzelvigd hij zich met of distantieert hij zich van die ‘ik’ uit het verleden? Relevant bij de interpretatie van een autobiografische tekst is verder niet in de laatste plaats de historische context van zowel de tijd waarover geschreven werd, de tijd waarin de schrijver zich bevond en de tijd waarin de latere lezer of onderzoeker zich bevindt. Alle hierboven genoemde factoren hebben invloed op wat herinnerd wordt en hoe dat vervolgens in een autobiografische uiting gepresenteerd wordt.

In mijn onderzoek vormen de herinneringen van Jan en Adriaan Smorenborg, van onderduikers Loes en Suze, van kleinzoon Ko Smorenborg, en van slachtoffers, politiecollega’s en getuigen een ervaringsgemeenschap. Henkes doelde hiermee op het feit dat rond een bepaalde gebeurtenis in het verleden uiteenlopende persoonlijke, soms omstreden, herinneringen aan dat gedeelte verleden gevormd en hervormd worden.⁵⁹ Zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken, liepen de herinneringen en reflecties van deze diverse betrokkenen inderdaad uiteen.

In het eerstvolgende hoofdstuk worden Jan en Adriaan nader geïntroduceerd, aangevuld met een korte beschrijving van de situatie bij de Nederlandse en Utrechtse politie tijdens de bezetting en een historiografisch overzicht van de broers Smorenborg. Hoofdstuk 3 bevat een analyse van de verklaringen over het handelen van Jan en Adriaan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoofdstuk 4 betreft de gesprekken met de voormalige onderduikkinderen Loes en haar zus Suze in 2019 en in hoofdstuk 5 wordt het gesprek in 2019 met kleinzoon Ko Smorenborg besproken. De hoofdstukken 3, 4 en 5 sluiten elk afzonderlijk af met een analyse. Zoals hierboven al bleek, is contextualisering op diverse fronten van belang bij de bestudering van herinneringen. Daarom zijn de hier bestudeerde herinneringen en uitingen geplaatst in de context van respectievelijk andere oud-agenten, andere voormalige onderduikkinderen en andere (klein)kinderen van foute ouders. De scriptie wordt afgesloten met een slotbeschouwing.

---

⁵⁹ Smith en Watson, *Reading autobiography*, 235-251.

2 Jan en Adriaan Smorenborg – broers en politieagenten in Utrecht

Om Jan en Adriaan Smorenborg een gezicht te geven en om de schriftelijke en mondelinge verklaringen over hun handelen als politieagent tijdens de Tweede Wereldoorlog van een context te voorzien, wordt in dit hoofdstuk eerst kort ingegaan op familie, gezin, politieke voorkeur en andere interesses van de broers. Om diezelfde reden volgt daarna in grote lijnen de situatie bij de Nederlandse en vervolgens Utrechtse politie tussen 1940 en 1945 en de plaats daarin van Jan en Adriaan. Het hoofdstuk sluit af met een historiografisch overzicht over Adriaan en met name Jan Smorenborg.

2.1 Broers

Als zoons van een Utrechtse politieagent groeiden Jan (1900-1957) en Adriaan Laurens (1904-1966) op met broers Huibert (1902-1963) en Willem (1907-1981) in Utrecht.⁶⁰ Een eerstgeboren zus Jantje (1898-1915) overleed op jonge leeftijd. Adriaan bleef kinderloos. Jan kreeg drie kinderen, Aagje, Berend en Jan. Ko Smorenborg, die in hoofdstuk 5 aan het woord komt, is de zoon van Berend. Bijlage 1 toont schematisch de familie Smorenborg.⁶¹ Huib werd schoenmaker en Willem stoffeerder. Als jongen met aanleg voor tekenen werd Jan Smorenborg op 12-jarige leeftijd geplaatst in een atelier voor kerkelijke kunst om opgeleid te worden tot kunstglasschilder bij leermeester Otto Mengelberg.⁶² Aangezien er in de jaren na de Eerste Wereldoorlog geen goed inkomen te verdienen viel in de kunstvakken, koos Jan op 21-jarige leeftijd echter voor het Utrechtse politiekorps als werkgever. Adriaan volgde in 1927 eveneens in de voetsporen van hun vader en koos ook voor het politievak, waarover meer in de volgende paragraaf.

De overeenkomst tussen Adriaan en Jan lijkt daar op te houden. Adriaan was links-socialistisch georiënteerd, stemde SDAP en was lid van de VARA.⁶³ Hij was, evenals broers Huib en Willem, geen lid van de NSB en tijdens de oorlog boden zowel Adriaan, Huib als Willem

---

⁶⁰ Alle gegevens in deze paragraaf zijn ontleend aan algemeen voorkomende gegevens in de persoonsdossiers van Jan Smorenborg, geboren 11-02-1900 te Utrecht, in: NA, CABR, inv.nr. 379 I-III; NA, ZA, inv.nr. 25902; NA, ZP, inv.nr. 5602; NA, DGP, inv.nr. 555 – 576; NA, Nederlandse Beheersinstituut (NBI), inv. nrs. 173197, 173198, 173205.

⁶¹ Centraal Bureau voor Genealogie (CBG), persoonskaarten Jan, Huibert, Adriaan en Willem Smorenborg.

⁶² Otto Mengelberg (Burtscheid, 25 juli 1867 - Utrecht, 16 december 1924) had vanaf 1921 een atelier voor decoratieve schilderkunst en glasschilderkunst aan het Stationsplein in Utrecht. Naast het Kroningsraam ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina leverde Otto Mengelberg de glas-in-loodramen, tegelschilderingen en beelden voor kerken.
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Otto_Mengelberg_\(glazenier\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Otto_Mengelberg_(glazenier)), laatst geraadpleegd op 20 januari 2020.

⁶³ Zie paragraaf 4.1.

onderdak aan een Joodse onderduiker. Ook komt Adriaan niet voor op de ledenlijst van het Rechtsfront, de nationaalsocialistische beroepsorganisatie voor politie en justitie gelieerd aan de NSB. Volgens een bericht in *Volk en Vaderland* was Jan daarentegen betrokken bij de oprichting van de afdeling Utrecht van het Rechtsfront en in december 1940 benoemd tot penningmeester.⁶⁴ Hij bekleedde ook enige tijd de functie van kringleider van de afdeling Utrecht.⁶⁵ Vanaf januari 1941 was Jan lid van de NSB.

Jan koos dus een hele andere politieke en ideologische richting dan zijn drie broers. Ze groeiden samen op in een naar verluid normaal en harmonieus gezin.⁶⁶ Het lijkt daarom gerechtvaardigd te concluderen dat de keuze van Jan geen automatisch gevolg was van hun opvoeding. De verklaring die Jan zelf direct na de oorlog gaf komt in paragraaf 3.1 aan de orde.

Gezinnen

Ook hoe Adriaan en Jan hun eigen gezinsleven inrichtten en waar hun interesses lagen, lag ver uit elkaar. Adriaan trouwde in 1929 met Willemina (Mien) Janssen.⁶⁷ Ze woonden in de Bandoengstraat in Utrecht, het huis waar ze de Joodse Loes als jonge kleuter een onderduikadres boden. Hij hield van voetbal en vissen en was daarin lokaal georiënteerd.

Jan trad in 1923 in het huwelijk met Harmina de Jong. Evenals Jan werd ook Harmina lid van de NSB en daarnaast van de Nationaal Socialistische Vrouwenorganisatie (NSVO).⁶⁸ Het al genoemde creatieve talent van Jan ging gepaard met interesse in cultuur en ook in dat opzicht was hij georiënteerd op Duitsland, getuige zijn abonnement bij het *Deutsches Theater in den Niederlanden* en lidmaatschap van de Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap.⁶⁹ Jan en zijn vrouw gaven hun drie kinderen een nationaalsocialistische opvoeding en het hele gezin leek Duitsgezind en aanhanger van het nationaalsocialisme. Dochter Aagje, geboren in 1924, was lid van de Jeugdstorm en colporteurde zelf wel met *Volk en Vaderland*. Ook zoon Berend, geboren in 1928, was lid van de Jeugdstorm.⁷⁰ Daarnaast ging hij naar kindervakantiekampen van de NSB

⁶⁴ *Volk en Vaderland*, 20 december 1940. Zie bijlage 4.

⁶⁵ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, VI.

⁶⁶ Zie paragraaf 5.1, gesprek met Ko Smorenburg, 2019.

⁶⁷ Adriaan Laurens Smorenburg en Willemina Jacoba Gerarda Janssen trouwden op 3 april 1929 in Utrecht. Het Utrechts Archief (UA), toegangsnummer 463 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903-1942, inv.nr. 360-01.

⁶⁸ NA, ZP, inv.nr. 5602, rapport van de Centrale Recherche Utrecht, gedateerd 19 april 1948

⁶⁹ De Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap was door de Duitse bezetter op 15 februari 1941 in het leven geroepen om op cultureel gebied de banden tussen Nederlanders en Duitsers te versterken.

<http://in.beeldengeluid.nl/kanaal/1839-onderwijs/1842-duitse-les-tijdens-de-tweede-wereldoorlog>, laatst geraadpleegd op 25 januari 2020; In de woorden van de NKD zelf: 'Das erste Jahr der NDK liegt hinter uns (...) Um durch unsere Kulturarbeit auch in Zukunft zum Bewusstwerden unseren Schicksalverbundenheit beizutragen'. Wehofsich, 'Ein Jahr Niederländische-Deutsche Kulturgemeinschaft, *Orgaan der Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap* 2 (1942) afl. 2, 6-7.

⁷⁰ Onder andere: NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van de opperhopman van de Nationale Jeugdstorm Gewest 't Stichtse Streek aan J. Smorenburg, Zuiderzeestraat 2, Utrecht.

in Duitsland.⁷¹ Aagje werd in september 1945 door de PRA Utrecht gearresteerd.⁷² Na een periode van detentie volgde vrijlating op 16 november 1946.⁷³ Berend belandde na de bevrijding als 17-jarige jeugdige politieke delinquent in kamp Sparjebird in Hemrik bij Drachten.⁷⁴ Jan zelf werd op 12 mei 1945 gearresteerd. Wat volgde was een jarenlang verblijf in onder andere de interneringskampen Rhijnauwen, Fort De Bilt, Schalkwijk, Honswijk, Crailo en Laren, in de gevangnissen van Utrecht en Scheveningen en in de rijkswerkinrichting Passart in Treebeek. Op het zuiveringsonderzoek en de strafzaak in het kader van de Bijzonder rechtspleging van Jan wordt in hoofdstuk 3 nader ingegaan.

2.2 Politieagenten in de oorlog

Nadat het stof van de oorlogsdagen in mei 1940 was neergedaald, trof de Duitse bezetter ongeveer 13.000 Nederlandse politieambtenaren aan. Vaak waren dit mannen die een onzeker arbeidersbestaan hadden weten in te ruilen voor een vaste betrekking met pensioen. Zeven dagen per week in touw voor een mager loon namen ze daarbij voor lief. Het waren ‘keurige leden van de Vaderlandse samenleving’.⁷⁵ Na de capitulatie in mei 1940 kwamen zij onder bevel van *Höhere SS-und Polizeiführer* Hanns Albin Rauter te vallen. Hij werd daarmee de hoogste politiechef van Nederland en ressorteerde direct onder *Reichführer-SS* Heinrich Himmler.

In eerste instantie veranderde er niet veel voor het Nederlandse politiepersoneel. Het eerste belangrijke moment kwam in februari 1941 met de arrestatie door de bezetter van ruim 400 Joodse mannen in Amsterdam, en de daaropvolgende Februaristaking. De tweede mijlpaal voor de Nederlandse politie was een oproep van de kerken in februari 1943. Dit zogenaamd herderlijk schrijven was een belangrijk handvat voor politieagenten die vaak worstelden met de afweging hoe om te gaan met de door de Duitse bezetters opgelegde anti-Joodse maatregelen. In deze fase van de oorlog waren de meest Joden al opgepakt en gedeporteerd, of ondergedoken. Op het lokaliseren en arresteren van deze laatste groep waren de opdrachten van de bezetter voornamelijk gericht. Op de kansels van de diverse denominaties wilden de Nederlandse bisschoppen en

---

⁷¹ Gesprek met Ko Smoreburg, zoon van Berend Smoreburg en kleinzoon van Jan Smoreburg, op 19 juli 2019.

⁷² NA, NBI, inv.nr. 173197; NA, CABR, inv.nr. 379 III, rapport van de Dienst politieke misdrijven, 23 mei 1945, verklaring van mevrouw Elsnerus, bewoonster van Kloveniersburgwal 53 II, het adres waar Jan en Aagje Smoreburg gearresteerd werden na de bevrijding.

⁷³ Voor Aagje golden dezelfde voorwaarden van vrijlating als voor haar moeder. Daarnaast moest zij een half jaar werken in een tehuis, gesticht of ziekenhuis en een boete van 100 gulden betalen.

⁷⁴ Dit kamp was tijdens de oorlog een werkkamp van de Nederlandse Arbeidsdienst en na de oorlog nog zo’n twee jaar in gebruik als interneringskamp voor NSB’ers, collaborateurs, moffenmeiden en kinderen van ‘foute’ ouders die heropgevoed moesten worden.

⁷⁵ ‘Het spoor terug’, *VPRO*, inleiding presentator/interviewer.

hooggeplaatste geestelijken voor de politieambtenaren alle twijfel en mogelijke bijkomende gewetensnood over het meewerken aan arrestaties in opdracht van de bezetter wegnemen door te schrijven ‘dat medewerking in deze in geweten ongeoorloofd is’.⁷⁶

Rauter probeerde ondertussen door zowel organisatorische als ideologische nazificatie een Nederlandse politieorganisatie te bewerkstelligen waar de Duitse bezetter volledig op kon vertrouwen.⁷⁷ De ideologische nazificatie moest met name tot stand gebracht worden door de nieuwe, op nationaalsocialistische leest geschoeide politieopleiding in Schalkhaar bij Deventer, die van start ging in juli 1942.⁷⁸ Militair en sportief onderricht en exercitie werden van primair belang geacht, naast politievakken zoals wetskennis en praktisch politieoptreden, (Duitse) taalles en maatschappelijke vorming waaronder heemkunde en rassenleer. Vanaf oktober 1942 moest op de opleiding de Germaanse groet worden gebracht.

De organisatorische veranderingen bestonden onder andere uit het oprichten van gesloten, gekazerneerde eenheden van agenten die opgeleid waren in Schalkhaar, en, met de Verordening Organisatie Politie (VOP) van 1 maart 1943, de invoering van de staatspolitie in de grote gemeenten, waaronder ook in Utrecht. Kort daarvoor was al een nieuw, landelijk uniform ingevoerd, ontdaan van kraagnummers en gemeentewapen en daardoor geanonimiseerd. De anonimiteit werd nog versterkt doordat agenten geregeld ingezet werden buiten hun eigen buurt, dorp of stad. Het ophalen van voor hen onbekende Joodse inwoners zou volgens de bezetter minder weerstand oproepen, en daarnaast werd zo de mogelijkheid tot waarschuwen beperkt.

In het algemeen was het doel van alle veranderingen centralisatie, militarisatie en nazificatie van het hele politieapparaat. De nazificatie van de Nederlandse politie die Rauter voor ogen had, lukte echter slechts in beperkte mate. ‘De gemiddelde politieman gedroeg zich niet anders dan de gemiddelde Nederlander’ tijdens de bezetting, zo concludeerde historicus Jos Smeets in 1988.⁷⁹ De meeste politieagenten waren wel in dienst gebleven maar dat betekende geenszins dat deze blijvers allemaal vol overgave achter de nieuwe orde stonden. De beslissing aan te blijven was een zeer persoonlijke keuze en hing van verschillende factoren af.⁸⁰ Historicus Frank van Riet stelde dat zowel verzetsplegers als collaborateurs ‘ieder voor zich en om verschillende redenen voor een bepaalde richting [kozen], waarvan ze de consequenties in de

---

⁷⁶ Jos Breukers en Jos Smeets, *Zwart Wit Grijs: de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, tent.cat. P!T Veiligheidsmuseum (Almere 2018).

⁷⁷ Cyrille Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie* (Tilburg 2007) 115-122.

⁷⁸ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog V* (Den Haag 1974) 463; Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, 116; Bert Huizing en Koen Aartsma, *De zwarte politie 1940-1945* (Weesp 1986) 84-98; Jan Jaap Kelder, *De Schalkhaarders. Nederlandse Politie mannen naar nationaal-socialistische snit* (Utrecht en Antwerpen 1990) 32-33, aldaar onderschrijft fotoblad.

⁷⁹ Jos Smeets, *Tussen plicht en geweten. Een dilemma van de Utrechtse politie 1940-1945* (Proefschrift Universiteit van Utrecht, Utrecht 1988) 60.

⁸⁰ Smeets, *Tussen plicht en geweten*, 59.

regel niet konden overzien'.⁸¹ Een baan opzeggen als thuis een gezin onderhouden moest worden, was geen eenvoudige beslissing. Evenmin was het eenvoudig de consequenties te overzien en te onderkennen. Vaak werden de ergste verhalen over het lot van de gedeporteerde Joden als 'gruwelpropaganda' weggeschreven, wellicht tegen beter weten in. Zo verkondigde in maart 1943 een commandant van de marechaussee in Groningen dat het doel van de arrestaties en deportaties was om alle Joden uit de Europese samenleving te verwijderen en ze over te brengen naar Polen 'waar een groote landstreek voor hen gereserveerd was'.⁸² Een eenduidig beeld van de consequenties leek er niet te zijn.

Verzet

Ook al was er onduidelijkheid over het lot van de Joodse arrestanten, het verzet liquideerde 33 politiemannen, onder wie de Utrechtse hoofdcommissaris Kerlen.⁸³ Zij werden geacht een te groot gevaar te zijn. Daartegenover stonden de politiemannen en -vrouwen die in diverse gradaties zelf in verzet waren gekomen tegen de Duitse bezetter in actieve, faciliterende of passieve zin. Van georganiseerd verzet was binnen de politie nauwelijks sprake volgens Smeets en 'heroïsche verzetsdaden zijn zeldzaam', maar vooral vanaf 1943 was passief verzet, vaak ad hoc en op individuele basis, de reden dat de Duitse bezetter de Nederlandse politie als 'hoogst onbetrouwbaar hulpmiddel' was gaan zien.⁸⁴ Dat passieve verzet omschreef Smeets als het 'zo slecht mogelijk uitvoeren van bevelen afkomstig van de bezetter', zoals het laten lopen van arrestanten.⁸⁵ Ook besloten enkele agenten onder te duiken, in zichzelf een vorm van verzet. Een klein deel van hen hield zich vanuit de onderduik bezig met actieve verzetsdaden, het grootste deel wachtte 'in isolement' de bevrijding af en zag meestal af van verder actief verzet.⁸⁶

Historicus Hinke Piersma onderscheidde met betrekking tot verzet door politieagenten grofweg drie categorieën.⁸⁷ De eerste categorie politieagent bleef in dienst en probeerde binnen de organisatie activiteiten van verzet te bewerkstelligen. De tweede categorie weigerde openlijk alle medewerking aan de bezetter, met alle consequenties van dien zoals mogelijk ontslag en eventueel zelfs strafkamp. De derde categorie verdween helemaal uit de politieorganisatie en

---

⁸¹ Frank van Riet, *Handhaven onder de nieuwe orde: de politieke geschiedenis van de Rotterdamse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Zaltbommel 2008) 722.

⁸² Tentoonstelling *Zwart Wit Grijs*, brief gedateerd 15 maart 1943 van de commandant van Marechausseegewest Groningen.

⁸³ Huizing en Aartsma, *De zwarte politie*, 203.

⁸⁴ Smeets, Tussen plicht en geweten, 46-48.

⁸⁵ Ibidem, 43.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Piersma, *Op eigen gezag*, 25.

legde zich volledig toe op deelname aan verzetsgroepen.⁸⁸ Adriaan Smorenburg paste hoogstwaarschijnlijk in de eerste categorie, zoals uit de volgende hoofdstukken zal blijken.

Agenten die tijdens de bezetting onderdoken of ontslag namen en in verzet gingen werden overigens na de oorlog als zij terug in dienst traden niet met open armen ontvangen door collega's die in dienst waren gebleven en hun opgedragen werk hadden uitgevoerd, al dan niet met passief verzet door deze opdrachten slecht uit te voeren. De aangebleven agenten verweten de ondergedoken collega's dat zij de in dienst gebleven agenten 'de kastanjes uit het vuur hadden laten halen'.⁸⁹ Als de andere kant van die complexe medaille stelde Piersma dat 'princiepief verzet immers de spiegel [was] waarin degene die zich hadden aangepast aan de omstandigheden liever niet keken'.⁹⁰ In veel gevallen was hoe dan ook 'de sfeer in het korps door de bezetting verziekt', ook omdat in de publieke opinie het hele politieapparaat als medeplichtig werd gezien aan de uitvoering van de Duitse anti-Joodse maatregelen.⁹¹

Vanwege het 'stille karakter' van verzetswerk van politieagenten was het niet bij het grote publiek bekend. Smeets beaamde in ieder geval in 1988 nog de conclusie van Loe de Jong dat daden van politieverzet 'uitzonderingen geweest zijn'.⁹² Met name de recente monografieën *In de frontlinie* van Jos Smeets, Tommy van Es en Guus Meershoek in 2014 en *Op eigen gezag* van Hinke Piersma in 2019 over verzet door politiepersoneel brachten dit relatief onbekend gebleven aspect van het handelen van Nederlandse politiemensen tijdens de Tweede Wereldoorlog pas echt onder de aandacht.⁹³ Deze twee publicaties komen in paragraaf 2.3 nog aan de orde.

Het Utrechtse korps

Ook voor de Utrechtse politie was februari 1941 de eerste mijlpaal. Tot dat moment was in Utrecht nog geen sprake geweest van repressieve aanwezigheid van de Duitse bezetter. De massale arrestatie van Joodse mannen resulteerde in een staking bij enkele belangrijke bedrijven in Utrecht en ook hier nam de Duitse repressie nam toe.⁹⁴

De tweede mijlpaal, het herderlijke schrijven in februari 1943, leidde in bisschopstad Utrecht in eerste instantie tot weigering van zes Utrechtse agenten om nog langer Joodse en jeugdige personen te arresteren. Na een ultimatum gesteld door de hoofdcommissaris Kerlen aan alle Utrechtse politieambtenaren sloten nog eens 180 Utrechtse agenten zich bij de weigeraars aan. Kerlen dreigde vervolgens met zware straffen bij daadwerkelijke weigering, waarna slechts

---

⁸⁸ Piersma, *Op eigen gezag*, 25.

⁸⁹ Smeets, Tussen plicht en geweten, 56.

⁹⁰ Piersma, 'Niet alle dienders waren fout', 15.

⁹¹ Ibidem, 15,17.

⁹² Smeets, Tussen plicht en geweten, 44; De Jong, *Het Koninkrijk V*, 478.

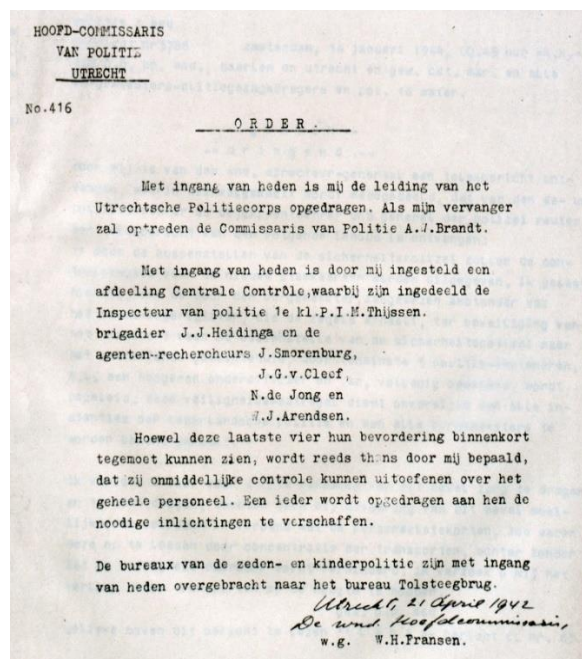
⁹³ Smeets, Van Es en Meershoek ed., *In de frontlinie*; Piersma, *Op eigen gezag*.

⁹⁴ Smeets, Tussen plicht en geweten, 18.

vijftien weigeraars overbleven.⁹⁵ Zij doken bijna allemaal noodgedwongen onder op 25 februari.⁹⁶ Volgens rechercheur en collega van Jan Smorenburg, Jan Gijsbert Van Cleef, hadden inderdaad slechts enkelen tegen de eventuele arrestaties van Joden en jeugdigen bezwaar gemaakt 'doch de rest verklaarde zich in principe ervoor. Dat velen nadien geen opdrachten voor arrestaties hebben gehad, is louter toeval'. Daarbij is ook van belang te vermelden dat evenals landelijk in februari 1943 de meeste Utrechtse Joden inmiddels gedeporteerd waren.⁹⁷ Daadwerkelijke daden van politieverzet waren volgens Smeets ook in Utrecht uitzondering op de regel geweest.⁹⁸ Ook volgens Smeets hebben de meeste Utrechtse agenten overigens geen opdracht gekregen Joden op te halen. Ze wilden er niets mee te maken hebben en zolang ze zelf niet de opdracht kregen om Joden te arresteren 'was voor de meeste agenten een gewetensconflict niet aan de orde'.⁹⁹

Dat veel gewone agenten in Utrecht geen opdracht hadden gekregen om Joden te arresteren, was evenals in de meeste andere grote steden, met name het gevolg van het bestaan van een speciale afdeling ingericht voor het opsporen van ondergedoken Joden. In Utrecht was dat tussen de zomer van 1942 en september 1943 de afdeling de Centrale Controle.¹⁰⁰ Deze afdeling was in april 1942 gevormd door politiechef Fransen in opdracht van de Utrechtse NSB-burgemeester Van Ravenswaay.¹⁰¹ De Centrale Controle zetelde in kamer 14 van het Utrechtse hoofdbureau van politie aan het Paardenveld. De afdeling was belast met de controle op de naleving van door de Duitsers uitgevaardigde anti-Joodse maatregelen. De opdrachten tot het arresteren

van Joden, in huis of op een onderduikadres, kregen zij veelal van de *Sicherheitsdienst* via de eigen superieuren binnen het Utrechtse politiekorps, meestal in de persoon van hoofdcommissaris

Afbeelding 2. Order 416, 21 april 1942. Rechercheur Heidinga verliet na enkele maanden op eigen verzoek de Centrale Controle en werd vervangen door rechercheur Van Tricht.

⁹⁵ Smeets, *Tussen plicht en geweten*, 27; Arnold Vernooij, *Grenzen aan gehoorzaamheid. Houding en gedrag van de Utrechtse politie tijdens de Duitse bezetting* (Utrecht 1985) 142. Smeets spreekt van 15 uiteindelijke weigeraars, Vernooij van 21.

⁹⁶ Smeets, *Tussen plicht en geweten*, 27.

⁹⁷ *Ibidem*, 60.

⁹⁸ *Ibidem*, 44.

⁹⁹ *Ibidem*, 31, 33.

¹⁰⁰ Vernooij, *Grenzen aan gehoorzaamheid*, 66-67.

¹⁰¹ *Ibidem*.

Kerlen of plaatsvervangend hoofdcommissaris Franssen. Jan Smorenburg heeft niet meegedaan aan razzia's en ook de Centrale Controle als afdeling heeft dat niet gedaan. Als afdeling heeft de Centrale Controle desalniettemin gezamenlijk waarschijnlijk honderden Joden gearresteerd.¹⁰² De arrestanten werden 'ter beschikking gesteld van den Politiepresident die besliste wat er met de Joden moest gebeuren. In den regel luidde deze beslissing doorbrengen naar de *Sicherheitspolizei*'.¹⁰³ Ook in beslag genomen geld en goederen moesten ter beschikking worden gesteld van de hoofdcommissaris (politiepresident) om vervolgens naar de Duitse instanties te worden overgebracht. Het overbrengen werd soms door de leden van de Centrale Controle zelf gedaan, per auto of per trein, en soms door 'de transportcolonne van de Utrechtse Politie'.¹⁰⁴ De Joodse arrestanten van de Centrale Controle belandden via de Euterpestraat in Westerbork en eventueel Vught of Amersfoort, vervolgens in Auschwitz, Sobibor, Theresienstadt, Dachau, Bergen-Belsen, of andere, soms onbekend gebleven, bestemmingen in Duitsland of Polen. De meesten van hen overleefden de kampen niet. Het CABR-dossier zit vol getuigenissen van nabestaanden en enkele overlevenden en met lijsten van het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen van het Rode Kruis die dit bevestigen.

In augustus 1942 waren 19 van de 358 politieambtenaren in het Utrechtse korps lid van de NSB, nog eens 3 waren sympathiserend lid en 10 hadden interesse in het gedachtegoed maar waren (nog) geen lid.¹⁰⁵ Als gevolg van de zuivering na de bevrijding werden 23 Utrechtse officieren, 4 politieambtenaren uit het middenkader, en 56 gewone agenten ontslagen.¹⁰⁶ Smeets splitste de NSB-aanhangers in twee groepen. Ten eerste de politieagenten die voor 1940 al in dienst waren. Als voorbeeld noemde Smeets 'de beruchte J. Smorenburg'.¹⁰⁷ Grote politieke

---

¹⁰² NA, CABR, inv.nr. 379 I, rapport opgesteld door Willem Antoon TIEMAN, chef Afdeling Recherche van de Politieke Recherche Afdeling Provincie Utrecht, 25 april 1946; Uit het hele dossier is een vergelijkbare conclusie te trekken. Het rapport van Tieman lijkt veel gebruikt te zijn door Ad van Liempt in zijn publicaties waar Jan Smorenburg genoemd wordt. Ook in de rechtszitting in februari en maart 1949 is dit rapport van Willem Tieman blijkbaar veel gebruikt. Jan Smorenburg, Jan Gijsbert Van Cleef en C. van Tricht trokken de mentale staat en de betrouwbaarheid van Tieman in twijfel. De president van de rechtbank constateerde tijdens de rechtszitting een 'weifelachtige houding' in Tiemans getuigenis, 'die lijnrecht in strijd was met de inhoud van het rapport'. Van Cleef, Smorenburg en Van Tricht hadden de indruk dat het rapport van Tieman desondanks bij de strafeis en uitspraak een grote rol had gespeeld. NA, CABR, inv.nr. 379 I, brief getiteld 'Betreft: Inspecteur W.A. Tieman' van Jan Gijsbert Van Cleef, Jan Smorenburg en C. van Tricht, Scheveningen september 1949.

¹⁰³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring van Jan Smorenburg, 26 bladzijden, voornamelijk in derde persoon, soms in eerste persoon, ongedateerd maar vermoedelijk medio 1946, 8

¹⁰⁴ NA, CABR, inv.nr.379 I, proces-verbaal naar aanleiding van aangifte contra J. Smorenburg, E. Drost, J.G. van Cleef, C. van Tricht, N. de Jong wegens het arresteren van Joden in oorlogstijd, opgemaakt op 10 april 1946.

¹⁰⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, rapport door Jan Smorenburg als kringleider Rechtsfront Utrecht, gedateerd 26 april 1941; NA, CABR 379 III, rapport van de PRA Utrecht inzake een onderzoek contra de CID en de ATL, 27^e getuige J. Smorenburg, gedateerd 21 maart 1947.

¹⁰⁶ G. Mouton, *Van schout tot Wout. De geschiedenis van de Utrechtse politie* (Utrecht 1985) 43-44, Smeets, Tussen plicht en geweten, 58.

¹⁰⁷ Smeets, Tussen plicht en geweten, 34.

verschillen ten spijt had er in het Utrechtse korps nog een redelijk ‘esprit de corps’ geheerst en Smeets vermoedde dat verraad van collega’s ook de meeste NSB’ers te ver ging. Volgens Smeets gold dat zeker voor Jan Smorenborg, waarvan geen verraad van oud-collega’s bekend is. Smeets voegde toe dat deze groep NSB’ers blijkbaar een dermate groot vertrouwen bij collega’s had opgebouwd na jaren vooroorlogse trouwe dienst dat collega’s politieke discussies met hen niet uit de weg gingen. Zoals in paragrafen 4.1 en 4.2 nog zal blijken, ondersteunen verklaringen in het CABR-dossier van Jan Smorenborg dit beeld. De tweede groep NSB’ers waren nieuwkomers die pas tijdens de bezetting in dienst waren getreden bij de politie in Utrecht, waar ook het hoofdkwartier van de NSB was gevestigd. Deze onbekende nieuwe collega’s, NSB’ers en soms zelfs SS’ers, waren vaak overgeplaatst vanuit andere regio’s vanwege wangedrag daar. Aan hen lieten de oudgedienden binnen het korps niet het achterste van hun tong zien, op hun hoede voor verraad.¹⁰⁸

Jan en Adriaan

In de bovenstaande Utrechtse context functioneerden de twee broers Smorenborg. Ze ontwikkelden zich tot twee zeer verschillende politiemannen. Waar Adriaan stond tijdens de roerige maand februari 1943 en of hij tot de groep van 180 weigeraars behoorde, heb ik niet kunnen achterhalen. Wel dat hij in dienst bleef en ook dat hij in 1942 even op een lijst stond van agenten die ontslagen zouden worden. Zoals hierna nog aan de orde zal komen, wordt algemeen aangenomen dat deze lijst deels willekeurig was samengesteld en zijn aanwezigheid op de ontslaglijst is dus geen aanwijzing voor de houding van Adriaan als agent.

Verklaringen door Jan zelf of door anderen met betrekking tot de opstand in februari 1943 zijn niet gevonden in het bestudeerde archiefmateriaal en het is aannemelijk dat Jan niet een van de 180 politiemannen was die steun betuigde aan de zes initiële Utrechtse weigeraars. Jan trad in 1921 in dienst en viel dus in de door Smeets benoemde eerste groep NSB’ers. Na negen jaar dienst als straatagent in Utrecht werd Jan in 1930 aangesteld als rechercheur en diende twaalf jaar in de reguliere rechercheafdelingen totdat hij in april 1942 gevraagd werd voor de afdeling Centrale Controle, vanwege zijn politieke gezindheid en ‘bovendien was hij ook een goed politiemann’.¹⁰⁹ Jan werd naar eigen zeggen vervolgens ‘aangewezen om deze afdeling bij elkaar te trommelen’.¹¹⁰ Op zijn advies werd de afdeling aangevuld met vier rechercheurs die geen NSB’er

---

¹⁰⁸ Smeets, Tussen plicht en geweten, 37-38.

¹⁰⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal van de in het openbaar gehouden terechtzitting van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, zesde Kamer, zitting houdend te Utrecht, ten Paleize van Justitie van 24 februari 1949.

¹¹⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, vermoedelijk medio 1946, VI.

waren maar wel competente politiemannen ‘om objectieve controle te kunnen uitoefenen’.¹¹¹ Alleen inspecteur Peter Thijssen was NSB’er. In juli en augustus 1942 werd Jan kort gedetacheerd als instructeur politievakken bij de opleidingscursussen voor de ‘Vrijwillige Hulppolitie bij het Duitse Polizei Bataljon’ te Arnhem.¹¹² Daarna keerde hij terug naar Utrecht en vervolgde zijn werk bij de Centrale Controle. In de eenentwintigste-eeuwse publicaties wordt Jan aangeduid als (afdelings)chef van de Centrale Controle. Officieel was hij dat niet, maar Jan werd door getuigen en collega’s gezien als ‘praktisch leider’ en ‘eigenlijk de leidende figuur’ van de Centrale Controle.¹¹³ Ook werd Jan herhaaldelijk aangemerkt als oprichter van het Rechtsfront. Dat is te veel eer. Jan was wel een van de oprichters van de Utrechtse afdeling van het Rechtsfront, samen met tien collega’s van het Utrechtse politiekorps, maar het landelijke Rechtsfront werd op 12 augustus 1940 opgericht door Mussert.¹¹⁴ In december 1941 werd Jan ook aangesteld als kringrapporteur voor de afdeling Algemeen Toezicht Leden (ATL) van de NSB in het district Utrecht. Onder codenaam U232 maakte hij overzichten van persoonlijkheid, werkhouding, politieke gezindheid en betrouwbaarheid van tientallen NSB-leden, aangevuld met een waarschijnlijk uit de politieadministratie verworven opsomming van eventuele antecedenten. Ook de top van de Utrechtse politie onderwierp hij aan een analyse, met kwalificaties als ‘flink politiemann’, ‘zonder ruggegraat’ en ‘slappeling’, afwisselend aangevuld met ‘anti-Nat.Soc.’ of zelfs ‘zeer fel tegenstander van het Nat. Soc.’.¹¹⁵ Op eigen verzoek werd Jan ontheven uit de functie van kringleider van het Rechtsfront op 17 Januari 1942.

Jan werd eind september 1943 gearresteerd door de *Sicherheitsdienst* wegens verduistering van in beslag genomen Joodse eigendommen. Als automatisch gevolg daarvan werd geroyeerd als lid van de NSB. Door het *SS- und Polizeigericht* in Velp werd hij vervolgens veroordeeld tot acht maanden gevangenisstraf, waarvan twee maanden voorwaardelijk.¹¹⁶ Zijn creatieve talenten bleek hij tijdens deze periode weer aangeboord te hebben want hij werd tot bibliothecaris bevorderd en had zich ‘verdienstelijk gemaakt door het teekenen van diverse foto’s.

---

¹¹¹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949.

¹¹² NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van ‘De gevolmachtigde voor de reorganisatie van de Nederlandse politie bij de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche zaken, namens deze het Hoofd van den Uitvoerenden Dienst Van Hilten’ aan ‘de Heeren 1^e. Commandant Politie Opl. Bat. Schalkhaar, 2e. Hoofdcommissaris van Politie Utrecht, 3^e. Burgemeester van Sneek, 4^e. Hoofd Afd. Compatibiliteit bij het bureau v.d. Gevolmachtigde ’s Gravenhage’, gedateerd ’s Gravenhage, 25 juli 1942. Jan Smorenburg was een van de twee instructeurs ‘Politievakken’. Daarnaast waren er acht instructeurs ‘Exercitie en Wapenkennis’. De verhouding doet een militaristisch zwaartepunt van de opleiding vermoeden, evenals het feit dat de ‘Officier cursusleider’ van het Politieopleidingsbataljon Schalkhaar was.

¹¹³ NA, ZA, inv.nr. 25902, advies Politiezuiveringscommissie gedateerd maart 1946; NA, CABR, inv.nr. 379 I-III, diverse verklaringen van getuigen en politieambtenaren en van Jan Smorenburg zelf.

¹¹⁴ NIOD, toegangsnummer 123, inv.nr. 2.22 Rechtsfront.

¹¹⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, overzicht ‘Personeelsbezetting van de kop der politie te Utrecht’ met aanhef ‘Kam.Mr.G.J.F.Sluyters U.459’ gedateerd 15 april 1941 en genummerd U.232.

¹¹⁶ NA, DGP, inv.nr. 555, diverse Duitstalige en Nederlandstalige formulieren.

Eén van de wachtmeesters vertrok naar huis met 14 stuks foto's van zijn kinderen en familieleden'.¹¹⁷ Op 4 april 1944 kwam hij weer terug in dienst als hoofdresearcheur.¹¹⁸ Als onderdeel van zijn straf mocht dat niet in Utrecht maar moest hij aan het werk in Den Haag. Daar werd hij onder andere belast met het vervoer van gevangenen naar kamp Amersfoort en met wat 'schrijfwerk op de afdeling Persoonsbewijzen'.¹¹⁹ In september 1944 kreeg hij op eigen verzoek overplaatsing naar Amsterdam, waar hij werkzaam bleef tot het einde van de oorlog. Naar eigen zeggen deed hij in Amsterdam dienst bij de afdeling expeditiediefstallen en was hij zowel in Den Haag als Amsterdam belast met 'normale politietaken'.¹²⁰ Over zijn exacte werkzaamheden in Den Haag en Amsterdam is verder niet veel bekend. Op 12 mei 1945 werd hij gearresteerd en geschorst en in 1946 met terugwerkende kracht ontslagen per 8 mei 1945.¹²¹ Het verloop van het daaropvolgende onderzoek naar Jan in het kader van de bijzondere rechtspleging komt in hoofdstuk 3 aan de orde.

Adriaan werkte sinds 1927 bij de Utrechtse politie. Tijdens de bezetting was hij opperwachtmeester (hoofdagent). Hij verrichtte onder andere reguliere straatdiensten maar verder is over hem niet veel bekend.¹²² Jan en Adriaan hebben niet met elkaar gewerkt en er zijn verder ook geen documenten of aanwijzingen dat Adriaan deelnam aan het van huis halen van Joodse onderduikers of aan het handhaven van de Duitse anti-Joodse maatregelen in het algemeen. Adriaan vierde in 1952 zijn 25-jarig jubileum bij het politiekorps van de Domstad. Hij was op dat moment 'hoofdagent Jeugdbrigade'.¹²³ Jan verdiende als brigadier-hoofdresearcheur 3006 gulden in 1944, inclusief woning- en kledingtoelagen. Het jaarloon van opperwachtmeester Adriaan bedroeg op dat moment inclusief toelagen 2757 gulden.¹²⁴

In de overlijdensakte van Jan van 6 januari 1957 staat vermeld dat hij op het moment van overlijden zonder beroep was en nog steeds gehuwd met Harmina de Jong.¹²⁵ Jan was 21 jaar toen hij bij de politie in dienst kwam. Toen de oorlog begon was hij 40 en al een ervaren rechercheur die door collega's als een bekwame en resolute politieman werd omschreven. In mei 1945, op 45-

---

¹¹⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van Jan Smorenburg aan 'Beste Broenland', gedateerd Amsterdam, 5 juli 1944.

¹¹⁸ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van Jan Smorenburg, 5 juli 1944; Nationaal Veiligheidsinstituut/Nederlands Politiemuseum (NVI), Apeldoorn, Nationale Collectie Politie (NCP), stamkaart Jan Smorenburg, geen inv.nr.

¹¹⁹ NA, ZA, inv.nr. 25902, advies Politiezuiveringscommissie gedateerd maart 1946; NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXV.

¹²⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXVI; NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949.

¹²¹ NVI, NCP, stamkaart Jan Smorenburg, geen inv.nr.

¹²² NA, CABR, inv.nr. 379 III, afschrift van proces-verbaal van het dagregister III – Wittevrouwenbrug (31 juli 1942 – 25 oktober 1942), melding van zaterdag 1 augustus 1942, 11:36 uur.

¹²³ *Algemeen Handelsblad*, 3 november 1952.

¹²⁴ NVI, NCP, stamkaarten Jan Smorenburg en Adrianus Laurens Smorenburg, geen inv.nr.

¹²⁵ Utrechts Archief (UA), toegangsnummer 1221-1 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1951-1960, inv.nr. 1990, aktenummer 63.

jarige leeftijd, was zijn carrière bij de politie ongewild voorbij. Adriaan bleef tot zijn pensioen werken bij de politie. Hij overleed in 1966.

2.3 Wetenschappelijke en publieke beeldvorming

Direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog werd vooral gezwegen over de houding van de politie in Nederland, zowel binnen als buiten de politieorganisatie. Deze periode van verzwijgen werd gevolgd door een periode van *blaming and shaming*.¹²⁶ Toen in de jaren zestig van de twintigste eeuw de oorlogsgeschiedschrijving van heldendom en verzet verschoof naar de deportatie van de Joodse bevolking kwam ‘de collectieve schuld met donderend geraas andermaal op de schouders’ van de Nederlandse politie, die al die onschuldige mensen opgepakt had.¹²⁷ De beeldvorming over de houding van de Nederlandse politie toonde vooral een organisatie die in zijn geheel en op grote schaal had meegewerkt aan de uitvoering van de nationaalsocialistische maatregelen die de bezetter invoerde.¹²⁸ Ter nuancering wees historicus Jacques Presser in 1965 al wel op de individuele politieagenten bij wie vaak gewetensconflicten gepaard gingen met het vervullen van hun weezinwekkende taken. Deze taken werden volgens Presser vaak alleen dan uitgevoerd als er dwang van leidinggevend was opgelegd door bijvoorbeeld dreiging met ontslag, met als andere optie onderduiken wat bij ontdekking een waarschijnlijke gang naar de Duitse militaire rechtbank en een ‘goede kans op de doodstraf’ betekende.¹²⁹

Ook Loe de Jong benadrukte in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* dat de Nederlandse politie werd ingezet voor het uitvoeren van maatregelen van de bezetter, volgend op instructies en circulaires van hogerhand, maar dat dit vaak met grote weezin werd gedaan. Naast de groep die met weezin zijn taken uitvoerde en de groep die dat juist met extreme felheid deed, beschreef De Jong een grote groep agenten met een ‘botte dienstkloppersmentaliteit’ die plichtsgetrouw en schijnbaar zonder morele bezwaren de bezetter hand- en spandiensten verleende, maar ook kleine kernen die juist verzetsgroepen hielpen of op zijn minst door hun gedrag als ‘politiek onbetrouwbaar’ werden gezien, waarop ontslag volgde.¹³⁰

Ondanks dit redelijk veelzijdige beeld, stelde literatuurhistoricus Jan Jaap Kelder in 1990 nog dat de geschiedschrijving van de Nederlandse politie op dat moment in de kinderschoenen

---

¹²⁶ Smeets, Van Es en Meershoek, *In de frontlinie*, 7.

¹²⁷ Piersma, ‘Niet alle dienders waren fout’, 16, 191.

¹²⁸ Onder andere: Kelder, *De Schalkaarders*, 137; Guus Meershoek, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting* (Amsterdam 1999) 395; Piersma, *Op eigen gezag*, 16-17; Smeets, Van Es en Meershoek, *In de frontlinie*, 7, 17; Van Riet, *Handhaven onder de nieuwe orde*, 13.

¹²⁹ Presser, *Ondergang I*, 177.

¹³⁰ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog IV* (Den Haag 1972) 731.

stond.¹³¹ Kelder had zijn onderzoek voornamelijk gericht op de ‘Schalkhaarders’, politieagenten die opgeleid waren op de nationaalsocialistische politieopleiding in Schalkhaar. In lijn met Presser en De Jong concludeerde ook Kelder dat de term ‘politieagent in bezettingstijd’ veel schakeringen had.¹³²

In de breed geprezen en grondige studie *Dienaren van het gezag* (1999) onderzocht historicus Guus Meershoek de vraag waarom in Amsterdam gewone agenten, aangestuurd door gewone leidinggevendenden, samen met het bataljon dat in Schalkhaar was opgeleid, Joden van huis haalden.¹³³ Gewone agenten hadden daar gedurende een maand aan meegewerkt, de leden van het Politiebataljon ruim een half jaar, en enkele politiemannen van zogenaamde politieke afdelingen langer.¹³⁴ Meershoek zocht naar een verklaring voor de constatering dat de Amsterdamse politie tijdens de oorlog ‘de Duitse bezetter belangrijke diensten’ had bewezen. Zo had het korps geholpen bij het verstoten van Joden uit het openbare leven, Joden uitgeleverd aan de Duitsers, het verzet bestreden, en in het algemeen de orde en rust gehandhaafd waardoor het ronselen van mannen voor de Duitse arbeidsinzet plaats kon hebben. Al met al heeft de Amsterdamse politie ‘in opdracht van de bezetter elementaire rechtsbeginselen’ geschonden.¹³⁵

Een mogelijk antwoord vond Meershoek in de ambtelijke organisatie en het bekende mechanisme dat in bureaucratieën taken in meer of mindere mate mechanisch afgehandeld worden.¹³⁶ Voor de oorlog hadden politiemannen ook al tot taak het handhaven van de openbare orde en daarbij waren zij al gewend dat dit geregeld weerstand opriep bij de burger. Meershoek benoemde ook de bevindingen van de Amerikaanse sociaal psycholoog Stanley Milgram en diens vaak aangehaalde wetenschappelijk onderzoek waarin proefpersonen elektrische schokken moesten toedienen aan anderen.¹³⁷ Daarbij bleek dat bijna de helft van de proefpersonen dit deed, ook al gaven de ‘slachtoffers’ duidelijk aan ernstige pijn door de schokken te ervaren. Gehoorzaamheid aan gezag had blijkbaar vaak de overhand boven luisteren naar eigen geweten. Het onderzoek van Meershoek is zoals gezegd breed geprezen, zeer grondig en belanghebbend, niet alleen voor het oorlogsverleden van de politie in Amsterdam, maar in het verlengde daarvan voor de hele Nederlandse politie. Waar Meershoek echter weinig aandacht aan besteedde is vormen van verzet door politiemannen binnen de politieorganisatie.

De vormen die medewerking en verzet konden aannemen, in aanvulling op de nuancering van Presser en De Jong, werd vooral vanaf de eeuwwisseling verder onderzocht en uitgewerkt. In

---

¹³¹ Kelder, *De Schalkhaarders*, 139.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 395.

¹³⁴ *Ibidem*, 404.

¹³⁵ *Ibidem*, 19.

¹³⁶ *Ibidem*, 395.

¹³⁷ *Ibidem*, 395.

2006 verscheen de monografie *Burgemeesters in oorlogstijd* van historicus Peter Romijn.¹³⁸ Alhoewel deze publicatie geen directe betrekking heeft op de politie, was het voor mijn onderzoek van waarde in de interpretatie en duiding van het handelen van politieambtenaren. Romijn benoemde hierin de tactische visie van burgemeesters om mee te werken met de bezetter ‘om erger te voorkomen’, om een houding aan te nemen van ‘aftasten, onderhandelen, schipperen en traineren.’¹³⁹ Romijn richtte zich in zijn onderzoek vooral op het feitelijk functioneren van het lokale bestuur onder de Duitse bezetter aan de hand van drie thema’s: de functie van burgemeester, de dynamiek van het bezettingsbestuur en de ‘geïmporteerde revolutie’ van het nationaalsocialisme.¹⁴⁰ Politieagenten hadden ook met die dynamiek van het bezettingsbestuur te maken. De politie stond onder gezag van de burgemeester en werd beïnvloed door diens houding en politieke kleur. Daarbij betrof die ‘revolutie’ van het nationaalsocialisme ook de individuele politieagenten. Ook zij moesten de keuze maken hoe zij zich verhielden ten opzichte van die nieuwe orde onder de nationaalsocialistische bezetter.

Frank van Riet richtte zich in 2008 in *Handhaving onder de nieuwe orde* op die individuele politieambtenaren. Van Riet stelde in zijn proefschrift over de Rotterdamse politie tijdens de bezetting dat de beoogde nazificatie van de Nederlandse politie ‘volledig mislukt’ was en dat slechts een heel klein deel van de politie zich daadwerkelijk aangetrokken voelde tot de ideologie van de nieuwe orde.¹⁴¹ Van Riet gaf in verhouding al meer aandacht dan in de literatuur tot dan gebruikelijk was aan hulp aan onderduikers door agenten, aan agenten die zelf onderdoken, en aan agenten die daadwerkelijk actief waren in het verzet.¹⁴² Van Riet prees de studie van Meershoek over de politie in Amsterdam, maar constateerde dat deze ‘niet diep genoeg [was] ingegaan op de achtergronden, sociale omstandigheden en de bijzonder moeilijke positie van de individuele politiefunctionaris’.¹⁴³ Onder andere op basis van een indrukwekkend aantal interviews met voormalig politieambtenaren, probeerde Van Riet die door hem geconstateerde lacune te vullen. Wat van Riet daaruit onder andere concludeerde, was dat zowel verzetsplegers als collaborateurs verschillende redenen hadden om voor een bepaalde richting te kiezen zonder daar altijd de consequenties van te overzien. Vaak werd die keuze gemaakt zonder dat er ruimte of tijd was voor een nauwkeurige afweging.

De trend tot individualisering werd doorgezet in het al genoemde *In de frontlinie* van Smeets, Van Es en Meershoek uit 2014. In dit boek worden tien politiemannen in oorlogstijd uitgelicht. Zoals in de inleiding al benoemd, zetten de auteurs zich duidelijk af tegen de kort

---

¹³⁸ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*.

¹³⁹ Ibidem, 11-14, 519.

¹⁴⁰ Ibidem, 664.

¹⁴¹ Van Riet, *Handhaven onder de nieuwe orde*, 15.

¹⁴² Ibidem, 420, 529, 546.

¹⁴³ Ibidem, 14.

daarvoor verschenen boeken *Jodenjacht* en *De jacht op het verzet* onder redactie van Ad van Liempt, waaraan zij ‘wat aanstoot namen’.¹⁴⁴ Uit ‘onvrede met het karikaturale beeld van de Nederlandse politie tijdens de Duitse bezetting’ dat door Van Liempt zou zijn neergezet, benadrukten Smeets, Van Es en Meershoek, inmiddels toonaangevende historici voor onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog, de complexiteit van de situatie en de grote onderlinge verschillen tussen het gedrag van de individuele agenten.¹⁴⁵

Een wetenschappelijke studie die zich volledig heeft gericht op verzet door politieagenten is pas in 2019 gepubliceerd. In het hierboven al aangehaalde *Op eigen gezag. Politieverzet in Oorlogstijd* concludeerde NIOD-onderzoeker Hinke Piersma dat er heel wat af te dingen is op het dominante beeld dat een meerderheid van de agenten binnen de politie zich in bezettingstijd coöperatief opstelde met de bezetter, zeker waar het de individuele politieagenten betreft.¹⁴⁶ Hun bewegingsruimte als politieagent werd afgebakend door enerzijds hun ondergeschiktheid aan het bevoegd gezag dat steeds meer nazificeerde en de groepsdruk binnen een korps of afdeling, en anderzijds de eigen morele opvattingen.¹⁴⁷ Als persoonlijke opvattingen niet strookten met de ideologie van de nieuwe orde, betekende dat een ‘lastige spagaat tussen institutionele collaboratie en persoonlijk verzet’.¹⁴⁸

Jan en Adriaan

Over Adriaan is niet veel geschreven. Over Jan des te meer. Naar aanleiding van zijn arrestatie in mei 1945 berichtten verschillende kranten over Jan Smorenburg. Zo meldde *Het Parool* op 4 juli 1945 over Jan dat ‘in het huis van den beruchten N.S.B.-rechercheur Smorenburg, te Bilthoven, die zich in het bijzonder op den roof van Joodsche goederen toeleigde, een waarde van f 310.000 [werd] opgespoord’.¹⁴⁹ Niet veel beter was het toen in februari en maart 1949 eindelijk de strafzaak tegen Jan Smorenburg werd behandeld in het Bijzonder Gerechtshof. De dag na de uitspraak schreef *de Volkskrant* dat ‘het Bijzonder Gerechtshof in Utrecht de drie voormalige politiemannen J. Smorenburg, C. van Tricht en J.G. van Cleef, die tijdens de bezetting als beruchte Jodenjagers de schrik van Utrecht en omgeving waren’ veroordeeld had tot respectievelijk veertien, elf en elf jaar gevangenisstraf.¹⁵⁰

De aandacht verslapte daarna en de naam Smorenburg bleef decennialang slechts bekend in Utrecht bij familie, slachtoffers en getuigen. Pas met de opkomst van publicaties over het

---

¹⁴⁴ Van Liempt ed., *De jacht op het verzet*; Van Liempt en Kompagnie ed., *Jodenjacht*.

¹⁴⁵ Smeets, Van Es en Meershoek, *In de frontlinie*, 9.

¹⁴⁶ Piersma, *Op eigen gezag*, 188.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 190.

¹⁴⁸ *Ibidem*, achterplat.

¹⁴⁹ *Het Parool*, 4 juli 1945. Zie bijlage 4 voor de volledige tekst.

¹⁵⁰ *De Volkskrant*, 18 maart 1949.

handelen van de Nederlandse politie tijdens de bezetting vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw kwam de naam bij een breder publiek weer onder de aandacht, naast andere notoire politiemannen. Vooral sinds de publicatie van *Kopgeld* van Ad van Liempt in 2003 kwam de naam Jan Smorenburg weer voorbij.¹⁵¹ Het beeld dat daarin geschetst werd van Jan kreeg in 2011 navolging. Marie-Cécile van Hintum, een van de onderzoekers en tekstschrijvers voor *Jodenjacht*, onder redactie van Ad van Liempt, stelde dat ‘Smorenburg en zijn team roofzuchtiger en wreder [waren] dan de Nazi’s zelf’ en dat Jan ‘door de Duitsers uit zijn functie werd gezet en berecht. Zijn fanatisme werd zelfs hen te gortig’.¹⁵² De arrestatie van Jan in september 1943 door de *Sicherheitsdienst* vanwege verduistering van Joodse eigendommen had volgens Ad van Liempt ertoe geleid dat ‘aan zijn imperium nu echt een einde gekomen [was]’.¹⁵³ Van Liempt noemde Jan ‘zonder twijfel de fanatiekste handlanger van de Duitsers op het terrein van de Jodenvervolging’ en ‘een van de meest gehate Utrechtse uit de geschiedenis’.¹⁵⁴ Volgens Van Liempt had Jan ‘honderden Joden (...) eigenhandig uit hun onderduikadres gesleept’, was hij hebzuchtig en verzot op geld.¹⁵⁵

De toon was nadrukkelijk gezet. In een uitzending van Maarten van Rossum op RTV Utrecht van 2017 over de vervolging van de Joodse bewoners van Utrecht in de Tweede Wereldoorlog noemde Ad van Liempt de Centrale Controle, de afdeling bij de Utrechtse politie waar Jan Smorenburg in 1942 en 1943 werkte, een ‘geheime politie-eenheid’ en een ‘echte schandvlek op de Utrechtse politie’.¹⁵⁶ Tijdens een lezing in 2018 in het Airborne Museum in Oosterbeek over zijn boek *Verzetshelden en Moffenvrienden* concludeerde Van Liempt dat Jan bezeten was van geld en daarom de verkeerde kant had gekozen. ‘Aan deze man heb ik geen enkel goed trekje kunnen ontdekken.’¹⁵⁷

Een opzienbarende verklaring kwam van de Selma Wijnberg. Op 18 september 1942 werd zij ’s avonds gearresteerd. Ze was ondergedoken bij een familie in Utrecht. Een van de vier rechercheurs die avond was Jan Smorenburg, ‘de belangrijkste en meest fanatieke Jodenjager van

---

¹⁵¹ Ad van Liempt, *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943* (Amsterdam 2002).

¹⁵² Marleen van Loozen, ‘Jodenjacht’, *Stichting Joods Monument Utrecht*, 11 januari 2013. <https://web.archive.org/web/20131007124135/http://joodsmonumentutrecht.nl/jodenjacht/>, laatst geraadpleegd op 29 april 2020.

¹⁵³ Ad van Liempt, *Verzetshelden en moffenvrienden* (2^e druk; Amsterdam 2011) 68.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 58, 70.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 58; Ad van Liempt, *Aan de Maliebaan. De kerk, het verzet, de NSB en de SS op een strekkende kilometer* (Amsterdam 2015); Ad van Liempt, *Selma. De vrouw die Sobibor overleefde* (Laren 2010) 31.

¹⁵⁶ ‘Van Rossum vertelt. Van Rossum onderzoekt lot Joodse burens in WO II’, *RTV Utrecht*, 3 mei 2017. <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1615412/van-rossem-onderzoekt-lot-van-joodse-buren-in-wo-ii.html>, laatst geraadpleegd op 29 april 2020.

¹⁵⁷ Jet Koorderings, ‘Van Liempt vertelt over boek Verzetshelden en moffenvrienden’, *Airborne Museum at Hartenstein*. <https://www.airbornemuseum.nl/nieuwsbericht/ad-van-liempt-vertelt-over-boek-verzetshelden-en-moffenvrienden>, laatst geraadpleegd op 29 april 2020.

de Domstad', aldus Ad van Liempt in de monografie gewijd aan het leven van Selma.¹⁵⁸ Na haar arrestatie en verblijf van enkele maanden in achtereenvolgens de politiebureaus van Utrecht en Amsterdam en in kamp Vught belandde Selma in vernietigingskamp Sobibor. Ze ontsnapte als enige Nederlandse vrouw uit vernietigingskamp Sobibor en overleefde na veel ontberingen als een van de weinigen dit kamp, en vervolgens de oorlog. Van die eerste dagen in het hoofdbureau van politie in Utrecht herinnerde Selma zich vaag dat ze het daar niet heel slecht had. Het eten was redelijk en Jan Smorenburg was zelfs 'tamelijk aardig' tegen haar, zodanig dat ze zelfs het idee kreeg 'dat hij iets met haar wil beginnen, dat hij haar mee naar huis heeft willen nemen'.¹⁵⁹ Op grond van hetzelfde CABR-dossier (van Jan Smorenburg) dat ook voor deze scriptie bestudeerd is, nam Van Liempt aan dat het voor Jan Smorenburg 'een ereplicht' was geweest om 'zoveel mogelijk Joden uit hun schuilplaats te slepen' en de ervaring van Selma bleek geen reden om zijn hierboven geschetste beeld van Jan Smorenburg aan te passen of te nuanceren.¹⁶⁰

In het landelijke project *De Tweede Wereldoorlog in honderd foto's*, uitgevoerd door het NIOD in het kader van 75 jaar vrijheid, koos een publieksjury als een van de honderd foto's een afbeelding van de vijf leden van de Centrale Controle poserend achter de Utrechtse hoofdcommissaris Kerlen.¹⁶¹ Afdelingen als de Centrale Controle en politiemannen zoals Jan en zijn collega's, en waarschijnlijk in het verlengde daarvan via die foto de diverse vergelijkbare politiemannen en speciale afdelingen bij de politie elders in het land, bleken ook in 2020 nog tot de verbeelding te spreken.

Over Adriaan Smorenburg is zoals gezegd veel minder gepubliceerd en het is zeer waarschijnlijk dat als zijn broer niet Jan Smorenburg was geweest Adriaan helemaal niet was opgedoken in onderzoeken of publicaties. Alleen in *Op eigen gezag* wordt hij kort opgevoerd. Adriaan bood tijdens de Duitse bezetting onderdak aan de Joodse kleuter Loes Susan en stond daarmee 'diametraal tegenover' zijn broer Jan.¹⁶² Volgens Loes trok Adriaan zich 'het lot van de vervolgte Joden' aan, was 'zorgzaam van aard' en 'liefdevol jegens zijn medemens'.¹⁶³ Het beeld van de twee broers kon niet verder van elkaar liggen.

---

¹⁵⁸ Van Liempt, *Selma*, 31-33.

¹⁵⁹ *Ibidem*, 33.

¹⁶⁰ Onder andere: Van Liempt, *Verzetshelden en moffenvrienden*, 57-70; Van Liempt en Kompagnie ed., *Jodenjacht*, passim; Van Liempt, *Aan de Maliebaan*; 'Samenwerking tussen Joodse Raad en corrupte politiemann', beeldopname 7 april 2012, *Aan de Maliebaan*. <https://aandemaliebaan.nl>, laatste geraadpleegd op 29 juni 2019.

¹⁶¹ '61. Utrecht, stad Utrecht, 1942/1943', *De Tweede Wereldoorlog in honderd foto's*. <https://in100fotos.nl/foto/061/>, laatst geraadpleegd op 10 mei 2020.

¹⁶² Piersma, *Op eigen gezag*, 124.

¹⁶³ *Ibidem*.

Hoe Jan en Adriaan zich in de hierboven aangehaalde door Piersma benoemde ‘lastige spagaat tussen institutionele collaboratie en persoonlijk verzet’ een houding gaven, en hoe na de oorlog in relatie tot die houding aan de termen goed een fout betekenis is gegeven door diverse betrokkenen, is het onderwerp van de volgende hoofdstukken.¹⁶⁴

Afbeelding 3. De leden van de Centrale Controle en de korpsleiding van de politie Utrecht, 1942, 1943. Staand van links naar rechts: Brigadiers Jan Smorenburg, De Jong, Arendsen, Van Tricht, Van Cleef. Zittend van links naar rechts kapitein Thijsen, hoofdcommissaris Kerlen, kapitein Van Grootheest. Foto nummer 61 in het landelijke project De Tweede Wereldoorlog in honderd foto's.

---

¹⁶⁴ Piersma, *Op eigen gezag*, achterplat.

3 Herinneringen van politieagenten - ‘Ik heb in dien tijd nooit anders kunnen denken’

In hoeverre klopt het beeld van de broers Smorenburg zoals dat in de (populair)wetenschappelijke literatuur is neergezet en in het voorgaande hoofdstuk is weergegeven? In het verlengde daarvan ligt de vraag hoe dat beeld zich verhoudt tot de manier waarop door direct betrokkenen zoals de broers zelf, getuigen, slachtoffers, collega’s en familieleden na de oorlog is gereflecteerd op het handelen van de broers met betrekking tot de anti-Joodse maatregelen. In dit hoofdstuk en in de volgende twee hoofdstukken wordt op die vragen gepoogd een antwoord te geven.

Paragraaf 3.1 en 3.2 tonen een voor dit onderzoek relevante selectie van de inhoud van het dossier in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) van Jan Smorenburg. In paragraaf 3.3 komen de herinneringen van en aan broer Adriaan Smorenburg aan de orde. Adriaan werd niet onderworpen aan een zuiveringsonderzoek na de bevrijding en van hem is geen dossier in het CABR aanwezig. Paragraaf 3.4 laat andere politieagenten die in de Tweede Wereldoorlog hun vak hebben uitgeoefend en al eerder zijn geïnterviewd in andere onderzoeken aan het woord. In de laatste paragraaf volgt een analyse van de herinneringen, verklaringen en reflecties,

Bijzondere rechtspleging Jan

Over het feit dat Jan vele Joodse mannen, vrouwen en kinderen heeft gearresteerd en over het meestal verschrikkelijke lot dat zij tegemoet gingen, bestond al direct na de bevrijding geen twijfel. Ook Jan zelf ontkende dit niet, ware het dat hij verklaarde dat hij in 1942 en 1943, toen de arrestaties plaats hadden, de ernst van dat lot nog niet had geweten en dat als hij dat wel had geweten, hij anders zou hebben gehandeld. In de volgende hoofdstukken komt deze bewering nog enige malen aan de orde. Uiteraard had Jan er tijdens het naoorlogse zuiveringsproces belang bij zichzelf als onwetend over de uiteindelijke consequenties van zijn handelen neer te zetten. In hoeverre Jan dus hierover de waarheid sprak, is niet met zekerheid te zeggen, maar standvastig in de talloze verhoren en verklaringen hierover was hij wel en het werd, ook mogelijk vanuit eigenbelang, bevestigd door zijn vrouw Harmina. De zaak van Jan Smorenburg werd samen met die van twee van zijn voormalige collega’s van de Centrale Controle, Cornelis van Tricht en Jan Gijsbert van Cleef, behandeld in een openbare zitting van het Bijzonder Gerechtshof in Utrecht op 24 februari 1949 en na schorsing van de zitting vervolgd op 3 maart 1949.¹⁶⁵ Het proces-verbaal over Jan dat onderdeel is van het CABR-dossier en dat door de PRA van Utrecht werd

---

¹⁶⁵ NA, CABR, 379 I, sententie Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, zitting houdend te Utrecht, van 17 Maart 1949 ten aanzien van verdachten Jan Smorenburg, Cornelis van Tricht en Jan Gijsbert van Cleef.

ingediend op 27 juli 1948 telt 63 bladzijden, bevat 35 getuigenverklaringen en samenvattingen van 18 'zaken', waarvan nader onderzoek bij enkelen daarvan had aangetoond dat niet Jan Smorenborg maar een ander lid van de Centrale Controle betrokken was geweest.¹⁶⁶ Het CABR-dossier bevat verder ruim twintig opgenomen aangiftes, soms gecombineerd met een aanklacht tegen een of meerdere van zijn collega's. Dertien getuigen werden uiteindelijk opgeroepen om ter zitting vragen te beantwoorden. De uitspraak volgde op 17 maart 1949. De oorspronkelijke strafeis voor Jan was achttien jaar, hij werd veroordeeld tot veertien jaar gevangenisstraf.¹⁶⁷ Van Cleef en Van Tricht werden beide veroordeeld tot elf jaar gevangenisstraf, na een eis van respectievelijk twaalf en vijftien jaar.¹⁶⁸

Op 25 maart 1949 dienden Jan Smorenborg en zijn collega Van Cleef beroep in bij de Bijzondere Raad van Cassatie in Den Haag.¹⁶⁹ Grond van het beroep was dat naar de mening van de beide veroordeelden 'het Hof een straf heeft opgelegd, welke niet geacht kan worden te beantwoorden aan de ernst van het misdrijf, de omstandigheden, waaronder dit is begaan en den persoon en de persoonlijke omstandigheden van den veroordeelde'.¹⁷⁰ Bij arrest van deze Bijzondere Raad van Cassatie van 2 november 1949 werd het vonnis van Jan verlaagd naar elf jaar gevangenisstraf. Dit was met aftrek van de tijd die hij in bewaring had gezeten sinds zijn arrestatie op 12 mei 1945. De straf van Van Cleef, die op 8 mei 1945 was gearresteerd, werd verlaagd tot zeven jaar gevangenisstraf.¹⁷¹ Van Tricht had afgezien van beroep.¹⁷² In 1950 werd aan Jan koninklijke gratie verleend, met als resultaat dat hij op 22 december 1950 in vrijheid werd gesteld.¹⁷³ Zes jaar later, op 6 januari 1957, overleed hij. Hij was toen 56 jaar oud. Voor zover bekend heeft hij niet meer gewerkt na zijn vrijlating. Onder andere vanwege mishandelingen die hij in de eerste maanden van zijn verblijf in interneringskampen na mei 1945 ondergaan had, waarbij hij permanente schade aan zijn longen en ribben had opgelopen, was hij naar eigen zeggen

---

¹⁶⁶ NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal van de Politie Utrecht Afdeling Politieke Recherche in verband met een proces-verbaal van aanhouding en inbewaringstelling contra Jan Smorenborg, opgemaakt en getekend op 27 juli 1948.

¹⁶⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, schriftelijke aanzegging van de Procureur-Fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie aan Jan Smorenborg, 9 november 1949.

¹⁶⁸ *De Volkskrant*, 18 maart 1949.

¹⁶⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, machtiging tot beroep getekend door Jan Smorenborg op 21 maart 1949.

¹⁷⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, memories van cassatie in de zaken van Jan Smorenborg en Jan Gijsbert van Cleef, 4 mei 1949

¹⁷¹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, uitspraak ter openbare terechtzitting van Bijzondere Raad van Cassatie, Eerste Kamer, op 2 november 1949. Zie bijlage 3.2 voor de volledige uitspraak.

¹⁷² NA, CABR, inv.nr. 379 III, schriftelijke aanzegging van de Procureur-Fiscaal, 9 november 1949.

Naast de opgelegde gevangenisstraf werd het drietal de rechten ontzegd tot 'het bekleeden van ambten, het dienen bij de gewapende macht, het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen, een en ander voor de duur van het leven'.

¹⁷³ Zie bijlage 2 voor een tijdslijn van de politieloopbaan en zuiveringsprocedure van Jan Smorenborg.

lichamelijk niet meer in staat nog te werken.¹⁷⁴ Jan Smorenburg noemde overigens wel namen van de kampbewaarders die hem mishandelden, maar stelde ‘uitdrukkelijk (...) dat hij op een eventuele strafvervolgung van de nader te omschrijven en te noemen personen, geen prijs stelt’. Jan was vervolgd over de lange duur van zijn naoorlogse zuiveringsonderzoek en vervolgens lange gevangenisstraf, maar blijkbaar had hij geen behoefte dat te compenseren door anderen op te zadelen met onderzoeken en straffen. Evenals de vele andere naoorlogse verklaringen, geeft dit een kleine inkijk in de persoonlijkheid van Jan.

3.1 CABR-dossier: verklaringen van Jan Smorenburg, 1945-1949

In deze paragraaf komt Jan Smorenburg zelf aan het woord. Wat was zijn eigen morele oordeel over zijn handelen als politiemann tijdens de bezetting? Hoe keek hij zelf terug op zijn oorlogsverleden en de morele aspecten daarvan? Voor deze paragraaf is grotendeels geput uit enkele documenten van zijn hand uit de periode 1941 tot en met 1945 en daarnaast uit de ongeveer tachtig bladzijden die Jan schreef tussen 1945 en 1949.¹⁷⁵ Ter aanvulling zijn diverse kortere verklaringen van Jan uit de periode 1945 tot 1949 geraadpleegd in processen-verbaal van verhoor van Jan als verdachte in zijn eigen strafzaak en als getuige in strafzaken tegen anderen.

Een uitspraak van Jan tijdens een van die naoorlogse verhoren toonde aan dat hij besefte wat de valkuilen van de werking van het geheugen zijn ‘omdat het zeer moeilijk is nu, na verloop van jaren, onderscheid te maken tusschen hetgeen men persoonlijk heeft meegemaakt en hetgeen men van hooren zeggen heeft.’¹⁷⁶ Deze uitspraak indachtig richtte ik mij in mijn onderzoek in beperktere mate op de momenten waarop de gebeurtenissen zich tijdens de bezetting afspeelden, maar vooral op reflecties en verklaringen gevormd tussen 1945 en 1949 *over* die gebeurtenissen. Ze zijn achtereenvolgens gerangschikt in uitlatingen waarin Jan leek te verklaren, afwenden en onderhandelen.

Verklaren

Jan leek onder andere te hebben willen *verklaren* waarom hij lid was geworden van de NSB en het Rechtsfront. Dat het een gevolg was van een al langer aangehangen ideologie komt uit het

---

¹⁷⁴ NA, ZP, inv.nr. 5602, brief van Jan Smorenburg aan de minister van Justitie met het verzoek zijn aanvankelijk vervallen verklaarde pensioenrechten gedeeltelijk weer toe te kennen, gedateerd 19 februari 1955; NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, II; NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullende eigen verklaring Jan Smorenburg, gedateerd Laren, februari/maart 1948.

¹⁷⁵ In deze en andere naoorlogse handgeschreven betogen van zijn hand wisselde Jan tussen eerste en derde persoon.

¹⁷⁶ NA, ZP, inv.nr. 5602, dossier contra W.J. Arendsen, getuigeverklaring van Jan Smorenburg als 33^e getuige, opgemaakt op 22 januari 1947.

bestudeerde archiefmateriaal niet naar voren. 'Politiek is mij gedurende de voor-oorlogsche jaren absoluut vreemd.'¹⁷⁷ Al voor de oorlog was hij als rechercheur in NSB-hoofdstad Utrecht belast geweest met onderzoeken naar (vermeende) strafbare feiten gepleegd door en tegen onder andere Mussert en Geelkerken, de kopstukken van de NSB. Daardoor was hij bekend geraakt met hun gedachtengoed, zij het wel met enige scepsis want hij verklaarde 'dat ze hem nooit zoo gek zullen krijgen om met z'n poot in de hoogte te staan'.¹⁷⁸

In de laatste jaren voor de Duitse inval was hij 'ook belast met het onderzoek in tientallen steungevallen (...) en ziet de bittere armoede en weet dat er aan die Maatschappij iets veranderen moet'.¹⁷⁹ In alle in het dossier bestudeerde door Jan geschreven stukken komt deze zorg om de belabberde maatschappelijke situatie in Nederland terug. Na enig wikken en wegen raakte hij langzaamaan overtuigd dat zelf lid worden van de NSB de juiste keuze was om er gezien de volgens hem onvermijdelijke nieuwe omstandigheden het beste van te maken, zo verklaarde hij in september 1946. Die onvermijdelijke situatie hield volgens hem ook in dat hij 'wist wat voor creaturen er in de N.S.B. zaten'.¹⁸⁰ Hij schreef in 1946:

Zijn dat nu mensen, die in staat geacht moeten worden om iets nieuws, iets beters te brengen?? (...) en het stond voor mij positief vast 'HET NATIONAAL SOCIALISME KOMT.' Wat moest ik doen. Moet ik ook aan de kant blijven staan en mee gaan kankeren .... of moet ik in den rommel springen en er dan van zien te maken wat er van te maken is. Wat is de beste oplossing??¹⁸¹

In een brief gedateerd 7 december 1940 riep hij namens het Rechtsfront politiecollega's die een sluimerende waardering voor het nationaalsocialisme koesterden op zich bij de nieuw opgerichte afdeling in Utrecht aan te melden 'ondanks het vooruitzicht van haat, wantrouwen, verdachtmakingen en de ondergrondsche geniepigheidsjes, die onvermijdelijk zullen komen' van collega's.¹⁸² In de uitgave van 15 juni 1941 van het tweewekelijkse blad *Het Rechtsfront* verscheen een stuk geschreven door Jan. Hij zette de 'echte Nederlanders' die 'den kat uit den boom' keken af tegen de leden van de NSB en het Rechtsfront 'die niet afwachtten, maar (...) er voor uit durven komen, wat zij willen, te weten: Bouwen aan een onafhankelijk vrij Nederland'.¹⁸³

---

¹⁷⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, II.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem, VI-VII.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief met Kameraadschappelijke groeten T.v. Elck. Roepers – Smorenburg aan alle Leden van het Utrechtse Politiecorps, gedateerd Utrecht, 7 december 1940.

¹⁸³ *Het Rechtsfront*, 15 juni 1941. Zie bijlage 4.

Bij dat bouwen was overigens volgens Jan geen plaats voor collega's die 'door het leven met "een bijl" willen gaan'.¹⁸⁴ Zijn enthousiasme voor het Rechtsfront leek echter geen stand te houden omdat hij 'niet zoo gek was geworden om [zich] voor hun wagentjes te laten spannen, maar bovendien behoorden zij nu niet bepaald tot de krachten van het corps'.¹⁸⁵ Minder dan een jaar later, op 14 januari 1942, schreef hij aan de leider van het Rechtsfront:

Kameraad.

In aansluiting op een onderhoud, hetwelk ik hedenmorgen had met onzen Leider Mr. FRUIN, bericht ik u, dat ik bij deze verzoek, ontheven te worden van mijn functie als Kringleider van de Kring Utrecht.

Hou Zee.

J. Smorenburg, rechercheur van politie¹⁸⁶

Hij had duidelijk geen hoge pet op van de leden van het Rechtsfront en de NSB en zijn beeld van de beweging leek in lijn met het negatieve beeld dat er in het algemeen bestond in Nederland van de NSB. Het had hem blijkbaar gefrustreerd dat hij in zijn overtuiging voor de oplossing van de maatschappelijke problemen zich genoodzaakt had gezien zich aan te sluiten bij een beweging waarvan hij de leden maar middelmatig of minder vond. In zijn naoorlogse verklaring benadrukte hij echter meermalen zijn naar eigen zeggen oprechte beste bedoelingen.

Wij willen iets beters opbouwen en dan hoor ik, zie ik, dat mijn mederechtsfronters zich onledig houden met het maken van rapporten voor de S.D en voor de N.S.B. Zijn jullie nu heelemaal bedonderd. (...) Ik ben te porren voor gezonde zaken en niet voor achterbakse briefjes aan de Duitschers.¹⁸⁷

In zijn handgeschreven teksten en ook elders in het CABR-dossier zijn enkele antisemitische uitlatingen te vinden. Van een diepgeworteld ideologisch antisemitisme lijkt echter geen sprake. Bij een beschrijving van een zaak die speelde eind 1940 waarin NSB-leden de Joodse meubelverkoper Wijzenbeek hadden bestolen, een zaak die Jan als rechercheur ten voordele van Wijzenbeek had opgelost, stelde Jan 'ik werk niet mee aan vuiligheid'.¹⁸⁸ Voor Jan leek bovenal

---

¹⁸⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, rapport opgemaakt door J. Smorenburg, kringleider Rechtsfront afdeling Utrecht voor de CID van de NSB te Utrecht.

¹⁸⁵ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XIV.

¹⁸⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van J. Smorenburg aan Kameraad Wuijster te Zwolle, 14 januari 1942.

¹⁸⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, VIII.

¹⁸⁸ Ibidem, X.

te gelden dat een en ander volgens de regels verliep, onafhankelijk van de achtergrond van de betrokken partijen. Over zijn omgang met Frits Elzas, ondervoorzitter van de Joodse Raad in Utrecht verklaarde Jan tijdens de rechtszitting in 1949:

Elzas van den Joodsen Raad en ik spraken elkaar aan met "Rotjood" en "Landverrader".¹⁸⁹

Dit lijkt enigszins gekscherend bedoeld. In een van zijn eigen naoorlogse verklaringen sprak Jan over 'de onvergetelijke Frits Elzas' met wie hij naar eigen zeggen 'zeer goed bevriend' was.¹⁹⁰ Wel werd tijdens zijn rechtszaak op 24 februari 1949 uit zijn mond opgetekend dat hij 'op grond van het gedrag van Nederlandse Joden in Nederland erg goed [kon] begrijpen, dat de Duitsers in hun land het land kregen aan de Duitse Joden.'¹⁹¹ Verder schreef Jan op 8 november 1942 enkele regels over zijn werk in een brief aan zijn dochter Aagje, die op dat moment 'in het klooster' verbleef. De rest van de luchtig geschreven brief werd gevuld met familiair vader-dochtergekeuvel over allerlei dagelijkse familiewetenswaardigheden, maar in de twee bladzijden lange brief vermeldde Jan ook kort iets over zijn werk en het arresteren van Joodse onderduikers.

Dat gaat nog maar steeds door ..... zoo heb je er een paar weggewerkt, zoo komen er weer nieuwe mededeelingen en kan je op stap gaan om te vangen. Van de week vingen wij er zeven tegelijk in een onbewoonde villa te Bilthoven. Daar waren ze zonder toestemming van de eigenares maar ingekropen. Toch is dat even brutaal, hè?¹⁹²

Respectvol naar de Joodse arrestanten is Jan hier bepaald niet. Het taalgebruik past in de joviale stijl waarin de hele brief geschreven is. Van enig oordeel of zijn politiewerk moreel goed of fout was, gaf hij echter geen blijk. Van gewetenswroeging evenmin. Op 31 januari 1943 schreef hij in een brief aan zijn dochter weer over allerlei ditjes en datjes. Collega's hadden een Joodse man gearresteerd en deze man had vervolgens een poging tot zelfdoding gedaan in een politiecel in Amsterdam. Jan bracht het als een anekdote in een verder familiere brief.

---

¹⁸⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949.

¹⁹⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 9.

¹⁹¹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949. Elzas is hier Frits Elzas, de ondervoorzitter van de Joodse Raad in Utrecht.

¹⁹² NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief aan 'hooggeachte dochter' van 'Mama, Bennie, Jan en Papa', Utrecht 8 november 1942. De brief heeft als aanhef 'hooggeachte dochter' maar gezien de speelse en humorvolle stijl van de rest van de brief was dat waarschijnlijk gekscherend bedoeld.

Van de week vingen ze een jood. (...) hij had op de een of andere manier kans gezien zijn polsader door te snijden .... Hup naar het ziekenhuis (...) Den volgenden dag naar Amsterdam ... en even later lag hij ook daar weer voor merakel ... Want hij had voor de zooveelste maal zijn pols afgebeten. Hopeloos hè. Zoo (...) ik heb met mijn zoon's een partijtje gevochten ... Gewonnen natuurlijk ... intusschen de Boumannetjes opgebeld en afgesproken om vanavond een glaasje bier te gaan drinken ... (...) Kom maar weer eens gauw naar huis dan kunnen we tenminste samen praten. De groeten van allemaal, speciaal van Jantje.

Daaaaaaaaaaaaaaaaaag Vader, Moeder, en Broertjes.¹⁹³

Een diepgaand ideologisch antisemitisch leek hier niet aan ten grondslag te liggen, maar wederom geen toonbeeld van respect. Enigszins eufemistisch stelde Jan zelf in 1955, toen hij al in vrijheid gesteld was en navraag deed naar mogelijk herstel van een deel van zijn pensioen, dat de reden voor zijn arrestatie op 12 mei 1945 was geweest 'zijn politieke houding'.¹⁹⁴

Afwenden

Naast het willen verklaren van zijn, met de beste bedoelingen gemaakte en naar eigen zeggen achteraf foute, politieke houding, bezigde hij zich in zijn verklaringen ook met het afwenden van zijn, ook achteraf zelf als fout beoordeelde, handelen als rechercheur op anderen. Jan zag daarvoor onder andere de gebrekkige sturing van de leidinggevendenden bij de politie als oorzaak. Zoals in de volgende paragraaf uitgebreider aan de orde zal komen, schitterden zij ook volgens vele andere getuigen in het CABR-dossier door afwezigheid. Jan verklaarde hierover in 1946:

Door gemelde slappe houding van de politie-superieuren wist het lagere politiepersoneel in die dagen niet of het vóór- of achteruit moest. Elke botsing met de Beweging was voor verantwoording van den lageren politieman, want er was géén der politie-superieuren die een vijandige houding tegenover de Beweging aan durfde nemen.¹⁹⁵

Jan en zijn collega's hielden zich daarbij nauwelijks bezig met wat er na de arrestatie met de arrestanten gebeurde. In de hierboven aangehaalde brief van 7 december 1940 met de oproep lid

---

¹⁹³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief aan 'geliefde dochter' van 'Vader, Moeder en Broertjes', Utrecht 31 januari 1943.

¹⁹⁴ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven brief van Jan Smorenburg aan het ministerie van Justitie, gedateerd 19 februari 1955. Betreft het verzoek van Jan voor gedeeltelijk herstellen van zijn vervallen pensioenrechten.

¹⁹⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 1.

te worden van het Rechtsfront riepen zij hun collega's op om zich niet te laten weerhouden 'door die vreeselijke waan-voorstellingen, die wij allen kennen en afkomstig zijn van een vriend van een kennis, die een neef had wiens zuster'.¹⁹⁶ Die brief dateerde nog uit het eerste oorlogsjaar, maar in zijn naoorlogse verklaringen beriep Jan zich er nog steeds op dat hij in 1942 en 1943, in de periode waarin hij Joden arresteerde, het lot van de Joodse arrestanten hoorde van zijn contacten bij de Joodse Raad en gaf 'voor de zooveelste maal de verzekering dat wij, ik, al die verhalen over het afmaken van Joden als gruwelpropaganda hebben aanvaard. Vergeet niet dat het vorenstaande plaats vond in 1942-1943'.¹⁹⁷ Jan en zijn Centrale Controlecollega's beseften wel dat deportatie 'voor bedoelde Joodse personen het tegendeel van een plezierreisje zou opleveren'.¹⁹⁸ Ze verklaarden na de oorlog dat als ze geweten hadden dat dit 'tegendeel van een plezierreisje' desastreuze en grotendeels fatale gevolgen inhield, zij echter anders zouden hebben gehandeld.

Jan benadrukte daarnaast veelvuldig dat hij gewoon zijn opgedragen werk had gedaan, niet anders dan voor de oorlog. Dit betekende het handhaven van geldende wet- en regelgeving met het enige verschil dat dit nu de wetten en regels waren die golden namens de Duitse bezetter. In 1946 vroeg hij zich af:

Ik heb alleen joden gehaald in opdracht, wanneer zij op de een of andere manier aangebracht zijn geworden: Strafbaar??? Mijn vak is toch "menschengrijpen".¹⁹⁹

Tevens haalde Jan geregeld aan dat zijn handelen in perspectief geplaatst moest worden ten opzichte van werknemers in andere beroepsgroepen die tijdens de bezetting hun werk uitvoerden.

Een brugwachter draait zijn brug open en kijkt niet of het schip wat moet passeren een Nederlandsche of een Duitse boot is; een telefoonjuffrouw brengt verbindingen tot stand en vraagt niet of die verbinding misschien nadeel voor een ander mensch in zich houdt; een machinist van een trein moet zijn trein rijden en vraagt zich toch niet af of er in die trein mensen zitten die hun ongeluk tegemoet gaan!!²⁰⁰

---

¹⁹⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief met Kameraadschappelijke groeten, 7 december 1940.

¹⁹⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, XXXVI.

¹⁹⁸ NA, CABR, 379 I, sententie, 17 Maart 1949.

¹⁹⁹ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXXVI.

²⁰⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 23.

Jan had het werk ‘niet met plezier, maar ook niet met tegenzin’ gedaan en was gewoon afgegaan op de stelling van leidinggevend politiepersoneel dat ‘de Duitsers de baas [zijn] dus die moet je gehoorzamen.’²⁰¹ Volgens Jan kwamen veel van die leidinggevendenden snel vrij na de oorlog maar ‘let wel, de één geeft bevel (...) en loopt vrij rond en de kleine man, Jan de rechercheur wordt opgesloten omdat hij zoo stom is geweest om datgene te doen wat de vrijloopers hem commandeerden.’²⁰²

De pleitnota van zijn advocaat ten behoeve van het beroep in cassatie in 1949 volgde dezelfde lijn als de hierboven benoemde punten. Zowel Jan als zijn advocaat benadrukten dat Jan fout was geweest en dat hij wel degelijk straf verdiende. Jan wilde zich volgens zijn advocaat niet verschuilen achter een simpel ‘*befehl ist befehl*’ om zijn straf te ontlopen en voelde zich ‘schuldig en strafwaardig’.²⁰³ Ze vonden echter dat rekening zou mogen worden gehouden met de situatie waarin hij zijn werk had verricht. Ze vonden zijn straf van veertien jaar, ‘hij is al bijna 50!’, onmatig lang ten opzichte van vele anderen, niet in de laatste plaats van diverse superieuren. Zelfs de opdrachtgever van de Centrale Controle, waarnemend hoofdcommissaris Fransen, was tot slechts 6 jaar veroordeeld, terwijl Jan en zijn collega’s van de Centrale Controle veel langere straffen hadden gekregen.²⁰⁴ In een brief aan zijn vrouw, ongedateerd maar in ieder geval geschreven nadat zij zelf weer uit het interneringskamp was ontslagen in mei 1946 en terwijl Jan zelf nog wel geïnterneerd zat, verwonderde hij zich hier ook over.

Wat een mensch al niet moet doen om zijn gewone diensttaken te verantwoorden. Ze hebben het nu allemaal zoo makkelijk voor het zeggen. Maar laten die heeren die dat nu zoo goed weten eens tevoorschijn komen met hetgeen hun gedaan hebben. Ja ... mooi weer spelen, ja en amen knikken en nu zich op de borst slaan wat ze allemaal gedaan hebben. Dat is geen kunst.²⁰⁵

De nadruk op het uitvoeren van zijn gewone diensttaken tijdens de bezetting komt ook in het rechtbankverslag van de zitting in februari 1949 aan de orde. Enigszins *out of character* vergeleken met zijn eigen verklaringen en zelfs met de meeste verklaringen van andere getuigen

---

²⁰¹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal van de in het openbaar gehouden terechtzitting van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam, zesde Kamer, zitting houdend te Utrecht ten Paleize van Justitie van 3 Maart 1949.

²⁰² NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, XXXII.

²⁰³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, Pleitnota van mr. P.M. Veldkamp Bijzondere Raad van Cassatie inzake Jan Smorenburg. Zie bijlage 3.1 voor de volledige pleitnota.

²⁰⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 I, brief van de advocaat van Jan Gijsbert van Cleef aan de president van het Bijzondere Gerechtshof te Amsterdam, 8 december 1948.

²⁰⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven brief aan ‘Beste Mien’ en afgesloten met ‘Liefs van Jan’, ongedateerd maar na 25 mei 1946.

in zijn eigen dossier verklaarde Jan volgens het rechtbankverslag tijdens de rechtszitting dat hij 'arrestanten die niet bekenden, wel eens een tik' gaf.²⁰⁶ In paragraaf 3.2 zijn enkele verklaringen van getuigen opgenomen over het toepassen van fysiek geweld door Jan. Zelf stelde hij in ieder geval in zijn eigen handgeschreven naoorlogse verklaring dat hij geen ongebruikelijk geweld had gebruikt.

Wij zijn altijd menschelijk opgetreden (...) Joden mishandeld?? (...) Neem stuk voor stuk de mensen waar ik in huis ben geweest en dan bedoel ik de mensen die niet op mij moeten schelden omdat ze hun eigen vuil moeten dekken, zij zullen U stuk voor stuk verklaren, dat ik correct ben opgetreden.²⁰⁷

Over zijn aanhouding door de Duitsers in september 1943 vanwege het verduisteren van Joodse eigendommen, die officieel de Duitse staat toekwamen, verklaarde Jan dat de aangehouden Joden op het politiebureau in Utrecht de gelegenheid werd gegeven 'datgene mee te nemen wat zij op hun verdere reis nodig hadden'.²⁰⁸ Volgens Jan zorgde de Joodsche raad voor rugzakken. De rest moest worden overgedragen aan de Duitsers en volgens Jan was hij door de Joodse arrestanten meerdere malen gevraagd 'om zich te ontfemen over de rest van die goederen, daar zij – de Joden – niet graag wilden dat die voorwerpen in handen van de Duitschers kwamen'.²⁰⁹ Daarnaast was er, en dat was ook een wederkerend aspect van zijn naoorlogse verdediging, deels sprake geweest van misverstanden en valse beschuldigingen. Zo waren diverse van de inbeslaggenomen goederen volgens Jan gewoon eigendom geweest van hemzelf, zijn vrouw of zijn kinderen, 'tot zelfs banddoeken van mijn vrouwen dochter'.²¹⁰ Jan verklaarde dat een groot deel van de in beslag genomen goederen de volgende dag aan hem en zijn gezin teruggegeven werden door de *Sicherheitsdienst*.²¹¹

De uitlatingen van Jan hierover in zijn zelfgeschreven verklaringen komen zowel qua inhoud als toon wederom niet overeen met wat er uit zijn mond werd opgetekend tijdens zijn

---

²⁰⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949.

²⁰⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, XXVI, XXXXVIII.

²⁰⁸ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 17.

²⁰⁹ *Ibidem*, 17, 20; NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal door PRA Utrecht naar aanleiding van een verzoek van de Procureur Fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam mr. Drabbe van 6 oktober 1948 betreffende het horen van getuigen ter ontlasting van de verdachte Jan Smorenburg, verklaring van Heinrich Wintgen, in dienst bij de Sicherheitspolizei Utrecht. Het betrof onder andere een gouden horloge, een sigarettenétui, een collier, een aktentas, een pop met Joods haar, een paraplu, twee reisklokjes in etui, enkele flessen parfum, een oude leren koffer, en 1200 gulden.

²¹⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXV.

²¹¹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 22.

rechtszaak op 24 februari 1949, evenals bij zijn hierboven geciteerde vermeende opmerking over het gedrag van de Joden in Duitsland en bij de toepassing van geweld. Volgens het proces-verbaal van de rechtszitting verklaarde Jan over de Joodse eigendommen:

Ik werd gepakt wegens het pikken van Joodse goederen. Dat deed ik ook. Ik zat zes maanden vast. (...) Ik verduisterde Joden-goederen, dat deed ik wel meer bij het Joden-arresteren.²¹²

Dit klinkt heel anders, wat deels te maken zal hebben met het feit dat deze woorden niet door Jan zelf zijn opgeschreven maar een parafrasering zijn van Jans getuigenis tijdens de rechtszitting en opgeschreven door een verbalisant of een griffier in de rechtbank.

In zijn eigen verklaring benadrukte hij echter dat er nooit sprake was geweest van ‘diefstal ten nadele van de Joden’ maar dat veel goederen, met name gebruiksvoorwerpen en levensmiddelen, onderling verdeeld werden en dat ‘het aantal politiemensen dat van deze goederen geprofiteerd hebben niet meer te zeggen is, maar het beloopt in de 10 tallen’.²¹³ Volgens Jan was noch door hem noch door de andere profiterende politiemannen ‘eenig gewetensbezwaar gemaakt, want om bijvoorbeeld wat gevonden levensmiddelen tabak, sigaren of sigaretten of dranken te gaan brengen bij de Duitschers, vonden wij allen toch wel een beetje te veel van ons gevergd’.²¹⁴

Daarnaast werden er volgens Jans verklaringen in 1946 ook terdege diefstallen door politiecollega’s van andere afdelingen gepleegd als de goederen op het politiebureau lagen. Dit had als resultaat dat de gearresteerden geregeld bij de *Sicherheitsdienst* in Amsterdam hun beklag indienden, waar Jan als praktische leider van de Centrale Controle vervolgens voor ter verantwoording werd geroepen. Jan claimde hier tevergeefs tegen op te hebben willen treden maar ‘zelfs een bepaling van Sm. dat de Joden tijdens hun arrestatie doorlopend hun goederen bij zich mochten en moesten houden, kon niet altijd voorkomen dat er door het personeel diefstal werd gepleegd’.²¹⁵

Jan vestigde dus voortdurend de aandacht op het feit dat niet alleen hij en zijn directe collega’s fout waren geweest. Het was bijvoorbeeld ook ‘wel aardig (...) om te horen dat van het Utrechtse politiecorps, groot 350 leden (...) er 223 namen zijn gevonden van corpsleden die

---

²¹² NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 17-18; NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk eind 1945.

²¹⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 19. In deze verklaring wisselt Jan tussen de eerste persoon en derde persoon (als ‘Sm.’).

transporten van voor de Duitschers bestemde personen hebben uitgevoerd' en aldus overgedragen hebben aan de bezetter.²¹⁶

Daarnaast benadrukte Jan dat talloze van zijn collega's ook andere mensen dan Joden, bijvoorbeeld communisten, bijbelvorsers en Duitse gijzelaars, gearresteerd en overgedragen hadden aan de bezetter, waarna ook velen van deze gearresteerde personen 'in Duitschland of elders hun leven hebben gelaten'.²¹⁷ Die agenten werden niet vervolgd.

Het voortdurend vergelijken met anderen maakte in Jans ogen zijn eigen handelingen, achteraf bezien, niet minder erg of minder te veroordelen. Wat Jan benadrukte was de wens voor een eerlijke rechtsgang die in de juiste verhouding stond tot die van anderen. Kortom, *anderen* waren in de ogen van Jan evengoed fout geweest. Voor Jan was dat geen reden om zijn eigen verantwoordelijkheid volledig af te wenden, maar hij, evenals Van Cleef en Van Tricht, wilde niet als Kop van Jut de volledige verantwoordelijkheid van het hele korps op zich nemen.

Onderhandelen

In een klaarblijkelijke poging tot onderhandelen richtte Jan de aandacht in zijn verklaringen daarnaast op zijn goede daden. Daar waren er volgens hem veel van geweest, zowel van hem als van zijn collega's van de Centrale Controle, en met de beste bedoelingen.

Wij hebben meerdere malen de Duitschers bedonderd. Ik wil het vervolg hiervan benutten om aan te toonen wat ik tegen de Duitschers heb durven ondernemen. Ik heb dat werk niet gedaan omdat ik er een bedoeling mee had om er later mee te kunnen geuzen, ik heb het niet gedaan uit geldelijk voordeel, maar ik deed het alleen omdat ik wilde blijven een gezond lid van het Utrechtse politiecorps en een gezond lid van de Nederlandsche samenleving.²¹⁸

Jan voelde dat er in zijn strafzaak geen rekening gehouden werd met wat hij allemaal wél goed had gedaan, of in ieder geval binnen zijn mogelijkheden had proberen te doen. Jan was altijd een goede Nederlander gebleven, vond hij zelf. Hij somde in zijn naoorlogse verklaringen ongeveer twintig gevallen op waarbij hij in zijn ogen goed werk had verricht of waar hij vals van was beschuldigd.²¹⁹ Zo schreef hij dat hij geregeld op het matje geroepen werd bij de *Sicherheitsdienst*

---

²¹⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, vermoedelijk medio 1946, 8.

²¹⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, 25 september 1946, XXVI.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Met name in: NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, vermoedelijk eind 1945. Jan schreef in deze verklaring herhaaldelijk Frits Elzas op als een van de personen die in de betreffende zaak kon getuigen. Het doet vermoeden dat Jan op het moment van het schrijven van deze

als hij naast de Joodse onderduikers niet ook de onderduikgevers had gearresteerd en ‘dat ging niet altijd even freundlich’.²²⁰ Naast het meestal laten lopen van onderduikgevers, had hij ook daadwerkelijk hulp gegeven aan de Joodse onderduikers zelf en dan vooral waar het Joodse kinderen betrof, zoals bij zijn broer Huib. In september 1946 reflecteerde Jan daarop:

Ik kon het nog eenigszins volgen wanneer die kinderen bij hun ouders waren. Maar wat moeten ze in Polen doen met die loslopende kinderen. Ik heb verschillende joodsche kinderen aangehouden ... Maar ... ik heb ervoor gezorgd dat er geen één in handen van de Duitschers terecht is gekomen.²²¹

In 1948 werd naar aanleiding van het uitgebreide onderzoek tijdens de bijzondere rechtspleging inderdaad geconcludeerd dat er enkele malen sprake was geweest van ‘behoorlijk optreden t.o.v. Joodse kinderen’ door Jan.²²² Een van deze behoorlijke optredens ten opzichte van kinderen was begin 1943. Het kaartsysteem met onderduikadressen van 30 á 40 Joodse kinderen werd toevallig aangetroffen bij een huisbezoek. Naast het vernietigen van de kaartenbak met de adressen, had Jan via Frits Elzas en de Joodse Raad de oudere kinderen onder laten brengen op andere adressen. Zelfs de onderduikouders waar de kinderen weggehaald waren, dachten dat de kinderen aan de *Sicherheitsdienst* waren overgedragen, dit alles om geen argwaan te wekken bij de verrader. De kinderen onder de 4 jaar waren bij de onderduikouders gelaten en hier was geen melding van gemaakt bij de *Sicherheitsdienst* of op het Utrechtse politiebureau. Alleen de directe collega’s van de Central Controle waren op de hoogte. Uit het CABR-dossier bleek dat deze gebeurtenis na de oorlog bevestigd is door getuigen. In de diverse publicaties van of onder redactie van Van Liempt wordt sporadisch het niet arresteren van Joden en dan vooral Joodse kinderen benoemd als ‘signalen’ uit het CABR-dossier ‘die wijzen op een complexe vermenging van meedogenloze acties en plotselinge oprispingen van menselijkheid’, maar dit voorval met het kaartsysteem en de 30 à 40 geredde kinderen wordt niet specifiek aangehaald.²²³

Over het Joodse jongetje dat bij broer Huib Smorenburg ondergedoken zat ‘sinds de joden kwestie’ schreef Jan dat ‘mijn broer weet wat ik voor dat kind ben geweest’.²²⁴ Over broer Adriaan

---

verklaring, ergens na 8 augustus 1945, nog niet op de hoogte was van het fatale lot dat Frits Elzas had getroffen na zijn deportatie.

²²⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XVIII.

²²¹ Ibidem, XX.

²²² NA, CABR, inv.nr. 379 III, formulier ‘Gronden waarop advies steunt’, ongedateerd maar waarschijnlijk 1948.

²²³ Van Liempt, *Aan de Maliebaan*, 157.

²²⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk eind 1945.

en de Joodse kleuter Loes schreef Jan niets in de tientallen handgeschreven verklaringen.²²⁵ Naast het Joodse jongetje bij broer Huib schreef Jan wel over de Joodse onderduikster bij zijn broer Willem. Jan had haar ook al meerdere keren bij Willem thuis gesproken. Van de *Sicherheidsdienst* op de Maliebaan was de opdracht bij de Utrechtse politie gekomen om de Joodse vrouw te arresteren in het huis van Willem in Zuilen. Refererend aan zichzelf in de derde persoon, verklaarde Jan hierover:

De chef geeft deze opdracht door aan Sm., die uit mag puzzelen hier een gezonde oplossing te vinden. Wat moet hij doen? Er zelf heen gaan? Een ander sturen? In het eerste geval een hoop familie-ellende, en in het tweede geval een hoop ellende voor zijn broer. Sm. gaat met een collega op onderzoek. Waarom kunnen die familieleden nu niet begrijpen dat dit een zaak is, waar de S.D. reeds op de hoogte is. Waarom eischen ze menselijkheid, nu Sm. aan handen en voeten gebonden is.²²⁶

Samen met Centrale Controlecollega De Jong arresteerde Jan de Joodse vrouw en bracht haar 'zoogenaamd naar Amsterdam' maar in werkelijkheid zetten zij haar af bij het station in Utrecht 'alwaar zij is overgenomen door mijn broer die haar verder verstopt heeft'.²²⁷ Evenals bij de kinderen uit het kaartsysteem was ook dit volgens Jan als een arrestatie gebracht naar de buitenwereld zodat de *Sicherheidsdienst* niet gealarmeerd werd door kwaadwillende burens en Jan problemen met de *Sicherheidsdienst* werd bespaard. Eind 1945 memoreerde Jan dat de bezettingstijd 'een tijd van zenuwen en nog eens zenuwen' was geweest.²²⁸

Volgens Jan was er soms ook sprake van valse beschuldigingen aan zijn adres. In reactie op de beschuldigingen in de in paragraaf 2.3 benoemde krantenberichten van juli 1945 waar hem een 'buit' van 310.000 gulden werd toegedicht en op aantijgingen dat hij het in 1943 'zelf in de oogen van de Moffen wel een beetje te bont maakte', schreef Jan dat dit toch wel hele bedragen waren 'voor een gewoon rechercheurtje'.²²⁹ In zijn kosthuis in Amsterdam was een postzegelverzameling aangetroffen waarvan de waarde door de POD op 17.000 gulden was getaxeerd in plaats van de werkelijke 17.000 cent, een verkeerde interpretatie van de

---

²²⁵ Zie paragraaf 3.3 voor herinneringen van en aan Adriaan Smorenburg en hoofdstukken 4 en 5 voor de gesprekken met Loes van den Ancker-Susan en met Ko Smorenburg.

²²⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 13.

²²⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk eind 1945.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 14. Zie bijlage 4 voor de volledige teksten van de krantenberichten

postzegelcatalogus en de gebruikelijke waardenotering daarin. Jan vervolgde dat ‘die P.O.D. lacht om die vergissing, de lezers van de couranten schudden hun wijze gezichten over zooveel slechts en ..... gelooven het bericht.’²³⁰ Hij wilde ‘ook deze punten eens naar waarheid omschrijven’.²³¹ Nadat Jan in maart 1944 weer vrijgekomen was na zijn arrestatie door de Duitsers, had hij gemerkt dat ook over deze zaak de publieke opinie al goed op gang was, herinnerde hij zich in 1946.

Dan kom je thuis en je (...) hoort de verhalen over 80 duizend gulden die bij mij inbeslag genomen zijn, over al de gevonden diamanten, eigen landerijen, bontmantels, kasteelen en ik stond paf. Waar komen die praatjes vandaan? Je onderzoekt en komt van Jan bij Piet en dan bij Klaas enz. enz. en dan denk je “de barst”!²³²

De lezing van Jan was dat een journalist gezegd zou hebben dat de POD in Utrecht ‘allemaal van die prutszaakjes’ had, terwijl er in bijvoorbeeld Rotterdam, Amsterdam en Den Haag ‘zooveel mooie en groote politieke zaken in onderzoek’ waren. Daarop zou een POD-officier volgens Jan tegen de journalist gezegd hebben:

Geen mooie, groote zaken? Noemt U dan die zaak van Smorenburg eens. Wij hebben dien kerel uitgepompt met gevolg dat wij toch maar liefst 350.000 gulden gevonden hebben, waarop dan prompt in de courant was gezet dat dit geld van [mij] was en met een beetje fantasie was daar dan ook maar bij gezet, dat dit gevonden was in de woning van [mij]. Aan den lezer het oordeel over die couranten voorlichting.²³³

De POD-officier had ‘in de verte iets gehoord’ over de contacten van Jan Smorenburg met de notoire onderduikbemiddelaar Dirk Evers uit Bilthoven en de vondst ter waarde van ruim drie ton in het huis in Bilthoven aan Jan gekoppeld.²³⁴ Hoeveel Jan hier profijt van heeft getrokken zal

---

²³⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 14.

²³¹ Ibidem, 14-17.

²³² NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXV.

²³³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 17.

²³⁴ Ibidem, 15. Na de oorlog stelde de PRA een onderzoek in tegen de in paragraaf 3.1 al benoemde Dirk Evers. Dit onderzoek bevestigde de discutabele reputatie van Evers. Tegen Evers was voor de oorlog al ruim dertig keer proces-verbaal opgemaakt wegens oplichting. Tijdens de oorlog regelde Evers onderduikadressen voor Joden tegen betaling. Hij bleek onderduikadressen door te geven aan de Utrechtse politie, ook aan Jan Smorenburg, zodra het geld van de Joodse onderduikers op was. Jan Smorenburg noemde Evers een ‘aartsoplichter’ en verklaarde dat ‘in het geval Evers de één of andere

waarschijnlijk nooit meer boven water komen, maar vast staat wel dat Jan niet in Bilthoven heeft gewoond en dat het niet in zijn huis is gevonden. Jan verklaarde zelf dat hij gehanteerd was door Evers omdat Evers wist dat Jan een Joodse pasgeboren niet-geregistreerde baby naar een onderduikadres in Amsterdam had gebracht. Jans versie werd ondersteund door verklaringen van twee getuigen, waaronder broer Huib Smorenburg.²³⁵ Het krantenartikel voedde wel de publieke opinie. Deze beeldvorming deed zijn zaak geen goed. Jan had graag minder lang gewacht voordat zijn zaak werd behandeld, maar medio september 1946 had een POD-rechercheur volgens Jan hem gewezen op de voordelen van de vertraging want 'de publieke opinie over jou moet eerst nog iets veranderen. Dat is beter voor jou.'²³⁶ Eind 1945 schreef Jan een opsomming van zaken waar hij in zijn ogen niet bij betrokken was geweest, soms inderdaad bevestigd door getuigen:

Wederom een zaak die in mijn schoenen geschoven is en waardoor mijn naam zwart gemaakt is geworden.²³⁷

Jan verklaarde zelfs het verzet geholpen te hebben. Naar eigen zeggen had hij na de chantage door Dirk Evers besloten 'de praktijken van Evers bekend te maken aan de illegaliteit'.²³⁸ Over zijn detachering bij de politie in Amsterdam het laatste half jaar van de oorlog verklaarde Jan zelfs dat hij 'bij de illegaliteit bekend [stond] als politieman waarop te vertrouwen was' en 'verschillende illegale personen daar bij hem thuis [kwamen] om over hun zaken te spreken'. Hij verklaarde dat hij valse processen-verbaal opmaakte met betrekking tot leden van het verzet en zo meehielp vier van hen 'uit handen van de Duitsers te houden', overigens na de oorlog bevestigd door een lid van de Knokploeg (KP) Amsterdam.²³⁹

Ik heb in dien tijd nooit anders kunnen denken

De vijftig bladzijden tellende handgeschreven verklaring van 25 september 1946 beëindigde Jan eerst met te schrijven dat 'het zal blijken, dat ik geen ploert was. Informeer bij de P.O.D. Zij

---

menschlievendheid uitgesloten kon worden geacht'. NA, CABR, inv.nr. 379 III, proces-verbaal PRA Utrecht contra verdachte Dirk Evers, opgemaakt op 12 september 1946.

²³⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, proces-verbaal contra Dirk Evers, verhoor 40^e getuige Huibert Smorenburg, 12 september 1946. NA, CABR, inv.nr. 379 III, proces-verbaal contra Dirk Evers, verhoor 41^e getuige Maria Catharina Zaal, 12 september 1946.

²³⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 24-25.

²³⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk eind 1945.

²³⁸ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXXXIII

²³⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 22-23; NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Robertus Simon Johan Wagenaar, lid KP in Amsterdam.

hebben 10tallen zaken onderzocht. Zij weten zachtjes aan wat er te koop is'. Korte tijd later voegde hij toe:

Wanneer ik dan nog eens nalees (...) klinkt het woordje “spijt” mij voor dit alles heel kinderachtig in de oren. Ik weet maar al te goed dat ik door mijn dienst leed, heel veel leed, heb veroorzaakt (...) Ik zou mij inderdaad een ploert vinden als ik dat niet zou inzien.²⁴⁰

In deze nabrander, ongedateerd maar geschreven ergens na 25 september 1946, erkende hij niet alleen dat zijn keuzes fout waren geweest maar toonde hij zelfs onomwonden spijt. Hij vervolgde met een reflectie op de soms onbegrijpelijke wet- en regelgeving en zijn rol als politieman in het handhaven van die niet altijd begrijpelijke maatregelen.

Dat de Duitsers iets zouden ondernemen tegen personen die niets gedaan hadden, zoals de “joden”, is en was voor mij iets zo onbegrijpelijk, dat ik daar nog geen logische verklaring voor kan vinden. Daar is nu geen goed woord voor te vinden. Dat is vies, dat is gemeen, dat is ploertig (...) evenmin kan en kon ik het hoe en waarom begrijpen van alle Nederlandse wetten en verordeningen. (...) Als politieman begreep ik alleen, dat die voorschriften een bepaalde, nu eenmaal niet altijd te volgen oorzaak hadden. Dat voor wat betreft de maatregelen tegen de joden, het zou kunnen leiden tot een beestachtig afmaken van die mensen, heb ik nooit kunnen begrijpen (...) en alleen zij, die mij kennen, weten dat ik volkomen de waarheid spreek, wanneer ik thans verklaar “Als ik dat alles had geweten, dan zou ik iets anders gedaan hebben” (...) Ik heb in dien tijd nooit anders kunnen denken. Nu weet ik dat ik fout was.²⁴¹

---

²⁴⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, naschrift bij handgeschreven verklaring Jan Smorenburg van 25 september 1946, 50. Zie bijlage 3.4 voor het volledige naschrift.

²⁴¹ Ibidem, 51.

3.2 CABR-dossier: verklaringen van familie, slachtoffers, getuigen, 1945-1949

Voor het analyseren van de beeldvorming rondom Jan Smorenburg in relatie tot zijn handelen tijdens de Tweede Wereldoorlog door familie, slachtoffers, getuigen en collega's, zijn hieronder *bezwarende* en vervolgens *ontlastende* verklaringen van deze betrokkenen uit het CABR-dossier van Jan verzameld.

De bezwarende verklaringen in het dossier werden gegeven door gearresteerde Joden die de daaropvolgende deportatie naar concentratiekampen overleefden, door nabestaanden van hen die het niet overleefden, en door niet-Joodse onderduikgevers. In deze verklaringen komt Jan naar voren als een meedogenloze Jodenvanger. Bijna zonder uitzondering kenden zij Jan niet persoonlijk. De (deels) ontlastende verklaringen en brieven à décharge die zich in het dossier bevinden werden gegeven door familieleden en collega's van Jan. Een enkele ontlastende verklaring werd gegeven door een Joodse man of vrouw of een onderduikgever die door Jan was geholpen en behoed voor arrestatie. Bij de verklaringen van de familieleden en collega's van Jan was de rode draad de erkenning dat Jan fouten had gemaakt maar dat hij geen slecht persoon was. Alle collega's die ten goede van Jan getuigden, benoemden vooral dat hij een goede politiemann was geweest die op een politiek dwaalspoor was geraakt, maar waarmee zonder gevaar over politieke standpunten kon worden gediscussieerd. Het beeld van de meedogenloze Jodenvanger werd door hen niet neergezet. Hieronder zijn enkele voorbeelden opgenomen die deze twee soorten verklaringen illustreren. De paragraaf sluit af met het oordeel van het Bijzondere Gerechtshof en de afweging tussen goede en foute daden die daarbij gemaakt werd.

Bezwarende verklaringen

De aangifteformulieren in het dossier betreffen vooral arrestaties van Joodse onderduikers en diefstal van Joodse eigendommen tussen juni 1942 en september 1943. Er zijn geen aangiftes gevonden in het dossier contra Jan met betrekking tot zijn diensttijd bij de politie in Den Haag en Amsterdam in 1944 en 1945.

Bezwarende verklaringen over het gedrag van Jan bij arrestaties zetten een ander beeld neer dan dat Jan zelf creëerde en in de vorige paragraaf is weergegeven. Zo werd onder andere genoemd 'Smorenburg's beestachtige manier' waarop een onderduikgeefster werd 'uitgeblaft en gedreigd' en het 'zeer brutaal en arrogant' optreden van Jan bij het arresteren van een student.²⁴² Bij het arresteren van een Joodse vrouw viel deze flauw, waarop Jan volgens de onderduikgever

---

²⁴² NA, CABR, inv. nr 379 III, verklaring van P. Oudengaarden, oud-commandant Kwartier II der BS, naar aanleiding van een onderhoud met een rechercheur van de PRA, gedateerd Utrecht, 2 april 1946; NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenburg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van Cornelis Boeke.

gezegd had: ‘Geen onzin, want ik moet er vannacht nog meer halen, anders ben ik morgenochtend nog niet klaar’.²⁴³ Joodse onderduiker Sam Emanuel verklaarde dat Jan tijdens een ontmoeting gedurende het naoorlogse zuiveringsonderzoek tegen hem gezegd had: ‘Ik ben verstandiger geweest dan die uit Neurenberg, want die ontkenden alles en ik beken wel eens wat.’²⁴⁴ Jan ontkende dit overigens tijdens de rechtszitting.

Sommige briefschrijvers schreven kort maar krachtig over de verschrikkelijke consequenties van Jans handelen, zoals meneer Aronson in oktober 1945:

Vier weken geleden ben ik via België uit ’t concentratiekamp Bergen-Belsen teruggekomen. Eenige dagen geleden vernam ik dat Smoorenburg gearresteerd is. In verband hiermede deel ik U ’t volgende mede. Deze persoon heeft tezamen met nog eenige andere individuen op 13 Juni 1943 mijn vrouw en mij in de Boothstraat te Utrecht gearresteerd, tengevolge waarvan wij via de gevangenis te ’s Hertogenbosch en Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd zijn, waar mijn vrouw bij aankomst vergast is.²⁴⁵

De meeste getuigen drukten zich naar omstandigheden in dergelijke bijna zakelijke termen uit, sommigen uitten zich explicieter. ‘Hy had weer een ”prooi”!!!!’, concludeerde een getuige van een arrestatie in januari 1943 door ‘schurk en geboefte’ Jan en zijn collega’s.²⁴⁶

Het beeld van de meedogenloze Jodenvanger werd bevestigd door oud-politieman Willem Tieman, die in 1942 bij de Utrechtse Politie wegens ‘politieke onbetrouwbaarheid’ tegenover de Duitse bezetter ontslagen was en na de bevrijding chef werd bij de PRA. In 1946 verklaarde hij dat Jan het ‘den Duitsers zelfs te bont’ maakte en noemde hij Jan ‘geruime tijd de “schrik van Utrecht”, volbloed NSB-er en plaatselijk leider van het Rechtsfront’.²⁴⁷ De toon was gezet en Jan zou later nog geregeld als de schrik van Utrecht die het de Duitsers te bont maakte aangehaald worden, zoals in paragraaf 2.3 al is benoemd.

---

²⁴³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, proces-verbaal Dirk Evers, verhoor 16^e getuige Adrianus Hendrikus Hartog, 12 september 1946.

²⁴⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949, getuigeverklaring van Sam Emanuel, horlogemaker.

²⁴⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van D. Aronson, gedateerd 31 oktober 1945.

²⁴⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van H.P.B. Beeltjes aan de heren rechercheurs der POD, gedateerd Driebergen, 8 augustus 1945.

²⁴⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 II, rapport opgesteld door Willem Antoon, 25 april 1946.

Ontlastende verklaringen

Ondanks dat men gearresteerd was of een huiszoeking had gehad, waren er enkele getuigen die ontlastend wilden verklaren over Jan. Soms waren die verklaringen zonder reserve ontlastend, meestal voegde de getuige ontlastende elementen toe aan een anderszins bezwarende verklaring.

Veel ontlastende verklaringen betroffen Jans houding en gedrag. Zo verklaarde een onderduikgeefster dat Jan Smorenburg en collega in 1943 'zeer correct zijn opgetreden', ook haar moeder 'hebben zij netjes behandeld' en er was daarna 'niet de minste last veroorzaakt'.²⁴⁸ Jan Smorenburg 'trad met tact op bij Joden-arrestaties, vooral bij Joden-kinderen', verklaarde ook de al genoemde Fransen, zelf gedetineerd in Scheveningen vanwege zijn betrokkenheid bij de Centrale Controle en lidmaatschap van de NSB en de Germaansche SS. Hij had Jan bij de Centrale Controle binnengehaald en was dus wellicht positief bevooroordeeld. 'Politieke tegenstander' Tieman had niet geschroomd anderszins wel negatief over Jan Smorenburg te getuigen maar ook hij verklaarde dat Jan arrestanten 'niet slecht' behandelde 'voor zover hem bekend en 'zijn behandeling van arrestanten was, volgens begrippen van dien tijd, tamelijk correct; althans zijn geen mishandelingen bekend'.²⁴⁹ Ook het gedrag van Jan tijdens zijn naoorlogse verblijf in de interneringskampen werd als 'zeer goed' beoordeeld.²⁵⁰

De enkele keer dat er, naast de hierboven genoemde vermeende mishandeling, door getuigen verklaard werd over gebruik van fysiek geweld door Jan Smorenburg betrof het onder andere een enkele kaakstoot met de vuist tijdens een verhoor, wat overigens stellig ontkend werd door zowel Jan als door de aanwezige collega's.²⁵¹ Tijden zijn veranderd en tachtig jaar geleden ging het er bij de politie ten opzichte van arrestanten anders aan toe dan tegenwoordig dus de 'tik' af en toe, zoals Jan benoemde tijdens de rechtszitting in 1949 (zie paragraaf 3.1) moet zeker in de tijd geplaatst worden.

Over de reden voor Jans politieke keuze verklaarde zijn vrouw Harmina als getuige bij de PRA ontlastend, ondanks de stroeve huwelijkse situatie in de laatste periode van de bezetting, waar in het dossier enkele malen aan gerefereerd werd. Zij had zelf ook voor de NSB gekozen en legde uit waarom:

---

²⁴⁸ NA, ZP, inv. nr 5602, proces-verbaal contra J. Smorenburg, 27 juli 1948, verklaring van de 24^e getuige Annette Maria Wilhelmina van Miltenburg, onderduikgeefster.

²⁴⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949, getuigeverklaring van Willem Antoon Tieman, oud-politieagent van het Utrechtse korps; NA, CABR, inv.nr. 379 II, rapport opgesteld door Willem Antoon Tieman, 25 april 1946.

²⁵⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 I, formulier Openbaar Ministerie opgemaakt door de griffier en de president van de Bijzondere Raad van Cassatie, ongedateerd maar waarschijnlijk begin 1951.

²⁵¹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal naar aanleiding van aangifte contra J. Smorenburg, E. Drost, J.G. van Cleef, C. van Tricht, N. de Jong wegens het arresteren van Joden in oorlogstijd, opgemaakt op 10 april 1946.

De maatschappelijke omstandigheden van voor de oorlog van 1940, zijn voor mij en mijn man aanleiding geweest, om in de nieuwe orde een ideaal te zien voor de toekomst. Daarom zijn wij lid geworden van de N.S.B. Mijn man was geen fanatiek lid van de beweging, want hij kon heel goed de mening van anderen waarderen. Wij hebben nooit een vlag van de N.S.B. uitgehangen of andere dingen gedaan, om propaganda voor de beweging te maken.²⁵²

Jans echtgenote erkende dat hij, achteraf gezien, foute keuzes had gemaakt, maar eveneens in lijn met wat Jan zelf verklaarde, voegde zij toe geen geloof te hebben gesteld in de gruwelverhalen over het verschrikkelijk lot van degenen die op transport werden gesteld.

Mijn man heeft een te goed karakter om mensen bewust leed te doen. Ik vraag aan zijn rechters om menselijk over mijn man te oordelen en zijn bedreven fouten te zien in de tijd en omstandigheden waarin zij zijn bedreven.²⁵³

Een ander soort ontlastende verklaring betrof het ook door Jan zelf aangehaalde 'goede werk'. Sinds 1942 verbleef het jongetje bij broer Huib, 'hetgeen mijn broer J. Smorenburg wist' maar waar Jan niks aan had gedaan. Ook bevestigde Huib dat Jan 'een Joods kindje had laten onderduiken in Amsterdam' en dat de al genoemde Dirk Evers 'met deze wetenschap mijn broer in moeilijkheden zou kunnen brengen bij de Duitsers'.²⁵⁴

Broer Willem Smorenburg verklaarde in 1948 over de Joodse vrouw Marianne van Spiegel, die bij hem en zijn vrouw ondergedoken zat in Zuilen. Ze werd gearresteerd door Jan omdat hij opdracht daartoe had gekregen, maar werd na aandringen van Willem en zijn vrouw vervolgens door Jan weer vrijgelaten. Ze overleefde de oorlog.

Mijn broer Jan is deze jodin ter wille geweest en heeft door zijn handeling ook mij tegen arrestatie voor het verbergen van een jodin beschermd.²⁵⁵

Zowel Marianne van Spiegel als haar verloofde bevestigden het verhaal. Op 24 mei 1945 schreef Mariannes verloofde aan de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten:

---

²⁵² NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenburg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van Harmina de Jong, echtgenote van Jan Smorenburg. Zie bijlage 3.5 voor de volledige verklaring.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, proces-verbaal contra Dirk Evers, verhoor 40^e getuige Huibert Smorenburg, 12 september 1946.

²⁵⁵ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Willem Smorenburg. Zie bijlage 3.6 voor de volledige verklaring.

Het is voor mij echter een eereplicht, U het volgende mede te deelen: Mijn a.s. echtgenoot, de jodin Marianne Eva van Spiegel (...) welke ca. 2 jaar geleden door de Duitschers was ingesloten, heeft genoemde heer Smorenburg geheel belangeloos bevrijd uit de gevangenis te Utrecht. Ik hoop, dat deze verklaring ten gunste van den heer Smorenburg kan dienen.²⁵⁶

De eerdergenoemde 'politiek tegenstander' en oud-collega Tieman ('Ik kon tegen verdachten rustig zeggen dat ik politiek faliekant anders dacht') herinnerde dat Jan in het onderzoek tegen hem en zijn zoon inzake de vervaardiging van explosieve stoffen voor een overval op een bevolkingsregister in maart 1943 'bijzonder soepel was opgetreden' en verder was Jan in het algemeen 'waar het collega's betrof, er op uit deze moeilijkheden te besparen.'²⁵⁷

Een andere ontlastende verklaring in de categorie goede daden kwam van Jozeph Herschel, die van Smorenburg had mogen zeggen tegen de Duitsers dat hij geen illegale werker was maar een spion, of *V-mann*, van Smorenburg en 'voor de moeite die Smorenburg voor mij in het werk gesteld heeft, wilde hij nooit iets hebben'.²⁵⁸ Het verbaasde Herschel, zo reflecteerde hij tijdens de rechtszitting van de zaak van Jan en zijn collega's Van Cleef en Van Tricht op 24 februari 1949:

Het is me een raadsel, waarom hij me wou helpen. Elzas voornoemd placht te zeggen: na den oorlog moeten we ze allemaal ophangen, maar verdachte I aan een laag boompje of aan een zijden koord. (...) Ik weet niet waarom ze soms wel en soms niet waarschuwd. Ik geloof niet, dat dat met geld te maken had. Elzas voornoemd had een mom van vriendschap tegenover verdachte I. Ik was vol-Jood, waarom ik naar Auschwitz had moeten gaan (...) Nu ik naar Vught ben gestuurd in plaats van naar Auschwitz, neem ik aan, dat verdachte I de man is, dankzij wien ik hier thans nog sta.²⁵⁹

---

²⁵⁶ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Marianne Eva van Spiegel; NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van L. de Beer aan de plaatselijk commandant van de Binnenlandse strijdkrachten, gedateerd Culemborg, 24 mei 1945.

²⁵⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 II, rapport opgesteld door Willem Antoon Tieman, 25 april 1946.

²⁵⁸ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Emma de Vries en Joseph Herschel. *V-Männer* en *V-Frauen* waren vertrouwenspersonen die, meestal onder dwang, voor de Duitsers infiltrerden in verzetsgroepen of anderszins heimelijk informatie inwonen voor de bezetter. Joodse *V-Männer* of *V-Frauen* werden vrijgesteld van het dragen van de Jodenster, kregen voor hun verraad een vergoeding, en konden door het verraad voorkomen dat zij zelf gedeporteerd werden. Paul van de Water, 'De misdrijven van Nazi-collaborateur Pieter Schaap', *Historiek*, 14 april 2020. <https://historiek.net/pieter-schaap-nazi-collaborateur/133655/>, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

²⁵⁹ NA, CABR, inv.nr. 379 I, proces-verbaal terechtzitting, 24 februari 1949, getuigeverklaring van Joseph George Herschel. Verdachte I is Jan Smorenburg. Elzas voornoemd is Frits Elzas, vice-voorzitter van de Joodse Raad in Utrecht.

Getuigenverklaringen die de claim van Jan ondersteunden dat hij tijdens de laatste fase van de oorlog, toen hij bij de politie in Amsterdam gedetacheerd was, verzetsleden uit handen van de Duitsers had gehouden door valse processen-verbaal op te maken, zijn ook in het CABR-dossier aanwezig. Robertus Simon Wagenaar, lid van de KP in Amsterdam, verklaarde dat begin 1945 vier van de vijf bij een voedseltransport gearresteerde verzetswerkers waren vrijgelaten dankzij opzettelijke wijzigen van proces-verbaal door Smorenborg en zijn Amsterdamse collega Germanus ‘daar zij wisten dat het hier een zaak betrof die de illegaliteit betrof’. Getuige Wagenaar verklaarde verder:

Ik heb Smorenborg en Germanus toen voorgesteld om de vijfde persoon uit de cel te halen en gelijk met hem onder te duiken. Ik beschikte op dat moment over diverse adressen in Noord-Holland waar zij alle drie konden onderduiken. Zij gingen echter niet op mijn voorstel in en gaven mij te kennen dat zij dit niet aan durfden in verband met de maatregelen die dan tegen hun gezin genomen zouden worden.”²⁶⁰

Hieruit is op te maken dat Jan een aanbod van het verzet kreeg in 1945 onder te duiken, maar daar geen gebruik van maakte. In het dossier is ook een verklaring in het Nederlands en Engels aanwezig met een vrijwaring van arrestatie voor Jan zelf, voor zoon Berend en voor dochter Aagje, opgesteld door ‘De Commandant KP Amsterdam’ op 14 februari 1945.²⁶¹ Onduidelijk is of Jan op de hoogte is geweest van het bestaan van deze documenten en of ze legitiem zijn.

Het CABR-dossier bevat ook enkele getuigenissen over de omgang die Jan had met Frits Elzas van de Joodse Raad in Utrecht had. Elzas kon na de oorlog niet meer zelf verklaren. Hij overleefde de oorlog niet.²⁶² Zijn moeder bevestigde in 1948 dat haar zoon tijdens de bezetting met Jan Smorenborg samenwerkte ‘om Joodse mensen zoveel mogelijk tegen de door de Duitsers genomen maatregelen te beschermen’ en dat zij haar zoon nooit had gehoord over het betalen van geld aan Jan hiervoor.²⁶³ Zij bevestigde de hulp aan Joodse kinderen en verklaarde verder:

---

²⁶⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Robertus Simon Johan Wagenaar, lid KP in Amsterdam.

²⁶¹ NA, CABR, inv.nr. 379 III, verklaring/warning van ‘De commandant van de KP Amsterdam Martin’/‘The Commander KP Amsterdam Martin’, gedateerd 14 februari 1945, een vel in het Nederlands, een vel in het Engels. Zie bijlage 3.3 voor de volledige teksten.

²⁶² NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Margot Honcoop, klasgenoot van Frits Elzas op het gymnasium, die ze kende vanaf 1934 tot zijn arrestatie in 1944. Ze deed illegaal werk maar was niet aangesloten bij een illegale groep.

²⁶³ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Sara Vogelstein, geboren 31 maart 1882 in Lage, Duitsland. Op 28 Augustus 1944 werd zij met haar man en hun zoon Frits Elzas door twee Hollandse politiemannen uit Amsterdam in hun woning aan het Oudkerkhof te Utrecht gearresteerd. Ze werden overgebracht naar het politiebureau in Velp en vandaar op transport

Ik heb in die tijd rechercheur Smorenburg meerdere malen in mijn woning al of niet in het bijzijn van mijn Frits gesproken. (...) In September 1943 is Smorenburg door de Duitsers gearresteerd wegens verduistering van joodse goederen. Nadat hij zijn straf had ondergaan is Smorenburg nog bij mij in huis geweest en vertelde dat hij weer vrij was. Hij vertelde ons ook dat hij de naam van Frits tijdens zijn verhoor niet had genoemd en dat hij liever zijn tong had afgebeten dan Frits te verraden.²⁶⁴

Om een volledig beeld te krijgen van Jan als persoon is door rechercheurs van de PRA ook onderzoek gedaan in de privé-omgeving van de verdachte. Zo hoorden zij als getuige Jacobus Rombout, drogist, overbuurman en leeftijdgenoot van Jan. Hij verklaarde dat hij wist dat Jan lid was van de NSB en dat hij Joden had gearresteerd. Alhoewel Jan ervoor uitkwam dat hij NSB-lid was, maakte hij nooit propaganda. In de drogisterij werd door klanten geregeld gepraat over politiek en zelfs over onderduikers, maar Jan maakte daar nooit misbruik van volgens de drogist. De drogist had ook een onderduiker in huis. Jan wist dit maar had hem niet verraden. Ook de beschuldiging van diefstal vond de drogist niet standhouden.

Het is natuurlijk algemeen bekend, dat Smorenburg joden heeft gearresteerd. Ook gaan er praatjes, dat hij joden zou bestolen hebben, maar er is niemand, die daarvan enig bewijs kan leveren. Hij is voor zijn omgeving nooit lastig geweest. Integendeel hij was altijd bereid om de mensen te helpen.²⁶⁵

Het dossier bevat meerdere verklaringen die niet ontlastend ten opzichte van zijn daden zijn maar wel ten aanzien van Jan als persoon en die zijn bekwaamheid als politieman benadrukken. Vooral politiecollega's die anti-Duits en anti-nationaalsocialistisch waren 'betreuden' zijn politieke keuzes en resulterend handelen. Hoofdcommissaris Van Eijk, die in dienst kwam in 1945 als eerste naoorlogse hoofdcommissaris, had Jan Smorenburg 'gekend, als een bekwaam politieman, die altijd ronduit voor zijn mening uitkwam' en waarvan hij altijd had 'betreurd dat hij in de

---

gesteld naar kamp Westerbork en enige tijd later naar Theresienstadt. Frits werd doorgezonden naar Tsechowitz, een nevenkamp van concentratiekamp Auschwitz, waar hij overleed op 1 december 1944. <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/121984/frits-elzas>, laatst geraadpleegd op 15 april 2020.

²⁶⁴ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Sara Vogelstein, geboren 31 maart 1882 in Lage, Duitsland. Zie bijlage 3.7 voor de volledige verklaring.

²⁶⁵ NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenburg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van Jacobus Aartbertus Rombout.

verkeerde richting heeft gewerkt'.²⁶⁶ Volgens onderzoeker Jos Smeets werd er ook breder zo over Jan gedacht. Smeets noteerde de volgende uitspraak van een Utrechtse agent:

Er dient te worden opgemerkt, dat Jan Smorenburg buiten het korps bekend stond als een fanatiek NSB'er en Jodenhater, maar binnen het korps als een kundig politiemann en als een goede collega werd gewaardeerd. Het werd dan ook betreurd, dat deze man op die politieke dwaalweg geraakt was en als Jodenophaler na de oorlog werd vervolgd. Van enig verraad ten opzichte van oud-collega's is nooit iets gebleken, eerder van het tegendeel.²⁶⁷

Uit verklaringen van zowel Jan als van collega's en buurtgenoten komt het beeld naar voren dat Jan openlijke discussie over politiek niet uit de weg ging en daarbij vol vuur kon betogen maar dat hij aanvaardde dat collega's of burens er een andere politieke overtuiging op nahielden, zonder verdere consequenties. Centrale Controlecollega Arendsen, zelf geen lid van de NSB of het Rechtsfront, verklaarde in lijn met het in paragraaf 2.2 benoemde door Jos Smeets gesignaleerde onderlinge vertrouwen ten opzichte van collega's die al een lange staat van dienst hadden:

Ik kon rustig een gesprek met hem voeren als tegenstander van deze beweging, zonder mij ongerust te maken over gevaar van mijn woorden. Dit was in het korps algemeen bekend, daar meerdere collega's vaak dergelijke gesprekken met hem hadden. Hij was een zeer resoluut politiemann, die toch zeer gevoelig was voor het leed van anderen. Uit eigen ervaring is het mij bekend, dat je nooit tevergeefs een beroep op hem deed, indien je raad of hulp nodig had. Ook is het mij bekend, dat hij vaak grote risico's heeft gelopen, bij hulpverlening van gearresteerde personen.²⁶⁸

Brieven à décharge

Naast de min of meer ontlastende verklaringen zijn in het dossier van Jan Smorenburg ook enkele brieven aanwezig waarin de briefschrijvers pleitten voor een spoedige en coulante afhandeling van zijn rechtszaak omdat Jan al zo lang vast zat en in onzekerheid leefde. Kenmerkend voor dergelijke brieven à décharge, waarover een korte uitleg in bijlage 3, was volgens historicus Helen

---

²⁶⁶ NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenburg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van 1e getuige Reginus Wilhelmus van Eijk, hoofdcommissaris van politie.

²⁶⁷ Breukers en Smeets, *Zwart Wit Grijs*; Smeets, *Tussen plicht en geweten*, 36.

²⁶⁸ NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenburg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van 3^e getuige Wilhelmus Johannes Arendsen, voormalig hoofdresearcheur van de staatsresearche, gedetineerd in het interneringskamp Crailo in Laren.

Greves dat de schrijvers bijna allemaal de verdachte persoonlijk kenden en de nadruk legden op hem of haar als individu, losgekoppeld van de als fout bestempelde groep anderen.²⁶⁹ Deze kenmerken zijn terug te vinden in de brieven à décharge ten gunste van Jan. Zo schreef broer Willem enkele maanden na de uitspraak van het Bijzonder Gerechtshof van 17 maart 1949 een brief aan de minister van Justitie met 'een zeer beleefd verzoek'. Hij erkende dat zijn broer als 'politiek delinquent' fout had gehandeld en straf verdiende maar uitte de hoop dat de minister de zaak 'nog eens even nader [wilde] bekijken' vooral met betrekking tot het bespoedigen van de behandeling van het hoger beroep. Zijn broer kwam uit een politiefamilie, was 20 jaar in dienst geweest, was een van de beste chercheurs van Utrecht geweest en was geen crimineel, aldus Willem.

Neemt U mij niet kwalijk het is en blijft mijn broer. Hij is fout geweest, goed, maar geen ploert.²⁷⁰

Het beeld dat Jan bij zijn familie niet als intrinsiek slecht persoon gezien werd, wordt bevestigd door een brief die de vrouw van Willem aan Jan schreef. De brief is ongedateerd maar waarschijnlijk nog van voor mei 1945 en de aanleiding van de brief waren de huwelijkse problemen van Jan en zijn echtgenote Harmina. De bezorgdheid en morele verontwaardiging betrof het gedrag van Jan richting zijn vrouw en niet zijn politioptreden en de toon impliceerde dat ook zij hem niet als intrinsiek slecht persoon zag.

Jan ik schrijf je omdat ik niet beter weet dat jij toch niet zoo gemeen en harteloos bent als dat jij je op het oogenblik voor doet (...) Want jij die altijd nogal een beetje serieus was, en weleens wat over Huib zei van zijn schuine bakken kan me niet voorstellen dat jij tot zoo'n leven kan komen (...) Nou Jan van je schoonzuster die veel van jou houd maar op een nette manier. Mientje²⁷¹

---

²⁶⁹ Helen Grevers, Enkel en alleen in dit geval. Onderzoek naar de brieven à décharge die werden geschreven ten behoeve van de vrijlating van politieke delinquenten na de Tweede Wereldoorlog in Nederland (Masterscriptie Universiteit Utrecht, Utrecht 2008); Helen Grevers, "'Enkel en alleen in dit geval". Pleidooien voor de vrijlating van voormalig collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog in Nederland', *BMGN - Low Countries Historical Review* 124 (2009) 368–389, aldaar 389. <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7011>.

²⁷⁰ NA, CABR, inv.nr. 379 III, dossier Jan Smorenburg, brief van Willem Smorenburg aan de minister van Justitie, juli 1949. Zie bijlage 3.8 voor de volledige tekst van de brief.

²⁷¹ NA, CABR, inv. nr 379 III, brief in potlood aan Jan, van schoonzus Mientje, vrouw van Willem Smorenburg, ongedateerd. De echtgenotes van Jan, Adriaan, Willem en Huib Smorenburg hadden toevallig allemaal als roepnaam Mien.

Oordeel Bijzonder Gerechtshof

Het Bijzonder Gerechtshof oordeelde op 17 maart 1949 over de daden tijdens de bezetting van Jan Smorenburg, Van Cleef en Van Tricht dat de ontlastende verklaringen niet opwogen tegen de bezwarende:

Dat het hof hen zeer zwaar toerekent, dat zij hun handelingen ten opzichte van de Joden beschouwden als te behoren tot hun normale politietaak, terwijl het tijdens het verrichten van deze daden reeds van algemene bekendheid was door welke grenzenlozen haat en moordlust de Duitsers ten opzichte van de Joden werden gedreven; (...) dat er door niet-Duitsgezinde hogere politieautoriteiten zo weinig leiding in vaderlandse zin is gegeven, maar dat dit de verantwoordelijkheid van verdachten voor hun handelingen geenszins wegneemt, omdat de gepleegde feiten zo klaarblijkelijk in strijd waren met alle menselijkheid, dat verdachten het onwettige in hun handelingen moeten hebben begrepen.²⁷²

Inderdaad had Jan Smorenburg ‘in individuele gevallen hulp aan Joden verleend’ maar dit woog volgens het Hof niet op ‘tegen het grote leed, dat door hun bedrijf aan vele landgenoten is toegebracht’.²⁷³ Het Hof voegde nog toe dat de verdachten naar de mening van het Hof ‘ongehinderd een einde aan hun optreden hadden kunnen maken’.²⁷⁴ De reactie van de Procureur-Fiscaal op het gezamenlijke hoger beroep van Jan en zijn collega Van Cleef in 1949, na bovenstaande uitspraak van het Hof, gaf nogmaals blijk van de waarde die aan het volgen van opdrachten versus eigen verantwoordelijkheid werd gegeven. In zijn advies ten aanzien van het hoger beroep schreef hij dat ‘het gemakkelijk is zich thans achter die opdrachten te verschuilen, maar niet juist’.²⁷⁵

---

²⁷² NA, CABR, 379 I, sententie, 17 Maart 1949.

²⁷³ Ibidem.

²⁷⁴ Ibidem.

²⁷⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 I, schriftelijke reactie van de procureur-generaal op het hoger beroep in cassatie van Jan Smorenburg en Jan Gijsbert van Cleef, datum zitting 5 oktober 1949.

3.3 Herinneringen van en aan Adriaan Smorenburg

In het CABR of enig ander archief met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en de zuivering van de politie na de bevrijding bevindt zich geen dossier van Adriaan Smorenburg. In het CABR-dossier van broer Jan Smorenburg komt Adriaan ook niet zelf aan het woord. Adriaan wordt wel sporadisch genoemd in het dossier. Zo meldde een afschrift van het dagregister van zaterdag 1 augustus 1942 van politiepost Wittevrouwenbrug in Utrecht dat 'agent Smorenburg, A.L. rapporteert, dat op het kruispunt Maliebaan, de telefoondraad ten behoeve van de Deutsche Weermacht gebroken was. Rapporteur heeft zich in verbinding gesteld met de desbetreffende Deutsche Instantie, die zorg zou dragen voor de reparatie'.²⁷⁶ Een andere korte vermelding van Adriaan betrof de vermeende inzet van Jan om te voorkomen dat Adriaan ontslagen zou worden toen NSB-burgemeester Van Ravenswaaij in 1942 tien procent van de Utrechtse politieagenten wilde ontslaan. Adriaan stond op de lijst. Jan haalde in zijn lange naoorlogse eigen verklaringen kort zijn inmenging in het op handen zijnde ontslag van zijn broer aan. Jan verklaarde dat het hem 'na veel

Afbeelding 4. Adriaan Smorenburg, jaren 30.

geloop en gepraat' gelukt was een aantal agenten in het korps terug te krijgen, onder voorwaarde dat hij zelf voor hen de verantwoording nam. Een van hen was 'mijn broer A.L. Smorenburg'.²⁷⁷ Opvallend is dat Adriaan verder niet voorkomt, niet als getuige en niet als briefschrijver, à décharge of anderszins. Of Jan niet wist dat Adriaan en zijn vrouw een Joods kind thuis hadden, of dat hij het verhaal geloofde dat blonde Loes een kindje uit Rotterdam was dat daar na het bombardement niet kon blijven, bleek uit het dossier of uit de gesprekken met kleinzoon Ko Smorenburg of met Loes zelf niet te achterhalen.²⁷⁸

²⁷⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, afschrift van proces-verbaal van het dagregister III – Wittevrouwenbrug (31 juli 1942 – 25 oktober 1942), melding van zaterdag 1 augustus 1942, 11:36 uur.

²⁷⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, eigen brief/rapport geschreven door Jan Smorenburg, ongedateerd, in ieder geval na augustus 1945.

²⁷⁸ Zie paragraaf 3.3 voor herinneringen van en aan Adriaan Smorenburg en hoofdstukken 4 en 5 voor de gesprekken met Loes van den Ancker-Susan en met Ko Smorenburg.

Adriaan Smorenburg heeft verder ook niet veel tastbare herinneringen nagelaten die nu nog beschikbaar zijn. Een beeld van zijn houding en gedrag tijdens de oorlog is wel enigszins te reconstrueren gebaseerd op een brief van zijn hand en op herinneringen van verzetswerkers waar hij contact mee had tijdens de oorlog.

In de bewaarde brief uit de bezettingstijd, geschreven ter ere van de verjaardag van de bij hen ondergedoken kleuter Loes, stelden Adriaan en zijn vrouw Mien als onderduikouders de elders ondergedoken ouders van Loes op de hoogte van haar wel en wee. Uit de brief valt op te maken dat er tijdens de onderduikperiode meer correspondentie over en weer was tussen ouders en pleegouders. Welke woordjes ze al sprak, wat ze at, hoe ze sliep, en hoe leuk ze het vond de straat op te gaan in haar wagen, het werd allemaal gedeeld met de ouders die hun kind aan een vreemd echtpaar hadden toevertrouwd. Ze had veel 'cadeautjes gehad en veel snoeperijen. Ze ziet er op het oogenblik schitterend uit en wordt door iedereen gruwelijk verwend', vervolgden de klaarblijkelijk betrokken onderduikouders. Ze stelden de ouders gerust door te schrijven dat Loes 'in veilige handen' was en ze wensten de ouders 'het oude recept, moed en vertrouwen' toe.²⁷⁹ De brief sluit liefdevol af met:

Het is een schat van een meid en iedereen is gek op haar (...) en wat haar eigen behandeling betreft, een eigen kind zou het niet beter hebben (...) Veel zontjes van Loesje aan haar papa en mama en aan haar broertje Max.²⁸⁰

Al met al lijkt het een indicatie van de menslievende en onbaatzuchtige motivatie van Adriaan en Mien voor het onderdak bieden aan de Joodse Loes. Verdere bevestiging van de goede bedoelingen van Adriaan zijn de herinneringen van Rutger Matthijsen, lid van het Utrechts Kindercomité, een studentenverzetsgroep die onderduikadressen voor Joodse kinderen regelde.²⁸¹ In gesprekken in 1990 en 1991 met historicus Bert Jan Flim memoreerde hij:

In Utrecht is op de een of andere manier een contact tot stand gekomen met de winkelier Boutelje, (...) Daar was een goeie agent, Smorenburg, kind aan huis. (...) Dat was een belangrijke man, want zijn broer was een foute agent. Toen de kinderen in de Rivierenwijk op een goed moment aangekondigd kregen, de pleegouders althans, dat zij de volgende dag gehaald zouden worden – dat was de

---

²⁷⁹ Handgeschreven brief van onderduikouders Adriaan en Mien Smorenburg aan de vader en moeder van Loes, ongedateerd. Privé-archief Loes van den Ancker-Susan, Grootebroek. Zie bijlage 5 voor de volledige brief.

²⁸⁰ Ibidem.

²⁸¹ Het Utrechts Kindercomité wordt in hoofdstuk 4 uitvoeriger besproken. De in het citaat benoemde Frits is Frits Iordens, lid van het Kindercomité.

politie die dat moest doen – is Frits in het pak van de goede agent Smorenburg gestapt en heeft de kinderen de avond tevoren weggehaald.²⁸²

Loes is inderdaad kort ondergedoken geweest in de Rivierenbuurt in Utrecht, bij de familie Bartelson, voordat ze bij Adriaan en Mien Smorenburg terecht kwam. Adriaan had dus niet alleen een Joods meisje onderdak geboden, hij lijkt ook op meer reguliere basis contact te hebben gehad met de illegaliteit. Flim stelde, zonder verdere details te geven, dat Adriaan het verzet hielp waar hij maar kon en dat het Utrechts Kindercomité af en toe met hem samenwerkte.

Uit het citaat van Rutger Matthijssen hierboven bleek wat de ervaringen van de kinderwerkers van het Utrechts Kindercomité met Adriaan Smorenburg waren. Hoe ze over zijn broer Jan Smorenburg dachten, laat ondanks het sarcasme weinig ruimte voor twijfel in de verslaglegging van een gesprek dat Bert Jan Flim had met Geertuida (Truitje) van Lier in 1989. Zij bestierde tijdens de oorlog een crèche in Utrecht die ze Kindjeshaven noemde. Deze crèche diende sinds eind 1942 als doorgangshuis waar Joodse kinderen verbleven totdat zij naar een permanent onderduikadres konden worden gebracht.²⁸³ Zij herinnerde zich:

Er was een inspecteur van politie: Smorenburg. En die had de aardigheid, die hielp Joodse mensen. O, die hielp zo goed. En die pakte vervolgens al hun geld af. En als het geld op was, dan chanteerde hij ze nog een poosje door via de kinderen en dan leverde hij de hele kluit in. En de vriendelijke vriend zat op een gegeven moment ook twee kindertjes na (...) Er stond daar in een hoekje permanent een fikse, zware koekepan [sic] gereed. En daar zou ik die man zijn hersens mee inslaan. Hoe we hem dan weg kregen was een tweede zaak. Misschien had ik het echt wel gedaan. Het verzet had wel geholpen om die man weer weg te krijgen. Maar het is gelukkig niet gebeurd. Hij is niet gekomen.²⁸⁴

Waarom Jan uiteindelijk niet op dat adres langs is geweest, is niet in het strafdossier te achterhalen. Jan verklaarde in het algemeen dat hij kinderen nooit aan de Duitse bezetter over had gedragen, maar over dit specifieke incident repte hij zelf niet in zijn uitgebreide brieven en verklaringen. In het CABR-dossier zijn in dit onderzoek verder ook geen vermeldingen van de crèche Kindjeshaven of Truitje van Lier gevonden, of van het Kindercomité. In een van zijn zelfgeschreven lange naoorlogse verklaringen refereerde Jan een keer indirect aan het comité

---

²⁸² Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak. Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland in 1942-1945* (Kampen 1995) 174.

²⁸³ Ibidem, 65.

²⁸⁴ Ibidem, 262.

waar hij schreef over zijn handelingen rondom het aangetroffen kaartsysteem met tientallen onderduikadressen van Joodse kinderen. Jan schreef dat hij het voor moest laten komen ‘alsof die kinderen doorgebracht werden naar de Sicherheitspolizei (...) Ik had den naam van ploert te pakken (...) voor het verstoppen van die kinderen en het sparen van al die huishoudens, van de postbode, van de bedoelde juffrouw, voor het sparen van ook weer door haar genoemde personen (mej. Voute enz.)’.²⁸⁵ Het lijkt zeer aannemelijk dat het Kindercomité te maken had met dit kaartsysteem. De door Jan genoemde ‘mej. Voute’ is waarschijnlijk Hetty Voûte, studente biologie in Utrecht. Zij was in ieder geval lid van het Kindercomité.²⁸⁶ Het algemene beeld was niettemin dat Jan, in tegenstelling tot Adriaan, juist ‘zoveel mogelijke afbreuk aan de illegaliteit’ deed.²⁸⁷

In paragraaf 3.2 was al naar voren gekomen dat meerdere getuigen verklaarden dat publieke discussies over politieke standpunten met Jan Smorenburg zonder gevaar mogelijk waren en ook geregeld voorkwamen. De tegenstelling tussen de twee broers Jan en Adriaan was ook alom bekend. Volgens Jos Smeets kwam het vaak voor dat andere agenten op het Utrechtse politiebureau zich mengden in de openlijk gevoerde ‘twistgesprekken’ die Jan Smorenburg had met zijn broer en ‘anti-nazi’ Adriaan, die niet schroomde zijn ongenoegen over de houding van zijn broer Jan uit te spreken.²⁸⁸

In hoofdstuk 4 komen uitgebreidere herinneringen aan Adriaan Smorenburg en zijn rol als onderduikouder aan de orde zoals deze gevormd zijn door onderduikkind Loes en geuit tijdens gesprekken in het kader van deze scriptie in 2019.

---

²⁸⁵ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXXII.

²⁸⁶ Hans Renders, *Gevaarlijk drukwerk. Een vrije uitgeverij in oorlogstijd* (Amsterdam 2004) 13-26; ‘Hetty Voûte’, *Wikipedia. De vrij encyclopedie*. https://nl.wikipedia.org/wiki/Hetty_Voûte, laatst geraadpleegd op 7 mei 2020.

²⁸⁷ Flim, *Omdat hun hart sprak*, 481.

²⁸⁸ Vernooij, *Grenzen aan gehoorzaamheid*, 49; Smeets, *Tussen plicht en geweten*, 59.

3.4 Herinneringen van andere oud-politieagenten

Voor de contextualisering van de onderzoeksvraag zijn opnamen beluisterd van gesprekken met oud-politieagenten in de radio-uitzending 'Het spoor terug. Zuivering bij de politie' uit 1988 en in de televisie-uitzending van de RVU uit 1994, 'De Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog'.²⁸⁹ Deze politieagenten moesten net als Jan en Adriaan in bezettingstijd hun werk uitvoeren en daarbij keuzes maken. Hoe keken zij ongeveer vijftig jaar later terug op hun handelen, binnen het kader van het interview?

Oud-politieagent Kees Blaas was opgeleid in Schalkhaar. Over het brengen van de Germaanse groet hoorde hij nog decennia na de oorlog mensen oordelen dat ze daar 'niet met hun verstand bij kunnen'. Ook hij had de groet gebracht maar vond dat 'als je daar op dat moment zat dan ging het erom hoe je dat zelf opvatte van binnen'. Volgens oud-agent Jan Vernooij kon dat ook gelden voor het begeleiden van vervoer van Joden naar Westerbork. Dit was vrijwillig. Het betekende bij aankomst in Westerbork een dik belegde boterham voor de agent zelf en voor zijn vrouw en kinderen thuis. Vernooij heeft dit zelf niet gedaan, maar vooral voor agenten met grote gezinnen met hongerige kinderen vond hij het wel begrijpelijk dat dat aantrekkelijk was.

Verwarring en onzekerheid speelde ook mee volgens Jan Vernooij. Na het herderlijk schrijven in februari 1943 werd volgens Jo Reusch 'behoorlijk gepraat op het bureau, door iedereen. Wat doen we. Niemand had een voorstel'. Volgens hem gaf het wel het gevoel dat iemand achter de gewone agent stond want aan de leiding hadden ze weinig gehad. Zij waren fout of, en dat was de grote meerderheid, bang geweest.

Reusch stelde dat door het 'altijd maar netjes de orders opvolgen zonder het eigen geweten te laten meespreken' de Nederlandse politiemannet het verlengstuk van de nazi-bezetter was geworden' en dat 'de afrekening zeer tolerant [is] geweest, om het netjes te zeggen'. De naoorlogse zuivering bracht vervolgens ook veel onrust. Reusch herinnerde zich dat politiemannen onterecht wel of juist niet gestraft werden. Het resulteerde op bureaus na de oorlog nog jarenlang in onderling wantrouwen. Politieagenten die ontslagen waren in 1942, agenten die geweigerd hadden of ondergedoken waren, en een overgrote meerderheid van 'blijvers' die zich in allerlei schakeringen al dan niet hadden gebezigd met hulp aan of juist tegenwerking van de vijand, moesten weer samenwerken.

Max Zeefat, lid van het naoorlogse zuiveringsteam in Utrecht, had juist helemaal geen behoefte aan het hard straffen van de collega's die gebleven waren maar er het beste van gemaakt hadden en geen noemenswaardig 'zwart vlekje' hadden, vooral als ze vrouw en kinderen thuis

---

²⁸⁹ 'De Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog', RVU; 'Het spoor terug', VPRO. De citaten van de politieagenten in deze paragraaf zijn afkomstig uit deze twee programma's.

hadden. Over de collega's die ondergedoken waren of zelf ontslag hadden genomen, was zijn oordeel minder begripvol. Zij waren vooral bang geweest volgens Max Zeefat. Dat waren 'helemaal geen helden'. Vernooij, die in de oorlog uit principiële overwegingen ontslag nam, herinnerde zich inderdaad dat hij en de andere ondergedoken Utrechtse politiemannen gezien werden als 'de minderheid die alles bedorven had (...) in de oorlog' want ze hadden collega's die in dienst gebleven waren 'min of meer voor Jan Doedel gezet'. De interviewer suggereerde, en Vernooij beaamde, 'dat je in de oorlog beter de kat uit de boom kon kijken dan principieel zijn'.

Een wat ander beeld van handelen onder Duitse bezetting en de eigen morele afweging over goed en fout toonde C. de Kreek, oud-waarnemend bataljonscommandant van het Politieopleidingsbataljon in Schalkhaar. Hij was in 1940 lid geworden van de NSB en in mei 1942 in Schalkhaar terecht gekomen. De Kreek verklaarde lid te zijn geworden van de NSB omdat het in Nederland 'een enorme crisis' was met '750.000 werklozen'. Minister-president Colijn straalde geen gezag uit en het was volgens De Kreek 'eigenlijk een verschrikkelijk slap gedoe'. Hij vervolgde dat in het begin, als men nuchter naar het programma van de NSB keek, kon zeggen 'verrek, die willen toch een andere wind doen waaien. Toen was er nog geen sprake van dreiging van Duitse zijde' en vanaf 1938 was lidmaatschap voor Joden verboden maar 'aanvankelijk niet'. Hij herinnerde zich Mussert als een gestudeerd man die een goed ingenieur bij Waterstaat was, maar geen verstand van politiek had, evenmin als De Kreek zichzelf dat in die tijd toedichtte, maar 'het sprak je wel aan dat er mensen opstonden die hun nationale gevoelens deden blijken'. Dit alles had er in zijn herinnering aan bijgedragen dat hij lid was geworden, om toe te voegen 'maar enfin, ik ben de enige niet geweest die lid werd, er zijn er wel honderdduizend geweest'. In (het uitgezonden deel van) het interview noemde De Kreek zowel Mussert als Hitler voorbeelden van het gevaar van 'een grote gedachte in een leeg hoofd' maar hij uitte niet duidelijk blijk van een later verkregen inzicht dat hij wellicht zelf fouten had gemaakt.

Gesteld kan worden dat de oud-agenten veertig jaar later niet eenduidig waren over het te vellen van een moreel oordeel over politiemannen - de onderduikers, de ontslagnemers, de collaborateurs, de blijvers, al dan niet met een vlekje - en over de beoordeling van het werk van de zuiveringscommissies.

3.5 Analyse

In deze paragraaf worden de voorgaande herinneringen, reflecties, verklaringen en brieven van en over Jan en Adriaan Smorenburg zoals deze tijdens en kort na de oorlog zijn geuit door de broers, getuigen, slachtoffers, collega's en familieleden geanalyseerd.

Vanaf 1945 richtte Jan zich vooral op *verklaren*, *afwenden* en *onderhandelen*. Als verklaring voerde hij op dat hij het beste voor had gehad met de maatschappij. Het nationaalsocialisme en de nieuwe orde kwamen toch wel naar Nederland, zo vond Jan, en hij had daarin een oplossing gezien voor de slechte economische situatie. Het tweede deel van zijn strategie, het afwenden, betrof de rol die anderen hadden gespeeld ten opzichte van zijn handelen tijdens de bezetting. Anderen wisten ook niet wat de arrestanten te wachten stond, anderen gaven de dienstopdrachten, andere politiecollega's en overige beroepsgroepen hadden ten behoeve van de bezetter soortgelijk werk in de oorlogsdagen verricht. Ter onderhandeling bracht hij zijn 'goede werk' op. De vraag of hij daadwerkelijk zijn geweten liet spreken blijft daarbij onbeantwoord. Dat weet uiteindelijk alleen hijzelf. Datzelfde geldt voor Adriaan, maar de vraag bij hem stellen levert met wat er bekend is over zijn houding en gedrag amper twijfel op, zoals bij de herinneringen van zijn onderduikkind Loes nog meer zal blijken. Het is daarbij goed te realiseren dat Jan 40 jaar oud was toen de oorlog begon, Adriaan was 36 jaar. Beide geen onbezonnen jonge mannen, maar ervaren politieagenten waarvan aangenomen kan worden dat ze redelijk overwogen en autonoom hun keuzes maakten.

Opvallend is dat van broer Adriaan geen verklaringen of brieven ten aanzien van Jan in het archief of elders zijn aangetroffen, belastend noch ontlastend. Waarom van hem niet en van broers Huib en Willem wel, is in dit onderzoek niet naar boven gekomen. Het lijkt aannemelijk dat hun zo uiteenlopende politieke keuzes en het daaruit voortkomende verschil in invulling van hun rol als politieagent daarin een rol heeft gespeeld.

Factoren van invloed op de verklaringen

Zoals in hoofdstuk 1 is benoemd, is volgens Smith en Watson bij het bestuderen van egodocumenten de vraag altijd van belang wie de beoogde lezer of toehoorder was.²⁹⁰ Bij Jan Smorenburg betrof dat enerzijds gelijkgestemde lezers van informele geschriften tijdens de bezetting, zoals de brieven aan zijn dochter en het artikel in *Het Rechtsfront*. Hierin zijn vooral zijn politieke overtuigingen en zijn Duitse oriëntatie, met name gericht op het verbeteren van de maatschappij en economie, te lezen. Anderzijds betrof het de bewaarde verklaringen waar Jan zelf aan het woord kwam ná de bevrijding. Wie Jan hiervan voor ogen had als beoogde lezers

---

²⁹⁰Smith en Watson, *Reading autobiography*, 189-190, 235-251.

benoemde hij niet met naam en toenaam. Wel deed deze rechtvaardiging van zijn optreden tijdens de bezetting dienst als verdediging - Jan liet het woord geregeld vallen - met waarschijnlijk als doel begrip, coulance en daarmee strafvermindering. Dit heeft bijna zeker invloed gehad op de inhoud van zijn verklaringen. Historicus Guus Meershoek stelde, terecht, dat naoorlogse rechtvaardigingen onder andere daarom 'weinig betrouwbaar' zijn.²⁹¹ Ze zijn minder geschikt als bron voor een onweerlegbare verslaglegging van wat er precies gebeurd is tijdens de bezetting. Ze zijn daarentegen wel bruikbaar bij de analyse van hoe Jan over die gebeurtenissen na de oorlog moreel oordeelde, of in ieder geval waar hij zijn beoogde lezers van wilde overtuigen op dat front.

Naast aandacht voor de beoogde lezer, is het volgens Smith en Watson ook van belang te overwegen wie bij de totstandkoming van autobiografische teksten betrokken waren. Bij de handgeschreven naoorlogse verklaringen van Jan waren dat onder andere een sociaal verzorger in het interneringskamp Rhijnauwen en zijn advocaat. Naar aanleiding van een gesprek met de sociaal verzorger had Jan in september 1946 zijn levensverhaal vanaf de lagere school en zijn politiewerkzaamheden voor en tijdens de oorlogsjaren beschreven, niet gespeend van emoties en subjectief commentaar. Ze bevatten veel dubbele uitroeptekens en vraagtekens, spreektaal, gedachtewisselingen met zichzelf en letterlijk verwoorde gevoelens van onbegrip ('Bah!!', 'Tja...', 'Barst!!', 'Jasses wat een rotstreek!', 'Verdomme...'). Jan leek zich onbegrepen, belazerd en onevenredig hard beoordeeld te voelen. Zijn advocaat zal hem geadviseerd hebben over wat juridisch handig was te benadrukken en in welke stijl Jan zich het beste kon uitdrukken, wat vermoedelijk de aanleiding is geweest voor de, grotendeels in de derde persoon geschreven, opsomming van zijn handelingen als rechercheur. Deze tekst zette hij net als de meer emotionele verklaring op papier in 1946. Dit stuk is nog steeds een persoonlijk, informeel relaas dat is geschreven door Jan zelf en het omschrijft grotendeels Jans beleving van dezelfde gebeurtenissen, maar de stijl is iets rustiger en afstandelijker, vergelijkbaar met de pleitnota van zijn advocaat.²⁹²

De woorden van Jan zoals die zijn weergegeven in de diverse processen-verbaal van (volgens Jan meer dan 240) verhoren van hem als verdachte in zijn eigen zaak of als getuige in zaken van andere verdachten tonen daarentegen veel standaarduitdrukkingen en 'proces-verbaaltaal'.²⁹³ Deze verklaringen zijn geschreven door rechercheurs van de POD's en PRA's en zijn een parafrasering van wat Jan tijdens een dergelijk verhoor antwoordde op de aan hem gestelde vragen. Zoals elke notulist of verslaglegger van andermans woorden, hadden de rechercheurs van de POD's en PRA's invloed op wat er vervolgens in welke vorm en toon op

---

²⁹¹ Guus Meershoek, 'Nederlandse premiejagers op zoek naar Joden, 1943', boekbespreking, *Historisch Nieuwsblad* 10 (2002). <https://www.historischnieuwsblad.nl/kopgeld-nederlandse-premiejagers-op-zoek-naar-joden-1943/>, laatst geraadpleegd op 29 april 2020.

²⁹² Zie bijlage 3.1 voor de pleitnota van mr. P.M. Veldkamp voor de Bijzondere Raad van Cassatie.

²⁹³ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, vermoedelijk medio 1946, 23. Jan verklaarde dat hij in het eerste jaar na zijn arrestatie al ruim 240 maal was gehoord.

papier kwam. Datzelfde gold voor de griffier van de rechtbank bij de verslaglegging van Jans verhoor tijdens de uiteindelijke rechtszittingen. Daarnaast werd door de vraagstelling van rechercheurs, rechters of procureurs-fiscaal het verhoor gestuurd. Als begrijpelijk gevolg daarvan zijn deze verklaringen veel zakelijker dan de emotioneel geladen en informele handgeschreven stukken waaraan Jan zelf richting kon geven.

Jan had verder geregeld contact met zijn medege-detineerden en kon hierdoor zijn zaak vergelijken met wat andere collega's gedaan hadden tijdens de bezetting en hoe hun zaak na de oorlog behandeld werd. Ook dat zal invloed gehad hebben op zijn verklaringen.

Een andere factor die de bijna verongelijkte toon in zijn verklaringen leek te voeden was het lezen van krantenberichten, vooral met betrekking tot zijn 'Kop van Jut'-gevoel en in zijn ogen onterechte beschuldigingen en onevenredig zware behandeling van zijn zaak. Zo noemde Jan geregeld de abusievelijk vermeldde waarde van zijn postzegelverzameling, de onjuiste vermelding dat een bedrag van 310.000 gulden in zijn huis was aangetroffen, en de Joodse eigendommen die hij naar eigen zeggen rechtmatig onder zich had.

Bij de verklaringen van de andere oud-agenten speelde mee dat deze decennia na de bijzondere rechtspleging en zuivering van het politieapparaat zijn afgenomen. Van een morele rechtvaardiging zoals bij Jan was hier eventueel wel sprake, van een concrete verdediging en hoop op strafvermindering in het kader van een nog lopend onderzoek niet meer. De geïnterviewde oud-agenten wisten dat hun uitspraken als beoogde toehoorder een breed publiek zouden hebben, dus buiten de directe kring van familie en bekenden, en buiten de rechtszaal. Hierdoor bleef een moreel oordeel wellicht oppervlakkiger. Ook de interviewer zal daarnaast invloed hebben gehad op wat er uitgesproken werd, onder andere door hier geen nadruk op te leggen.

In dit kader is het vooral bij de vergelijking van het interview van Schalkhaar-commandant en NSB'er De Kreek in 1994 met de verklaringen van Jan relevant dat de laatste zijn egodocumenten creëerde in het kader van zijn veroordeling en rechtszaak, terwijl De Kreek in 1994 die context niet had. Jan gaf geregeld toe dat hij met de kennis achteraf fouten had gemaakt, De Kreek deed dat niet. De Kreek kon zich een minder zelfkritische houding veroorloven. Voor Jan kon zijn verdediging nog invloed hebben op de strafmaat terwijl de rechtszaak en de veroordeling van De Kreek al bijna vijftig jaar achter de rug waren. Hoe oprecht Jans pleidooi ook mag zijn (waarbij ik niet impliceer dat het dit niet zou zijn), Jan had een heel ander doel dan De Kreek. Overeenkomsten zijn er zeker ook. Beide mannen wilden verklaren waarom ze lid werden van de NSB (de economische en maatschappelijke malaise in Nederland). Beide mannen benadrukten dat ze gewoon de aan hen opgedragen werkopdrachten uitvoerden. Beide mannen leken zich geen daadwerkelijk rekenschap te geven van de verdere consequenties van hun handelen.

Conflicterende verklaringen

Het positieve beeld dat de leden van het Utrechts Kindercomité van Adriaan Smorenburg schepten, werd bevestigd door bevindingen van historicus Jos Smeets. Hij tekende uit de mond van een andere oud-politieagent van het Utrechtse korps op dat ‘anti-nazi’ Adriaan het hartgrondig oneens was geweest met houding en gedrag van zijn broer Jan.²⁹⁴ Het beeld dat Loes heeft van Adriaan is ook onverdeeld positief.

Over Jan Smorenburg is het beeld minder zwart-wit. Zo zijn er meerdere aangiftes gedaan van diefstal of verduistering.²⁹⁵ Jan ontkende dit op grote schaal gedaan te hebben. Beschuldigingen van diefstal van gigantische bedragen lijken inderdaad ongegrond, of in ieder geval onbewezen. Voor de slachtoffers waarvan goederen en geld afgenomen werd bij arrestaties en huiszoeken, was het vaak niet te overzien waar hun bezittingen vervolgens heen gingen. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij soms conclusies trokken die niet klopten, bijvoorbeeld omdat geld en goederen inderdaad door Jan in beslag genomen waren, maar volgens de regels eenmaal op het politiebureau overgedragen waren aan de hoofdcommissaris, en via hem aan de Duitse bezetter, terwijl de slachtoffers ervanuit gingen dat Jan de goederen zelf hield. Het doet overigens niets af aan het terechte gevoel van onrechtvaardigheid van de slachtoffers en getuigen.

In het dossier zijn sporadisch verklaringen te vinden van hardhandig optreden van Jan tegenover arrestanten, maar meerdere getuigen verklaarden dat Jan altijd correct optrad. Het lijkt in ieder geval aannemelijk dat er geen sprake is geweest van extreme en ongebruikelijke toepassing van geweld door Jan, zeker geplaatst in de historische context.

Uit het dossier is op te maken dat de situatie vooral in de maanden rondom de bevrijding vaak onoverzichtelijk, chaotisch en niet-transparant was en dat over motivatie én integriteit van veel betrokkenen geen eenduidig beeld te vormen is, niet destijds en al helemaal niet uit wat nadien is herinnerd, verklaard en aan schriftelijk materiaal is bewaard. Vermoedelijk spreken niet in de laatste plaats om die reden de diverse getuigen elkaar dikwijls tegen.

Schuivende moraal en het geweten

Het beeld van oud-politieagenten over collega's toonde een schuivende moraal. Dit werd bijvoorbeeld geïllustreerd door de uitspraken van hoofdagent Max Zeefat. Hij weigerde aanvankelijk in de zuiveringscommissie zitting te nemen. Politieambtenaren die waren blijven

---

²⁹⁴ Smeets, Tussen plicht en geweten, 36-37, 59. Zie ook paragraaf 3.4.

²⁹⁵ Zowel in de officiële tenlastelegging als door Jan zelf in zijn diverse eigen verklaringen wordt gesproken van verduistering. Dit impliceert dat hij de goederen in eerste instantie rechtmatig onder zich nam en ze daarna onrechtmatig toe-eigende. Volgens de op dat moment geldende Duitse maatregelen was de inbeslagname inderdaad rechtmatig. Het meenemen van de Joodse eigendommen bij arrestaties op onderduikadressen of bij huiszoeken werd daarentegen door de vele slachtoffers en getuigen steevast als diefstal benoemd.

werken, hadden het volgens hem veel moeilijker gehad dan de onderduikers. De 'blijvers' zuiveren, vond hij moreel gecompliceerd.²⁹⁶ Tijdens de bezetting als agent aanblijven en je politiewerk naar de geldende regels onder de nieuwe orde zo goed mogelijk uit blijven voeren, werd na de oorlog door meer collega's niet altijd per definitie als fout gezien. De schuivende moraal spreekt ook uit de gronden van arrestatie van Jan Smorenburg. In september 1943 werd hij gearresteerd omdat hij inbeslaggenomen goederen *niet* aan de Duitse bezetter overhandigde, in mei 1945 werd hij (onder andere) gearresteerd omdat hij *wel* goederen aan de vijand had gegeven. Over die arrestatie door de Duitsers in 1943 is door onder andere oud-collega Tieman tijdens de bijzondere rechtspleging geschreven dat Jan het zelfs de Duitsers te bont had gemaakt. Het is wellicht realistischer te stellen dat niet het fanatisme in het oppakken van Joden en het in beslag nemen van hun eigendommen de Duitsers te bont werd, tenslotte hun *core business*, maar het vervolgens niet overdragen van die eigendommen aan de Duitsers en zo dus het benadelen van de Duitse staat. Waarschijnlijk werd dát de Duitsers te bont.

Het is overigens ook niet onwaarschijnlijk dat er foute collega's zijn geweest die tijdens de zuiveringsonderzoeken in de eerste jaren na de bevrijding de aandacht op de fouten van Jan vestigden ter afleiding van hun eigen foute handelen. Dit is in ieder geval de beleving die Jan had. Jan was een bekende rechercheur geweest, ook voor de oorlog al, en uit het dossier valt op te maken dat hij niet bang was zijn woordje te doen. Hoge bomen vangen veel wind.

De vraag naar de motivatie van Jan om onomwonden spijt te betuigen na de oorlog kon alleen hijzelf beantwoorden. Aannemelijk is dat dit ten dele voortkwam uit de hoop op strafmindering. Daarnaast leek hij toch ook zeker gereflecteerd te hebben op zijn daden en zijn morele oordeel over wat goed was en wat fout was te hebben aangepast. Aan zijn vrouw Harmina schreef hij tijdens zijn internering bemoedigend en enigszins filosofisch:

We zijn wel niet jong meer en het grootste deel hebben we al achter den rug, maar toch nog jong genoeg om met frischen moed ergens onze schouders onder te zetten (...) en later zullen we de zin van alles wat we nu meegemaakt hebben, wel beter begrijpen.²⁹⁷

Een andere vraag is waarom Jan dacht dat hij niet kon onderduiken. Deze is wellicht achteraf (te?) makkelijk te stellen. Een minder extreme keuze voor Jan had kunnen zijn om, net als Adriaan, wel bij de politie te blijven maar in de reguliere dienst, om zodoende zijn gezin te kunnen blijven

---

²⁹⁶ 'Het spoor terug', *VPRO*, 28 februari 1988.

²⁹⁷ NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven brief aan 'Beste Mien' en afgesloten met 'Liefs van Jan', ongedateerd maar na 25 mei 1946.

onderhouden maar niet direct met de anti-Joodse maatregelen te maken te hebben. De keuze ten eerste om bij de politie te blijven, en ten tweede om bij de Centrale Controle te gaan werken, leken bewust. Uit de hoop op een ‘Engelsche pas’ als tegenprestatie voor het vrijlaten van de verzetsleden in Amsterdam in februari 1945 valt wellicht op te maken dat Jan zelf in ieder geval in 1945 bewust was (geworden) van het feit dat die keuzes fout waren geweest en dat een dergelijke vrijwaring bij een mogelijke capitulatie nodig was om arrestatie te voorkomen.

Jan Smorenburg noemde zichzelf een ‘gewoon rechercheurtje’. Waarom gewone mensen zich ontwikkelden tot ‘fanatieke collaborateurs’ is het onderwerp van de recente publicatie *In dienst van de Nazi's* van onderzoeker Paul van de Water over de levensloop van elf Nederlandse collaborateurs.²⁹⁸ Van de Water onderzocht ‘gewone mannen en vrouwen die het vuile werk voor de Duitsers opknaptten, daarbij ontspoorde en daardoor zeer gehaat werden’. Ze hadden zich onder andere schuldig gemaakt aan ‘grove intimidatie, mishandeling, marteling, executies, en moord’ en hadden allemaal ‘een ellendige jeugd gehad, soms door armoede, soms door een autoritaire vader of seksueel misbruik’.²⁹⁹ Van de Water concludeerde dat de aantrekkingskracht van het nationaalsocialisme voor deze collaborateurs vrijwel nooit lag in de ideologie maar vooral in de geweldscultuur.³⁰⁰ Zij werden allemaal veroordeeld tot de doodstraf of levenslang, of krankzinnig of ontoerekeningsvatbaar bevonden.³⁰¹

Politieagent Pieter Schaap, een van de elf, had evenals Jan Joden gearresteerd en hun eigendommen toegeëigend. Schaap was echter doorgeslagen in onverschilligheid, opportunisme en gebrek aan geweten en empathie. Hij had deelgenomen aan diverse executiepeletons, had zelf in opdracht van de *Sicherheitspolizei* eigenhandig tien verzetsstrijders vermoord, veelvuldig arrestanten afgeranseld, actief *V-Frauen* gerekruteerd, en als medewerker van de *Sicherheitsdienst* in Groningen een lange lijst van slachtoffers gemaakt door het oppakken, verhoren en liquideren van met name verzetsstrijders.³⁰² Anders dan Jan, die na de oorlog uitgebreid zijn handelen met de kennis achteraf als fout had erkend, had Schaap slechts ‘iets van berouw’ getoond.³⁰³ Na bestudering van het CABR-dossier van Jan Smorenburg is het redelijk veilig te stellen dat Jan Smorenburg niet te scharen is onder deze extremistische collaborateurs.

---

²⁹⁸ Paul van de Water, *In dienst van de Nazi's. Gewone mensen als gewelddadige collaborateurs* (Utrecht 2020); ‘Drs. Paul van de Water’, NIOD. <https://www.niod.nl/nl/medewerker/paul-van-de-water>, laatst geraadpleegd op 7 mei 2020.

²⁹⁹ ‘Drs. Paul van de Water’, NIOD. <https://www.niod.nl/nl/medewerker/paul-van-de-water>, laatst geraadpleegd op 7 mei 2020; Harriët Salm, ‘Op zoek naar Nederlanders die in dienst traden van de nazi's. Hoe verwordt een normale burger tot gewelddadig collaborateur in oorlogstijd? Onderzoeker Paul van de Water zoekt het uit’, *Trouw*, 8 april 2020.

³⁰⁰ Salm, ‘Op zoek naar Nederlanders die in dienst traden van de nazi's’.

³⁰¹ Van de Water, *In dienst van de Nazi's*, 336-337.

³⁰² *Ibidem*, 134-160.

³⁰³ *Ibidem*, 160.

Vergelijkbaar met de burgemeesters in oorlogstijd, die een tactische houding aannamen van 'aftasten, onderhandelen, schipperen en traineren', had Jan er onder de nieuwe omstandigheden het beste van proberen te maken.³⁰⁴ Dat leek althans waar hij de toehoorder of lezer van wilde overtuigen.

Politiewerk toen en nu

Guus Meershoek wees er in zijn monografie over het optreden van de Amsterdamse politie tijdens de bezetting op dat een politieagent ook onder normale omstandigheden 'gewend is dat zijn optreden weerstand oproept' en dat bovendien zaken binnen een ambtelijke, bureaucratische organisatie zoals de politie 'min of meer mechanisch' afgehandeld worden.³⁰⁵ Dit kan het gemak verklaren waarmee vreemde voorschriften werden geaccepteerd en uitgevoerd. Meershoek stelde dat de Nederlandse politie een betrekkelijk makkelijke prooi voor de Duitsers was omdat er een 'relatief sterke geest van gehoorzaamheid' was. Het werd 'als absurd beschouwd om een dienstbevel te weigeren. Dat deed je niet en dat leidde ook onmiddellijk tot ontslag als je dat deed'. Ook Van de Water benoemde dit aspect van het politievak en stelde dat een politieagent 'gewend [was] om zijn normen en waarden ondergeschikt te maken aan de opdracht die hij moest uitvoeren'.³⁰⁶ Een illustratie van dat principe is de naoorlogs reflectie van Jan waarin hij stelde dat hij de uit te voeren maatregelen van de bezetter niet kon verklaren, maar dat dit vaak niet anders was met Nederlandse wetgeving in het algemeen. Hij was maar 'de kleine man Jan, de rechercheur'.³⁰⁷ Zijn taak als politieman was in zijn ogen het handhaven en opsporen op grond van geldende wet- en regelgeving. Dat was de routine voor een politieambtenaar, dat was 'de basis van hun werkzaam bestaan'.³⁰⁸ Ook het arresteren van Joden 'die niets gedaan hadden' had hij onlogisch gevonden. Helaas had zijn geweten niet voldoende gesproken bij het arresteren van mensen enkel en alleen vanwege hun afkomst.

---

³⁰⁴ Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 11-14, 519.

³⁰⁵ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 395.

³⁰⁶ Van de Water, *In dienst van de Nazi's*, 138.

³⁰⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september, XXXII.

³⁰⁸ Meershoek, *Dienaren van het gezag*, 395.

4 Herinneringen van een onderduikkind - ‘Na de oorlog begon voor mij de oorlog’

Loes Susan werd in 1941 geboren in een middenstandsgezin in Amsterdam. Haar jongere zus Suze Susan volgde in 1944. Broer Max Susan was al voor de oorlog geboren. Vader Susan was vertegenwoordiger en werkte voor uitgeverij Sijthoff in Leiden.³⁰⁹ In 1933 was hun moeder in Duitsland geweest. Hitler was toen net aan de macht.³¹⁰ Het lijkt al een angstig vermoeden bij haar te hebben gekweekt. Toen in 1942 de Jodenvervolging en het wegvoeren van Joden op gang gekomen was, dook het gezin Susan op aandringen van moeder onder, ouders en kinderen op verschillende adressen. Het zou een levensreddend besluit blijken. Een aanbod van hun moeder aan haar zus, de tante van Loes, om ook haar kind in onderduik te brengen, had de tante afgeslagen. Waar zij en haar man gingen, ging hun kind ook. Het zou wel goed komen. Zij belandden op het derde transport naar Auschwitz en overleefden de oorlog niet. De grootouders volgende enkele transporten later.³¹¹

Na eerst vanaf 1942 voor kortere periodes op enkele andere onderduikadressen geweest te zijn, was Loes bij Adriaan en Mien Smorenburg in onderduik van februari 1943 tot oktober 1945. Gedurende die ruim tweeënehalf jaar woonde Loes bij hen op de Bandoengstraat 31 in Utrecht. Voor de buitenwereld was Loes een niet-Joods kindje uit Rotterdam dat daar als gevolg van het bombardement niet meer kon wonen.³¹² Ze was blond en zag er niet uitgesproken Joods uit. Het verhaal van de ‘uitgebombardeerde Rotterdamertjes’ was populair. In het in de volgende paragraaf besproken onderzoek van Bloeme Evers-Emden bleek dat dit bij 40 % van de door haar onderzochte onderduikkinderen werd gebruikt om de aanwezigheid van het kindje te verklaren.³¹³ Loes noemde haar onderduikouders oom Ad en tante Mien. Haar jongere zusje Suze was ondergedoken bij een familie in de Fokkerstraat in Utrecht en hun oudere broer Max zat

Afbeelding 5. Loes Susan, 5 mei 1945 voor het huis van Adriaan en Mien Smorenburg

³⁰⁹ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 40 regel 31.

³¹⁰ Ibidem, 16 regel 13-16.

³¹¹ Ibidem, 15.

³¹² Ibidem, 38 regel 44-46.

³¹³ Bloeme Evers-Emden, *Geleende kinderen. Ervaringen van onderduikouders en hun joodse beschermelingen in de jaren 1942 tot 1945* (Kampen 1994) 58.

ondergedoken in Zuilen aan de noordzijde van Utrecht. Vader en moeder Susan hadden een onderduikadres aan de Oude Gracht, eveneens in Utrecht.

Op 30 mei 2019 heeft Loes van den Ancker-Susan verteld over haar herinneringen aan haar onderduikouders ten behoeve van het onderzoek voor deze scriptie. Een tweede gesprek volgde op 21 juli 2019, dit keer samen met haar zus Suze Junge-Susan. Hierbij waren ook de beide echtgenoten van de zussen aanwezig. De gesprekken vonden plaats in de woning van Loes en haar man in Grootebroek. In de volgende paragrafen worden de voor dit onderzoek meest relevante uitspraken van Loes en Suze uitgelicht en geanalyseerd. Om hun herinneringen in een bredere context te plaatsen zijn bij de analyse herinneringen betrokken van andere onderduikkinderen en onderduikouders, en van kinderwerkers, mensen die zich via georganiseerde verzetsgroepen inzetten voor het redden van Joodse kinderen en het vinden van onderduikadressen.

4.1 Gesprekken met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan, 2019

Op de vraag hoe de zussen terugkijken op de gebeurtenissen in de oorlog en de periode daarna en welke gevoelens en gedachten daarbij overheersen, kwamen bij Loes de termen 'somber', 'verdrietig', 'kwaadheid' en 'boosheid' direct op.³¹⁴ In de beleving van de zussen hebben de gebeurtenissen invloed gehad op de rest van hun leven. Het heeft hun leven er niet gemakkelijker op gemaakt. Suze voegde daaraan toe dat ze dacht dat 'het een soort eenzaam is geweest' en ze herinnerde zich dat 'gevoelsmatig je wist dat er iets vreselijks was gebeurd'.³¹⁵ Als andere kinderen het over opa's en oma's hadden, dan wisten de zussen niet wat dat betekende. Er was een gevoel van gemis, wellicht zelfs van jaloezie, over het niet hebben van grootouders, tantes en ooms, neven en nichten. Suze herinnerde zich de realisatie dat andere kinderen ook wel eens een opa of oma niet meer konden hebben.

Maar de mijne waren vergast (...) dat is toch een gigantisch gemis, dat je geen tantes hebt, geen ooms, geen nichten, geen neven. En dat je wist wat er gebéurd was. Dat het niet zomaar was.³¹⁶

---

³¹⁴ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 56 regel 32, 41.

³¹⁵ Ibidem, 56 regel 44, 51,52.

³¹⁶ Ibidem, 57 regel 21-22.

Er wás gewoonweg niemand meer. Er was altijd iets waardoor ze zich anders voelden of, zoals Loes het verwoordde, waardoor ze voelden ‘dat je er niet bij hoorde’.³¹⁷

In de beleving van de zussen was de sfeer thuis na de oorlog er een van ‘leegheid’.³¹⁸ De moeder van Loes en Susan leefde lang in spanning en onzekerheid over wie van haar familie nog terug zou komen uit de kampen na de bevrijding. Daarbij kwamen de zorgen van vader en moeder Susan na de bevrijding om geschikte eigen woonruimte te vinden voordat het hele gezin weer bij elkaar kon wonen, de reden waarom Loes nog tot oktober 1945 bij Adriaan en Mien Smorenburg bleef. Loes en Suze gaven aan geboft te hebben dat ze bij hun onderduikouders terecht konden want ‘anders hadden we gewoon niet geleefd’.³¹⁹ Voor hun moeder waren al deze spanningen, angsten en onzekerheden waarschijnlijk de aanleiding geweest voor haar uitspraak dat na de oorlog voor haar de oorlog pas was begonnen.³²⁰

Loes en Suze hebben positieve herinnering aan hun pleegouders en beide hebben na de oorlog contact gehouden met ze. Elke schoolvakantie gedurende hun hele naoorlogse jeugd brachten ze door bij hun respectievelijke onderduikgezin. Aan het einde van de vakantie zagen de zussen elkaar dan weer op het station. Daarbij vloeiden de tranen bij zowel de pleegmoeders als de zussen zelf. Een foto uit de jaren vijftig van een uitje naar Katwijk waarop Loes, Suze, hun broer Max, hun moeder, Adriaan en Mien Smorenburg zittend naast elkaar op een muurtje poseren voor de camera, illustreert de goede band. Ook daarna, tot aan het overlijden van de onderduikouders, hebben de relaties met de pleegfamilies standgehouden.³²¹ Zowel Loes als Suze waren aanwezig op het 25-jarig huwelijksfeest van Adriaan en Mien.³²² Dat het overigens niet altijd zo goed uitpakte, blijkt uit de relatie van broer Max met zijn onderduikouders. Kort na de oorlog bij zijn Bar Mitswa, de eerste na de oorlog in de Synagoge van Amsterdam, waren zijn onderduikouders er nog bij. Daarna is er geen contact meer geweest, op een bezoek enkele jaren geleden aan een van de kinderen van de inmiddels overleden onderduikouders na.³²³

---

³¹⁷ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 56 regel 44 – bladzijde 58 regel 4.

³¹⁸ *Ibidem*, 58 regel 37.

³¹⁹ *Ibidem*, 58 regel 39.

³²⁰ *Ibidem*, 12 regel 38.

³²¹ *Ibidem*, 24 regel 34-45.

³²² *Ibidem*, 35 regel 28-31.

³²³ *Ibidem*, 45 regel 24-56.

Afbeelding 6. Adriaan en Mien Smorenborg, Max, Suze, Loes en moeder Susan in Katwijk, jaren 50.

Zij herinneren hun eigen vader als een strenge man die niet kon liefhebben en geen genegenheid toonde, die trots op ze was maar dat alleen naar buiten toe toonde.³²⁴ Hij had het ze ook kwalijk genomen dat ze hem na de bevrijding niet herkend hadden, want 'het bloed had moeten spreken'.³²⁵ Er was veel ruzie thuis. Het is bijzonder dat ze hebben overleefd als gezin, stelde Suze, maar 'dat betekent niet dat wij een gelukkig gezin zijn geworden. Helemaal niet'.³²⁶ Daarbij hielp het niet dat de ouders hun eigen oorlogstrauma's hadden te verwerken. Suze vertelde tijdens het gesprek een verhaal van een vrouw die als kind ondergedoken had gezeten, vervreemd was van haar eigen familie. Eenmaal zelf moeder kon zij echter geen liefde geven aan haar eigen kinderen. In een praatgroep van voormalige onderduikers had Suze hierover haar verbazing uitgesproken. De psycholoog van de groep bevestigde dat dit een veelvoorkomend mechanisme was dat zij in haar praktijk vaak tegenkwam.³²⁷ Loes gaf openhartig blijk van de harde realiteit van dit proces als een van de vele lange termijn gevolgen voor overlevenden van de Jodenvervolgving door te memoreren: 'Zo'n moeder was ik ook'.³²⁸ Met twee kinderen uit haar

---

³²⁴ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 59 regel 1-8.

³²⁵ Ibidem, 58 regel 31 en 38.

³²⁶ Ibidem, 11 regel 28-34.

³²⁷ Ibidem, 59 regel 50 tot bladzijde 60 regel 38. Suze refereert aan het boek *Parnassia* van Josha Zwaan. Mail Suze Junge-Susan van 17 december 2019.

³²⁸ Telefoongesprek met Loes van den Ancker op 29 november 2019.

vorige, niet liefdevolle, huwelijk, heeft Loes geen contact meer.³²⁹ Het zal hoogstwaarschijnlijk niet aan haar pleegouders gelegen hebben. Daar lijkt hechting en een liefdevolle band met Loes ontstaan te zijn. Adriaan en Mien Smorenborg waren kinderloos in de oorlog en hebben ook daarna geen kinderen gekregen.³³⁰ Of dit een bewuste keuze was, is niet te achterhalen, maar Loes en Suze weten dat het echtpaar na de bevrijding gevraagd heeft of ze Loes mochten houden want ‘ze was hun kind geworden’.³³¹

De motivatie van Adriaan en Mien Smorenborg om een onderduiker in huis te nemen is niet met zekerheid te achterhalen. Loes denkt dat haar onderduikouders geen geld kregen om voor haar te zorgen.³³² Adriaan en Mien waren niet kerkelijk en stemden links-socialistisch.³³³ Ze gingen af en toe klaverjassen bij vrienden. Adriaan hield van vissen, vaak met een politiecollega, en hij was supporter van de amateurclub UVV, de Utrechtse Voetbal Vereniging.³³⁴ Haar eigen ouders stemden na de oorlog Partij van de Arbeid en de VARAgids lag thuis, evenals bij Adriaan en Mien Smorenborg.³³⁵ Haar pleegvader en eigen vader vonden echter vooral in voetbal gespreksstof.³³⁶ Het eerste contact dat ervoor zorgde dat voor Loes een onderduikadres bij Adriaan en Mien gevonden werd had niet als oorsprong gemeenschappelijke interesses of een al bestaande connectie.

Loes herinnerde zich dat haar verteld is dat het contact met Adriaan en Mien Smorenborg was gelegd door ‘een verzetsman Frits uit België’.³³⁷ Dit zal hoogstwaarschijnlijk Frits Iordens zijn geweest. Iordens was lid van het eerdergenoemde Utrechts Kindercomité en behoorde tot de vaste kern van het eerste uur. Deze groep bestond voornamelijk uit studenten. Aanleiding voor de vorming van deze groep was de razzia in Amsterdam op 14 juli 1942 geweest. Een Utrechtse studente die toevallig in Amsterdam was, nam als gevolg daarvan en met toestemming van de ouders negen Joodse kinderen mee naar Utrecht.³³⁸ Voor deze negen moesten onderduikadressen gevonden worden. Vele kinderen zouden volgen en het doel van de groep bleef vanaf dat moment het vinden van onderduikadressen voor Joodse kinderen.³³⁹ Ruim 300 Joodse kinderen zijn

---

³²⁹ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 51 regel 14-21.

³³⁰ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan op 30 mei 2019.

³³¹ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 3 regel 44-52.

³³² Ibidem, 26 regel 54 bladzijde 27 - 30.

³³³ Ibidem, 48 regels 45-49.

³³⁴ Ibidem, 48 regel 34-35.

³³⁵ Ibidem, 42 regel 23-29, bladzijde 48 regel 45-49.

³³⁶ Ibidem, 48 regel 19-21.

³³⁷ Ibidem, 17 regel 46.

³³⁸ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* XI (Den Haag 1975) 51.

³³⁹ Renders, *Gevaarlijk drukwerk*. 13-26. Ook Geert Lubberhuizen, grondlegger van uitgeverij de Bezige Bij, raakte kort na de oprichting intensief betrokken bij het Utrechts Kindercomité. Hij hield zich onder andere bezig met vervalsen van persoonsbewijzen en hij organiseerde de (illegale) uitgave van de rijmprent *Het lied der achttien doden* van Jan Campert om geld in te zamelen voor het Kindercomité. Al

ondergedoken door toedoen van het Utrechts Kindercomité.³⁴⁰ Iordens zette zich daarnaast ook in voor het opzetten van een vluchtroute naar bevrijd Frankrijk voor neergeschoten geallieerde piloten. Iordens werd op 2 maart 1944 tijdens bezigheden daarvoor in Hasselt in België gearresteerd en neergeschoten bij zijn vluchtpoging. Hij overleed dezelfde dag.³⁴¹ Loes zegt 75 jaar later triest te zijn dat ze Frits Iordens nooit heeft kunnen bedanken want 'wat een geweldige moedige mensen die hun leven gaven om andere te redden'.³⁴²

Het beeld dat Loes lang heeft gehad van de Nederlandse politie in het algemeen, was overigens niet een van Jodenjagers. Ze heeft tot voor kort 'nooit geweten dat de Joodse mensen opgepakt werden door de politie. Ik dacht altijd door de moffen'.³⁴³ Door het lezen van boeken over het onderwerp beseft ze dat ook Nederlandse agenten Joden arresteerden en van huis haalden en dat weigering om mee te werken met de Duitsers tot ontslag en arrestatie leidde, of dat agenten in dienst bleven en 'meezeulden met de Duitsers om de Joodse mensen onderdak te geven', om te waarschuwen voor razzia en om inlichtingen te geven.³⁴⁴ Het versterkte voor haar het beeld van Adriaan als 'goede politieagent' die moreel goede keuzes had gemaakt. Na de oorlog is Adriaan bij de politie blijven werken. In de herinnering van Loes had hij als goede agent last van zijn besmeurde achternaam. Loes herinnerde zich niet dat er over Jan en zijn handelen tijdens de Duitse bezetting ten aanzien van de anti-Joodse maatregelen werd gesproken door Adriaan. Wel kreeg ze mee dat het beeld dat tijdens en na de bezetting van broer Jan als Jodenjager was ontstaan in Utrecht en omgeving aan Adriaan kleefde:

Hij is er wel op aangekeken. Ja, de naam hè. Heeft hij het er heel moeilijk mee gehad, dat weet ik wel.³⁴⁵

---

tijdens de oorlog werd dit uitgebreid met het drukken van meer rijmprenten, proza en poëzie om zo niet alleen het Kindercomité te steunen maar ook schrijvers die zich niet bij de Kultuurkamer wilden aansluiten. Hieruit volgde de oprichting van de, tijdens de bezetting nog illegale, uitgeverij de Bezige Bij, die Lubberhuizen tot 1981 heeft geleid. Wim Wennekes, *Geert Lubberhuizen, uitgever. Het mysterie van de Van Miereveldstraat* (Amsterdam 1994) 47-55; Flim, *Omdat hun hart sprak*, 180.

³⁴⁰ Bloeme Evers-Emden en Bert-Jan Flim, *Ondergedoken geweest. Een afgesloten verleden? Joodse 'kinderen' over hun onderduik – vijftig jaar later* (Kampen 1995) 47; Flim, *Omdat hun hart sprak*, 163, 364-365.

³⁴¹ Flim, *Omdat hun hart sprak*, 261; Renders, *Gevaarlijk drukwerk*, 24.

³⁴² E-mail van Loes van den Ancker-Susan, 11 januari 2020.

³⁴³ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 53 regel 58-59.

³⁴⁴ *Ibidem*, 54 regel 21-39.

³⁴⁵ *Ibidem*, 49 regel 31-44.

4.2 Herinneringen van andere onderduikkinderen en onderduikouders

Naar schatting van Loe de Jong waren onder de ongeveer 16.000 bevrijde Joodse onderduikers ongeveer 4.500 Joodse kinderen.³⁴⁶ Bijna al deze kinderen waren apart van hun ouders in onderduik gebracht uit veiligheidsoverwegingen en gesteld kan worden dat zij de oorlog overleefd hebben doordat zij in onderduik gingen.³⁴⁷ Volgens Jacques Presser waren dit er ongeveer 3.500 geweest.³⁴⁸ Ondanks dit verschil stelden beide historici dat er ongeveer 2.000 volle wezen onder deze bevrijde onderduikkinderen waren dus het aantal Joodse kinderen dat na de oorlog herenigd kon worden met de eigen ouders is hoe dan ook klein. Dat Loes, Suze, hun broer Max en hun ouders allemaal de oorlog in onderduik overleefden en dat gezinshereniging volgde mag bijzonder genoemd worden.

In 1992 werd in de RAI in Amsterdam de conferentie 'Het ondergedoken kind' gehouden. Tijdens die bijeenkomst werd aan de aanwezige voormalig onderduikkinderen een vragenlijst uitgereikt door ontwikkelingspsycholoog, voormalig onderduikkind en Auschwitzoverlever Bloeme Evers-Emden en historicus Bert-Jan Flim.³⁴⁹ Evers-Emden en Flim stelden aan de hand van de antwoorden een 'profiel van een voormalig onderduikkind' op, waarop ik hieronder terug zal komen.³⁵⁰ In 1994 publiceerde Evers-Emden de bevindingen van haar onderzoek naar voormalige onderduikouders.³⁵¹ De derde publicatie in haar 'onderduiktrilogie' volgde in 1996, ditmaal over de Joodse ouders die hun eigen kinderen hadden 'weggegeven' om deze vervolgens lange tijd bij (veelal) vreemden te laten onderduiken.³⁵² Evers-Emden gebruikte als aanvulling op haar onderzoek gesprekken die zij had gevoerd met leden van de in 1983 opgerichte zelfhulpgroep van voormalige Joodse onderduiksters in de Joodse vrouwengroep Deborah, waarin intensief over onderduikproblematiek gesproken werd met vrouwen die als jong kind in onderduik hadden gezeten. Suze Junge-Susan was lid en een aantal jaar voorzitter van Deborah.

Evers-Emden constateerde in haar onderzoek dat meer dan tachtig procent van de onderduikkinderen de onderduikperiode als positief herinnerde. Bij het overgrote deel was een

---

³⁴⁶ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* XII (Den Haag 1988) 57.

³⁴⁷ Presser, *Ondergang*, 512-513.

³⁴⁸ *Ibidem*, 514.

³⁴⁹ 500 vragenlijsten werden uitgereikt, waarvan twee derde werd ingevuld.

³⁵⁰ Evers-Emden en Flim, *Ondergedoken geweest*, 147.

³⁵¹ Evers-Emden, *Geleende kinderen*. Het onderzoek in 1988 betrof interviews met 15 voormalige onderduikkinderen en hun onderduikouders, het onderzoek in 1994 betrof 38 onderduikouders en 56 onderduikkinderen.

³⁵² Bloeme Evers-Emden, *Geschonden bestaan. Gesprekken met vervolgde joden die hun kinderen moesten 'wegdoen'* (Kampen 1996).

warme band ontstaan die de tand des tijds zou doorstaan.³⁵³ Overeenkomsten met de uitspraken van Loes en Suze dienen zich aan.

In het onderzoek bleek verder dat driekwart van de kinderen evenals bij het gezin Susan op een ander onderduikadres zaten dan hun ouders.³⁵⁴ Veelal hadden voormalige onderduikkinderen daardoor situaties en emoties moeten doormaken zoals scheiding van de eigen ouders op jonge leeftijd, hechting aan en vervolgens na de bevrijding weer rouw om het vertrek bij de onderduikouders, een verstoord leven met de weergekeerde eigen ouders, stoornissen in het vermogen lief te hebben op latere leeftijd en ervaringen van een gestolen jeugd.³⁵⁵ Het nieuwe hechtingsproces dat op gang moest komen tussen de kinderen en de eigen ouders, het besef van de eigen ouders dat de kinderen gehecht waren geraakt aan hun onderduikouders, de trauma's van verloren familie- en sociale netwerken en de moeilijkheden bij het opbouwen van een nieuw bestaan, waren daarnaast voor veel ouders moeilijk te verdragen.³⁵⁶ Na de bevrijding beïnvloedde dit vaak de manier waarop de enkele gezinnen waarvan ouders én kinderen de Duitse vervolging hadden overleefd hun gezinsleven vorm konden geven. Door de jarenlange scheiding was de gezinseenheid vaak aangetast.³⁵⁷ Het is aannemelijk dat dit invloed had op hoe moreel geoordeeld werd over de onderduikouders en deze aspecten zijn in meer of mindere mate ook bij Loes en haar herinneringen aan haar eigen ouders en aan Adriaan terug te zien.

Voor alle partijen – eigen ouders, onderduikouders, onderduikkinderen – was de situatie vaak moeilijk. Ondanks de trauma's, de rouw, het verlies en de pijn van ouders en kinderen en dankzij veerkracht en aanpassingsvermogen hebben velen na een periode van herstel toch meestal een naar omstandigheden normaal leven kunnen opbouwen. Het warme contact tussen de eigen ouders en de onderduikfamilies, zoals bij Loes en Suze, speelde daar een belangrijke rol in en de beste vorm van dankbaarheid tonen, zo signaleerde Evers-Emden, was het blijvende contact met de onderduikouders na de bevrijding.³⁵⁸ Op de vraag hoe ze erop terugkeek, antwoordde ook Loes "Ja, kijk we zijn goed terecht gekomen gelukkig."³⁵⁹ Dat het vermogen tot hechten en liefhebben daarbij blijvend het onderspit kon delven, en dat dit ook naar het nageslacht door kon werken, bleek bij de helft van de door Evers-Emden onderzochte onderduikkinderen.³⁶⁰ De verbroken relatie van Loes met haar volwassen kinderen is daar een pijnlijk voorbeeld van.

---

³⁵³ Evers-Emden en Flim, *Ondergedoken geweest*, 144-145.

³⁵⁴ *Ibidem*, 144.

³⁵⁵ *Ibidem*, 147.

³⁵⁶ Bloeme Evers-Emden, *Onderduikouders en hun Joodse 'kinderen' over de onderduikperiode* (Utrecht 1988) 75.

³⁵⁷ Evers-Emden, *Geleende kinderen*, 213.

³⁵⁸ *Ibidem*, 186.

³⁵⁹ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 61 regel 7.

³⁶⁰ Evers-Emden, *Geleende kinderen*, 214.

4.3 Analyse

‘Wij waren bedreigd, maar zij hoéfdén niet. Waarom deden ze het dan toch?’, vroeg Evers-Emden zich af.³⁶¹ Onderduikouders hadden vrijwillig hun leven op het spel gezet. Niet altijd werd het gevaar volledig beseft.³⁶² Huiszoekingen, razzia’s, verraad en arrestaties, of gewoon al bezoek van onbetrouwbare (NSB)buren of kennissen, waren verre van ondenkbaar. In welke mate Adriaan en Mien Smorenburg de risico’s van het bieden van onderdak aan Loes beseften, is niet meer precies te achterhalen. Uit de in paragraaf 3.3 aangehaalde brief die zij schreven aan de eigen ouders van Loes spreekt wel enig besef van gevaar. Ook het feit dat Adriaan politieagent was én dat zijn broer Jan zich intensief bezighield met het oppakken van onderduikers, maakt het aannemelijk dat Adriaan en zijn vrouw wel bewust waren van het gevaar.

In socialistische kringen wist men ook vaak beter wat de situatie in Duitsland was dan in bijvoorbeeld gereformeerde kringen.³⁶³ Toch was naast anti-Duitse en anti-fascistische gronden ook een christelijk plichtsgevoel een veelvoorkomende reden voor het in huis nemen van een Joods kind. Adriaan en Mien waren geen kerkgangers, maar hun socialistische gezindheid past wel in dit ‘profiel’ van onderduikouders. Simpelweg medelijden voor de vervolgdén was volgens Evers-Emden overigens ook vaak een motief.³⁶⁴ De liefdevolle en geruststellende brief van Adriaan en Mien kan zeker zo geïnterpreteerd worden.

Naast moreel besef en een daad tegen het geconstateerde onrecht, politieke en religieuze overtuigingen, of gewoon toeval omdat het op hun pad kwam, bleken ook gezinsmotieven tot het in huis nemen van een onderduikkind te hebben geleid. Kinderloze echtparen konden twee vliegen in een klap slaan met het redden van een kind en het vervullen van de kindervens.³⁶⁵ Het kinderloze echtpaar Adriaan en Mien vroeg na de bevrijding inderdaad of ze Loes mochten houden. Hun situatie sluit aan bij een opvallende uitkomst van het onderzoek naar onderduikouders door Bert Jan Flim dat ongeveer een derde van de onderduikechtparen ongewenst kinderloos waren tijdens de bezetting, veel hoger dan het landelijke gemiddelde in die periode.³⁶⁶

Welgesteld waren Adriaan en Mien niet. Toch namen zij een kind in huis, met alle kosten die dat met zich meebracht. Evers-Emden merkte dat haar neutrale vraag wie de kosten droeg

---

³⁶¹ Evers-Emden, *Onderduikouders*, 9.

³⁶² *Ibidem*, 22,23.

³⁶³ *Ibidem*, 15.

³⁶⁴ *Ibidem*, 21.

³⁶⁵ Evers-Emden, *Geleende kinderen*, 47, 208.

³⁶⁶ Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak. Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland in 1942-1945* (Proefschrift Universiteit van Groningen, Kampen 1995) 514. Het landelijke gemiddelde was 10%.

voor het levensonderhoud van het onderduikkind vaak moreel geladen uitspraken uitlokte, alsof geld ontvangen afbreuk zou doen aan het heldendom, aan de mate van aan de onderduikouders toegeschreven altruïsme.³⁶⁷ Loes werd geboren in 1941 en was nog heel jong tijdens haar onderduikperiode dus haar herinnering dat Adriaan en Mien geen financiële vergoeding kregen is gebaseerd op wat daar later over gezegd is, maar het past in de positieve herinnering die Loes heeft van Adriaan en Mien.

Bij het vormen van herinneringen zoals die van Loes over Adriaan is nostalgie niet ondenkbaar. Flim en Evers-Emden benoemden in hun publicaties het niet representatieve maar hooguit indicatieve karakter van hun onderzoek onder andere omdat na zoveel jaar de slechte ervaringen vergeten waren of bewust niet werden gedeeld met de onderzoeker.³⁶⁸ Selectief informatie delen is daarbij inderdaad reëel. Het betrekken van egodocumenten zoals brieven of dagboeken uit de onderduikperiode bij het onderzoek kan een rooskleurig beeld echter bevestigen (of ontkrachten). De eerder aangehaalde brief van Adriaan behoeft geen door verstreken tijd gecreëerd rooskleurig filter om de liefdevolle toon daarin te onderkennen.

Het beeld dat Loes van haar onderduikouders Adriaan en Mien heeft gecreëerd is er een van een liefdevol echtpaar dat zonder eigen geldelijk gewin een altruïstische daad verrichtte door een Joods meisje in huis te nemen. Dat beeld correspondeert met dat van Jacques Presser over onderduikkinderen:

Zeer vaak buitengewoon liefderijk verzorgd, met een onbaatzuchtigheid en offervaardigheid, die tot de verhevenste herinneringen van deze zo zware tijd behoren'.³⁶⁹

In het profiel dat Flim opstelde naar aanleiding van zijn promotieonderzoek naar de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in de oorlog bevestigde ook hij dat onderduikouders van het hoofdonderduikadres goed waren voor de kinderen die aan ze toevertrouwd waren.³⁷⁰ De brief die Loes in haar bezit heeft, bevestigt het beeld maar kan het tegelijkertijd ook versterkt hebben. Haar beeldvorming in de jaren na de oorlog kan er positief door beïnvloed zijn. Het beeld dat Loes van Adriaan heeft, is daarnaast gevormd binnen de context van 'twee levens', van 'verscheurd opgroeien' in een 'verbitterd gezin' enerzijds en in het 'warme nest' in die andere

---

³⁶⁷ Evers-Emden, *Geleende kinderen*, 59-60.

³⁶⁸ Flim, *Omdat hun hart sprak*, 375.

³⁶⁹ Presser, *Ondergang*, 513.

³⁷⁰ Flim, *Omdat hun hart sprak*, 514. Kinderen verbleven vaak op meerdere achtereenvolgende adressen. Onderduikadressen waar zij langer dan 9 maanden verbleven, worden als hoofdadres beschouwd.

wereld van het pleeggezin anderzijds.³⁷¹ Het is goed denkbaar dat opgroeien in het gebroken eigen gezin invloed heeft gehad op het positieve beeld dat Loes van Adriaan heeft gevormd. Naast die context van haar directe omgeving, haar eigen ervaringen en haar levensloop zal ook het tot zich nemen van publicaties en collectieve herinneringen over de Nederlandse politie, en het besef dat ook veel Nederlandse agenten Joodse mensen oppakten, haar positieve morele oordeel over en beeldvorming van Adriaan en zijn gemaakte keuzes tijdens de bezetting beïnvloed hebben.

---

³⁷¹ Gesprek met Loes van den Ancker-Susan en Suze Junge-Susan op 21 juli 2019, transcriptie bladzijde 57 regel 49-54.

5 Herinneringen van een kleinzoon – ‘Het beeld is tweeledig’

Door het verhaal van Loes kwamen we meer te weten over Adriaan door de ogen van een onderduikkind. Het hiernavolgende verhaal van Ko Smorenburg vult het beeld van Jan aan vanuit de perceptie van een kleinzoon. Ko behoort tot de groep die in het nationale narratief over de Tweede Wereldoorlog lang verkeerde ‘in een soort niemandsland; ze waren goed noch fout, waren dader noch slachtoffer’.³⁷² Pas vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw werd de groep kinderen en kleinkinderen van foute ouders, na een lange periode van taboe, uiteindelijk ook geaccepteerd als onderdeel van het oorlogsdiscours, naast onder andere de Jodenvervolging, de slag om Arnhem en de hongervinter en evenals de Holocaust-slachtoffers gezien als slachtoffer en niet als dader. De oprichting van de Stichting Werkgroep Herkenning in 1981 heeft in deze erkenning een belangrijke rol gespeeld.³⁷³ Nakomelingen van foute (groot)ouders hadden en hebben volgens de Werkgroep ‘bijna zonder uitzondering (...) miskennis, angst, schuldgevoel, grote loyaliteitsproblemen en zwijgzaamheid’ ervaren.³⁷⁴ In 1988 benoemde ook Loe de Jong de kinderen van foute ouders als een geschonden groep.³⁷⁵

De toetreding van de kinderen van foute Nederlanders tot het oorlogsdiscours gaf vooral vanaf de jaren negentig ruimte voor een bredere morele benadering in het debat over collaborateurs. Er kwam aandacht voor de gradaties van collaboratie en de mogelijke persoonlijke omstandigheden tijdens de bezetting.³⁷⁶ Via de nieuwe rol van kinderen, en inmiddels ook kleinkinderen, van foute ouders als slachtoffer, werd collaboratie in de historische context van de oorlogsjaren geplaatst en bestudeerd en vanaf de jaren negentig werden collaborateurs steeds minder enkel in termen van goed of fout bekeken.³⁷⁷ Het zwijgen werd langzaam doorbroken.

In *Spreken over fout*, de in 2014 gepubliceerde studie binnen het NWO-onderzoeksproject ‘Erfenissen van collaboratie’ die specifiek over kinderen van foute ouders ging, stelde Bram Enning dat zwijgzaamheid echter nog steeds het devies bleek.³⁷⁸ Ondanks de ontwikkelingen van erkenning en herkenning concludeerde Chris van der Heijden in het ook in 2014 verschenen boek *Kinderen van foute ouders* zelfs dat deze groep kinderen nog altijd ‘als een mindere mensensoort

---

³⁷² Enning, *Spreken over fout*, 190.

³⁷³ Ismee Tames, ‘Children of Dutch Nazi collaborators’, *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22 (2015) 221-241, aldaar 223-224. <https://doi.org/10.1080/13507486.2015.1008415>

³⁷⁴ ‘Kinderen van foute ouders’, *Stichting Werkgroep Herkenning*.

<https://www.werkgroepherkenning.nl/voor-wie/kinderen-van-foute-ouders/>, laatst geraadpleegd op 18 februari 2020.

³⁷⁵ De Jong, *Het Koninkrijk XII*, 67.

³⁷⁶ Enning, *Spreken over fout*, 22-24.

³⁷⁷ *Ibidem*, 202.

³⁷⁸ Bram Enning, ‘Spreken over fout’, *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 10-12, aldaar 11.

wordt gezien'.³⁷⁹ Hij zette zich af tegen de publicaties binnen 'Erfenissen van collaboratie' en wilde het verhaal vertellen vanuit het perspectief van de kinderen zelf.³⁸⁰

Gonda Scheffel-Baars, hoofdredacteur van het *Bulletin* van de Werkgroep, reageerde in 2014 in het *Bulletin* ook op het boek van Enning.³⁸¹ Het bevatte volgens haar diverse onjuistheden, zoals de stelling van Enning dat de Werkgroep een 'spreekbuis van collaborateurs' was geworden. Volgens haar sprak de werkgroep juist níet namens de collaborateurs maar, evenals Van der Heijden in *Kinderen van foute ouders*, namens de kinderen. Zijn zinsnede in *Spreken over fout* dat de Werkgroep 'het woordvoerderschap voor collaborators op zich neemt' bestempelde Enning 'achteraf gezien, [als] ongelukkig geformuleerde zin waaruit de lezer een verkeerde indruk zou kunnen krijgen over hoe ik denk over het werk'.³⁸² In het *Bulletin* nam hij dat misverstand weg en stelde dat zijn doel juist was te laten zien 'dat in de ruimte die er is gekomen om te spreken over fout, er een rol is weggelegd voor kinderen van foute ouders'.³⁸³ Scheffel-Baars bestempelde het boek desondanks als 'kwetsend'.³⁸⁴ Het dispuut illustreerde de complexiteit en gevoeligheid van het vraagstuk over goed en fout met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog.

In internationaal verband waren de problemen waar kinderen van foute ouders mee te maken kregen onder andere al benoemd door Dan Bar-on in 1990 in het wetenschappelijke tijdschrift *Psychiatry*.³⁸⁵ Hij vatte samen dat deze groep, zodra ze kennis kreeg van wat hun ouder(s) hadden gedaan in de oorlog, terecht kwam in een moreel en emotioneel conflict. Volgens Bar-on, die zich onder andere richtte op kinderen van foute ouders in Duitsland, moesten de kinderen in dit loyaliteitsconflict vaak hun eigen weg vinden vanwege het zwijgen van de ouders over hun oorlogsverleden, vaak zelf geconfronteerd met trauma's van verwerking. Hierin is de vergelijking met ouders en kinderen die onder moesten duiken evident.

Historicus Ismee Tames benoemde ook de loyaliteit in de familiecontext bij kinderen en kleinkinderen, die 'welwillend' tegenover hun (groot)ouders stonden en aannamen dat zij 'goede

---

³⁷⁹ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 13, 21.

³⁸⁰ <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/verhalenarchief>, laatst geraadpleegd op 19 februari 2020. Het Open Archief, in 2008 georganiseerd onder de vlag van Stichting Cogisbegeleid en onder begeleiding van onder andere het NIOD en Stichting Werkgroep Herkenning, is in 2011 overgegaan in het Verhalenarchief op de website van het Nationaal Archief in Den Haag.

³⁸¹ Gonda Scheffel-Baars, 'Spreken over fout – maar dan goed en niet fout', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 3, 7-9.

³⁸² Enning, 'Spreken over fout', 10.

³⁸³ *Ibidem*, 11.

³⁸⁴ Gonda Scheffel-Baars, 'Gespek met Bram Enning en Peter Romijn', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 9-10, aldaar 10; Gonda Scheffel-Baars, 'Lenie Bolle: Kinderen van NSB'ers', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 13-14, aldaar 13.

³⁸⁵ Dan Bar-on, 'Children of Perpetrators of the Holocaust: Working through One's Own Moral Self', *Psychiatry* 53 (1990) 229. <https://doi.org/10.1080/00332747.1990.11024506>

mensen’ waren (geweest).³⁸⁶ Dat betekende vaak dat ze de nadruk legden op de, wellicht naïeve, keuze voor de NSB uit economische redenen. Tames achtte dit beeld verklaarbaar binnen de context van de familieloyaliteit, maar bestempelde het objectief gezien als niet heel overtuigend.³⁸⁷ Slechts een klein percentage Nederlanders werd lid van de NSB terwijl zij door dezelfde economische crisis werden geraakt en ook vast het beste met Nederland en hun gezin voor hadden.

Helen Grevers stelde in dit verband dat de keuze voor het nationaalsocialisme kon zijn gemaakt zonder overtuiging, omdat iemand simpelweg was verleid door de propaganda, al dan niet in combinatie met kortzichtigheid, wellicht onnozelheid. Voor kinderen en kleinkinderen werd dit soms aangegrepen in hun ‘onderhandeling’ over wat fout betekende ten aanzien van de eigen ouder of grootouder.³⁸⁸

Wie precies als collaborateur aangemerkt kon en kan worden, is voor discussie vatbaar, maar zowel direct na de bevrijding als in de recente collectieve herinnering is Jan Smorenborg in die categorie geplaatst. De onderzoeksvraag van deze scriptie betreft de broers en politieagenten Jan en Adriaan Smorenborg. In dat licht is Ko Smorenborg als kleinzoon van Jan geïnterviewd. De vader van Ko, Berend Smorenborg, was in de oorlog als tiener lid van de Jeugdstorm, ging naar jeugdvakantiekampen van de NSB in Duitsland en groeide op, zoals in hoofdstuk 2 al uiteengezet, in een nationaalsocialistisch gezin.³⁸⁹ Ko is niet alleen kleinzoon van foute grootouder Jan maar ook zoon van foute vader Berend, waarbij wel goed is te realiseren dat Berend 17 jaar oud was toen de oorlog eindigde.³⁹⁰ Ten behoeve van een vollediger beeld van de herinnering en reflecties van Ko en naar de factoren die daarin mogelijk meespeelden zijn in de volgende paragraaf zowel de herinneringen en reflecties van Ko ten aanzien van zijn opa Jan als ten aanzien van zijn eigen vader Berend betrokken.

---

³⁸⁶ Ismee Tames, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009) 183.

³⁸⁷ *Ibidem*.

³⁸⁸ Grevers, Enkel en alleen in dit geval, 45.

³⁸⁹ Gesprek met Ko Smorenborg op 19 juli 2019, transcriptie deel 2 bladzijde 2 regel 49; Tijdens het gesprek gaf Ko toestemming het gesprek te gebruiken in deze scriptie. Transcriptie deel 1 bladzijde 11 regels 33-40 (00:30:15). Vraag interviewer: ‘Voor de duidelijkheid, ik ga het niet publiceren, het is gewoon een masterscriptie. Nou is het wel zo dat scripties online komen dus als je zegt van, dat heb ik er liever niet in, of dat wel, dan moet je dat gewoon aangeven’. Antwoord Ko Smorenborg: ‘Nee, hoor, het mag er allemaal in, het is een open verhaal. Het is wat ik mee heb gekregen, vanuit een ander perspectief, dus ja. Kijk, als je een compleet beeld wilt vormen over een situatie, of over iemand, dan is het goed dat het van alle kanten belicht wordt. Je hebt harde feiten, en je hebt de zachte kant.’

³⁹⁰ Centraal Bureau voor Genealogie (CBG), Den Haag, persoonskaart Jan Smorenborg, vermelding geboorte kinderen.

5.1 Gesprek met Ko Smorenborg, 2019

Ko Smorenborg werd in 1957 geboren. Zijn opa Jan overleed datzelfde jaar. Alles wat hij weet over zijn opa komt uit de overlevering binnen de familie en uit wat hij zelf op latere leeftijd heeft gelezen in publicaties over de politie in de Tweede Wereldoorlog waarin aandacht werd besteed aan Jan. In het kader van het onderzoek voor deze scriptie is met Ko in 2019 een gesprek gevoerd. Ko is zelf werkzaam als senior projectleider politieprofessie bij de eenheidsstaf van de Eenheid Midden Nederland in Utrecht. Het gesprek vond op verzoek van Ko plaats in een vergaderkamer in het hoofdbureau van politie aan de Kroonstraat te Utrecht waar Ko werkzaam is, voorheen bekend als bureau Paardenveld.

Tot ver in zijn tienerjaren is Ko onwetend geweest over het oorlogsverleden van zijn opa. Ook over de activiteiten tijdens de oorlog van zijn eigen vader Berend, die in 1994 overleed, wist Ko lang heel weinig. Vader Berend vertelde hem dat opa Jan kunstzinnig was - Ko herinnerde zich dat ze thuis nog flesjes met glasverf hadden staan van opa Jan – en dat Jan goed kon schilderen.³⁹¹ In het gezin van Jan kregen de kinderen alle gelegenheid zich te ontplooiën en Berend groeide op in ‘gewoon een normaal, stabiel gezin’, zo werd Ko verteld door zijn vader.³⁹² Jan was, zo was het beeld dat Ko geserveerd kreeg in zijn jeugd, ‘een familieman’.³⁹³ Toen hij eenmaal wat meer te weten kwam, zorgde dat bij Ko voor een paradoxaal beeld van zijn opa:

Het beeld is tweeledig hè (...) Mijn vader vertelde dan over de dingen die hij deed met opa. Hij was muzikaal, hij schilderde, mijn vader kreeg alle ruimte, hij mocht op zeilvakantie, en dat soort dingen. (...) En dan krijg je op latere leeftijd: nee, je opa was helemaal niet zo, die was anders. En dan ga je je wat verdiepen in de materie. Ik heb mijn vader bevraagd en daar kreeg ik een verhaal, nog een beetje aangevuld door mijn moeder, en dan weer later krijg je, vanuit allerlei onderzoeken die zijn gedaan, verhalen van de andere kant van de overlevering. Dan krijg je een heel ander beeld.³⁹⁴

Kort voor het overlijden van vader Berend had Ko een gesprek met hem waarin Ko hem vragen stelde over de oorlog, iets waar ze daarvoor maar sporadisch over gepraat hadden. Ko wilde weten wat zijn opa gedaan had in de oorlog, hoe ‘anders’ zijn opa was geweest. Zijn vader bevestigde dat opa Jan ‘echt Joden vervolgd’ had voor de politie.

---

³⁹¹ Gesprek met Ko Smorenborg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 5 regel 24-29.

³⁹² Ibidem, 7 regel 22-23, 37.

³⁹³ Ibidem, 6 regel 51.

³⁹⁴ Ibidem, 9 regel 20-32.

Het was een verkeerde keuze die hij had gemaakt, dat was wat mijn vader aangaf. Ik weet niet of mijn opa dat achteraf zelf ook gevonden heeft, maar dat was wel wat mijn vader aangaf. En de nuance die mijn vader daarbij aangaf was ja, maar wat hij ook wel deed, was dat hij Joden ook nog wel uit de handen van de Duitsers wist te houden, dat hij ze op onderduikadressen kon brengen. (...) Dat vond mijn vader belangrijk (...) mijn vader gaf wel aan dat hij dat wel structureel deed.³⁹⁵

Op de vraag waarom Jan ook Joden uit handen van de Duitsers had gehouden, had Ko geen antwoord gekregen. Dat dit aspect in de collectieve herinnering over het functioneren van Jan amper is aangehaald en dat Jan toch voornamelijk als ‘de schrik van Utrecht’ te boek staat, was Ko ook bekend.

Het gaat ook over mijn eigen gevoel dat ik erbij krijg. Kijk, dat hij fout is geweest, staat buiten kijf, dat vind ik ook. Dat vind ik bijzonder jammer, en net wat ik zeg, op zoek naar nuancering, en het waarom (...) Dat is wat mij intrigeert, wat zijn je overwegingen geweest. En daar ga ik nooit achter komen hè, dus ik probeer daar zelf voor mijn eigen genoegdoening wat invulling aan te geven, met wat ik hoor en wat ik lees en wat ik zie, en dan denk ik, oh ja, ik kan me er wel wat bij voorstellen. En ook gereflecteerd op mijn eigen karakter, natuurlijk, waarbij ik ervan uitga dat wij ongeveer hetzelfde karakter hadden.³⁹⁶

Ko richtte in het scriptiegesprek aldus de aandacht op zijn zoektocht naar een minder zwart-witbeeld, naar de mogelijke overwegingen die opa Jan tot zijn keuzes heeft gebracht. In dat laatste gesprek tussen Ko en zijn vader Berend, kort voor diens overlijden, kwam eveneens aan de orde de al dan niet weloverwogen keuze van Berend zich niet te distantiëren van de denkwereld van de NSB en de Jeugdstorm. Berend noemde de keuzes van zijn vader Jan ‘verkeerde keuzes’ en ‘ja, daar zaten consequenties aan vast. Ik heb zelf de consequenties ook mogen ervaren’.³⁹⁷ Met die consequenties voor zichzelf doelde Berend onder andere op de periode die hij na de bevrijding in een heropvoedingskamp had gezeten als kind van NSB’ers en als voormalig lid van de Jeugdstorm. Het was daar, zo had vader Berend aan Ko verteld, ‘niet misselijk’ aan toe gegaan en hij zou mishandeld zijn.³⁹⁸ Ko had daar na het gesprek met zijn vader een voorstelling van

---

³⁹⁵ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 10 regel 12-33.

³⁹⁶ Ibidem, 10 regel 47-55, bladzijde 11 regel 18-23.

³⁹⁷ Ibidem, 2 regel 13-14.

³⁹⁸ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 5 regel 5-6, deel 2 bladzijde 2 regel 24.

proberen te maken en was geschrokken van de grote invloed die dit op het leven van zijn vader had gehad terwijl hij dat nooit geweten had. Evenals het beeld van het fijne gezinsleven voor en tijdens de oorlog dat vader Berend schetste, herinnerde ook Ko ‘een goede gezinssamenstelling thuis. Het was altijd prima. Mijn vader stond ook altijd voor de kinderen klaar. Het was altijd een hardwerkende man, no nonsense. En dan hoor je achteraf dat hij toch wel een aantal dingen had waar hij altijd wel mee gezeten heeft’.³⁹⁹ Desondanks, zo had vader Berend ‘heel expliciet’ tegen Ko verteld, waren het de keuzes geweest van zijn vader Jan en, zo constateerde Ko, ‘er zat geen verwijt in. Dat vond ik wel heel typisch’.⁴⁰⁰

Ko wist dat zijn oudoom Adriaan andere keuzes had gemaakt dan opa Jan. Veel was er echter in het gezin waar Ko in opgroeide niet over Adriaan gesproken. Dat Adriaan bij de politie werkte was altijd bekend geweest, maar Adriaans rol in de oorlog en het feit dat hij een Joods meisje in onderduik had tijdens de oorlog was in de familie geen onderwerp van gesprek geweest. Ko nam hier pas kennis van toen hij op latere leeftijd zelf op internet naar het oorlogsverleden van zijn opa was gaan zoeken.⁴⁰¹ Over oudoom Willem, de meubelstofferder die na de oorlog naar Culemborg verhuisde, werd gezegd dat hij ‘niks met de oorlog te maken wilde hebben’.⁴⁰² Van de vierde broer, Huib de schoenmaker, had Ko ‘het idee dat daar wel eens iets over gezegd is dat hij ook fout was in de oorlog’.⁴⁰³ Hij twijfelde daarover maar dacht te herinneren dat hij ‘een keer gehoord had’ in de familie dat deze broer ook ‘verkeerde keuzes’ had gemaakt en dat zijn vader had verteld dat Huib ‘ook voor de NSB werkte’ maar dat heeft Ko sindsdien nergens bevestigd gezien.⁴⁰⁴

Met zijn vader ging Ko als kleine jongen op visite bij deze ooms van zijn vader, voor Ko oudooms. Ko herinnerde zich Adriaan Smorenburg en zijn vrouw Mien als ‘hele lieve mensen’ en Adriaan als ‘gewoon een oude oom, een hele aardige man, een man met een beetje humor’.⁴⁰⁵ Zijn vader ging er graag naartoe. Adriaan en Mien woonden vlakbij, in het Utrechtse Ondiep.⁴⁰⁶ In zijn herinnering waren het bij alle oudooms gemoedelijke bezoeken bij in zijn jonge ogen uiteraard oude mensen. Uit deze bezoeken en uit de verhalen die hij van zijn vader hoorde, maakte Ko op dat, ondanks de zo uiteenlopende politieke keuzes tijdens de bezetting, ‘toch wel een familieband was onderling’.⁴⁰⁷

---

³⁹⁹ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 5 regel 24-29.

⁴⁰⁰ Ibidem, 5 regel 33-36.

⁴⁰¹ Ibidem, 12 regel 26-39.

⁴⁰² Ibidem, 12 regel 45-46.

⁴⁰³ Ibidem, 12 regel 47-48.

⁴⁰⁴ Ibidem, 7 regel 55-57; Ibidem 12 regel 21.

⁴⁰⁵ Ibidem, 12 regel 5; Ibidem 8 regel 36-37

⁴⁰⁶ Ibidem, 7 regel 13.

⁴⁰⁷ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 1 regel 5.

De ‘waarom-vraag’

Bij de keuzes die zijn opa maakte speelden volgens Ko meerdere factoren mee, waaronder het ‘ambitieuze karakter’ en ‘een bepaalde gedrevenheid’ die hij bij zichzelf en bij zijn vader herkende, en die hij zijn opa ook toedichtte. Die karaktertrek kon betekenen dat ze een eenmaal gekozen weg, welke dat ook was, ook zo goed mogelijk wilden volgen.⁴⁰⁸ Jan had de kant van de NSB en het Rechtsfront gekozen, en voortbordurend op die karaktereigenschap had hij in de periode bij de Centrale Controle de opgedragen taak van deze afdeling voortvarend gehandhaafd.

Bij het kiezen voor de foute kant zou volgens Ko ook de positie binnen de politieorganisatie meegespeeld kunnen hebben. Ko vertelde gelezen te hebben dat Utrecht ‘een behoorlijk NSB-bolwerk in de politieorganisatie’ was.⁴⁰⁹ Blootstelling aan het nationaalsocialistisch gedachtengoed was alom. In combinatie met een hoge mate van trouw en loyaliteit aan de politieorganisatie, ook iets wat Ko bij zichzelf herkende, kon Ko ‘zo’n keuze wel voorstellen’.⁴¹⁰ Ko haalde verder aan dat bij het maken van keuzes ook kon hebben uitgemaakt in welke functie binnen die politie de broers werkten. Jan was rechercheur en zat in die functie in de wat afstandelijkere ‘opsporingskant’, terwijl Adriaan als hoofdagent of opperwachtmeester, wellicht als een wijkagent ‘veel meer tegen de burgers aan’ zat.⁴¹¹

Een ander aspect dat heeft meegespeeld, zag Ko in de ‘Duitse oriëntatie, die heeft er toch wel een beetje ingezet’.⁴¹² Onder andere ook omdat Ko’s vader Berend en diens zus Aagje naar vakantiecampen van de NSB in Duitsland gingen en lid waren van de Jeugdstorm, concludeerde Ko dat zijn opa ‘die ideologie ook volledig had omarmd’.⁴¹³ Zijn vader Berend is meerdere keren naar die vakantiecampen geweest en ‘dat doe je niet voor niks’.⁴¹⁴ Voor zover Ko kon herinneren was de nationaalsocialistische overtuiging in de familie ‘niet echt ter sprake geweest’.⁴¹⁵ Ko heeft als kind zijn oma nog meegemaakt en hij kon zich ook niet heugen dat zijn oma ‘nog die ideologische gedachte had of die invloeden had op de omgeving’. Ko had het idee gekregen dat dit aspect door de gevangenisstraf van Jan een afgesloten hoofdstuk was geworden.⁴¹⁶

Naast de onderkenning van de verkeerde keuzes van zijn opa, zocht Ko ook naar ruimte voor een mogelijk, bescheiden tegengeluid en constateerde:

---

⁴⁰⁸ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie 2 regel 29-37.

⁴⁰⁹ Ibidem, 3 regel 5-7.

⁴¹⁰ Ibidem, 9 regel 53-57.

⁴¹¹ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 2 bladzijde 4 regel 4-8.

⁴¹² Ibidem, 2 regel 2-3.

⁴¹³ Ibidem, 2 regel 18.

⁴¹⁴ Ibidem, 2 regel 2.

⁴¹⁵ Ibidem, 3 regel 9-10.

⁴¹⁶ Ibidem, 3 regel 14-21.

Er is heel veel nog onbekend. Er gebeurden een aantal dingen, er zijn feitelijkheden, die zijn er geweest. Hij hééft die rol gespeeld (...) Maar er zitten ook allemaal weer elementen in, hij had bijvoorbeeld een goede relatie met de voorzitter van de Joodse gemeenschap, geloof ik. Die bracht hij ook elke keer naar Amsterdam naar de centrale Joodse Raad toe en ze hadden ook een beetje een wat humoristische relatie met elkaar (...) er zitten ook altijd twee kanten in het verhaal.⁴¹⁷

De moeder van Ko had haar eigen theorie en vertelde Ko dat zij dacht dat de oma van Ko de reden was geweest dat zijn opa ‘de verkeerde kant’ op was gegaan, overigens nooit bevestigd door zijn vader Berend.⁴¹⁸ Het beeld dat ze van haar schoonmoeder had geschetst was dat van ‘een pittige dame, misschien ook wel een beetje narcistisch’.⁴¹⁹ Volgens Ko heeft Jan na zijn vrijlating niet meer gewerkt. De jaren tot zijn overlijden in 1957 zou hij met zijn vrouw ‘gescheiden van bed’ hebben geleefd in hun huis in de Goedestraat, ze waren inmiddels verhuisd uit de Zuiderzeestraat, in Utrecht. Ze zou nog wel voor hem hebben gekookt, maar zij woonde boven en hij beneden en ‘hij heeft zijn laatste jaren in eenzaamheid gesleten’.⁴²⁰

Ko’s moeder wist van het oorlogsverleden van haar schoonvader Jan maar ze had hem zelf alleen na de oorlog gekend en herinnerde hem, zo vertelde ze Ko, als een ‘hele aardige, vriendelijke man’, maar dat hij ook behoorlijk verbitterd was.⁴²¹ Na de oorlog was de relatie tussen oma en vader Berend ook slecht geweest. Ko vertelde dat hij ‘zelf mee [heeft] mogen maken dat mijn vader, zeg maar gechargeerd, afgebekt werd door mijn oma op oude leeftijd’.⁴²² Zijn vader Berend zorgde voor haar op latere leeftijd ‘maar enige dankbaarheid kreeg hij er nooit voor terug’.⁴²³ Naar de reden waarom opa Jan in zijn laatste levensjaren verbitterd was, heeft Ko alleen maar kunnen gissen:

Misschien was hij verbitterd om de verkeerde keuzes die hij heeft gemaakt, misschien was hij verbitterd om de rechtsgang die er is geweest en dat hem onrecht is gedaan, misschien was hij verbitterd om de relatie die hij met zijn vrouw had, dat weet ik niet.⁴²⁴

---

⁴¹⁷ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 4 regel 15-31.

⁴¹⁸ Ibidem, 2 regel 19-21.

⁴¹⁹ Ibidem, 6 regel 29-30.

⁴²⁰ Ibidem, 3 regel 28-48.

⁴²¹ Ibidem, 3 regel 24, 56-57.

⁴²² Ibidem, 5 regel 46-47.

⁴²³ Ibidem, 5 regel 40-42.

⁴²⁴ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 2 bladzijde 3 regel 18-21.

Kijkend naar het levensverhaal zou wellicht ook het gemankeerd kunstenaarschap van Jan in combinatie met het door Ko toegedichte gedreven en ambitieuze karakter van zijn opa een rol hebben gespeeld bij de manier waarop Jan invulling gaf aan zijn politiewerk, toch zijn tweede keuze qua beroepsrichting.

Het gevoerde gesprek voor deze scriptie was voor Ko de eerste keer dat hij over het oorlogsverleden van zijn opa of zijn vader sprak met een buitenstaander. Het dossier van zijn opa in het Nationaal Archief had hij ten tijde van het gesprek in het kader van deze scriptie nog niet ingezien. Aan het einde van het gesprek reflecteerde hij:

Het is voor mij wel een kans om eens even zelf mijn verhaal te kunnen doen. Ik heb wat dat betreft ook niks te verbergen. Ik heb zelf geen onderdeel uitgemaakt van het verleden.⁴²⁵

Na het gesprek in het hoofdbureau van politie in juli 2019 is het helaas niet meer gelukt contact te krijgen met Ko. De reden daarvoor is vooralsnog niet duidelijk geworden.

In de volgende paragraaf komen enkele andere (klein)kinderen van foute ouders aan het woord. Mede aan de hand van hun uitlatingen zijn de herinneringen van Ko Smorenburg geanalyseerd.

---

⁴²⁵ Gesprek met Ko Smorenburg op 19 juli 2019, transcriptie deel 1 bladzijde 13 regel 39-41.

5.2 Herinneringen van andere (klein)kinderen van foute ouders

Voor de in deze paragraaf verzamelde herinneringen van andere kinderen en kleinkinderen van foute ouders en grootouders is vooral geput uit de onderzoeken en publicaties van Ismee Tames en Chris van der Heijden, uit de verhalen in het digitale Open Archief, nu Verhalenarchief, en uit de verhalen op de website van de Stichting Werkgroep Herkenning.⁴²⁶ Bij het hier aanhalen van enkele van de herinneringen van deze (klein)kinderen van foute ouders heb ik mij voornamelijk gericht op de verklaringen die de kinderen hebben gezocht voor de gemaakte foute keuzes en op de aard van hun (morele) oordeel over het handelen van hun (groot)ouders.

Chris van der Heijden stelde dat veel kinderen van foute ouders een verklaring zochten in de maatschappelijke situatie van voor de oorlog. Of dat een terechte aanname was of 'te vergoelijkend' vond Van der Heijden moeilijk te zeggen.⁴²⁷ Vaak leek het wel te kloppen en 'hadden ze met hun gezin en omgeving het beste voor' maar waren ze verblind door mooie plaatjes en 'onvoldoende in staat om van een eenmaal ingeslagen weg terug te keren'.⁴²⁸ Vermoedelijk was dat echter 'in nogal wat gevallen' te mooi voorgesteld 'en speelden opportunisme, ambitie, egoïsme en andere minder fraaie eigenschappen eveneens een rol', dacht Van der Heijden.⁴²⁹ De naoorlogse re-integratie van ex-NSB'ers en hun gezin in de Nederlandse samenleving ging niet altijd van harte. Soms was er frustratie over het feit dat zij 'niet inzagen wat zij nu precies fout hadden gedaan'.⁴³⁰ Hun idealen voor een sterk Nederland en tegen het communisme waren met de beste bedoelingen geweest en 'met de gaskamers hadden ze niks te maken'. Ze voelden zich niet begrepen. Hun enige fout was dat ze op het verkeerde paard hadden gewed.⁴³¹ De negatieve berichten die ook uit Duitsland kwamen werden vaak als anti-propaganda afgedaan.⁴³² Dat het een terreurideologie was gebleken met miljoenen slachtoffers als gevolg, was niet hun schuld geweest en ook niet hun bedoeling. Uit de verklaringen van Jan Smorenburg klonk een vergelijkbare emotie door. In de Duitse 'vrijwillige discipline' en in het nationaalsocialisme hadden de (groot)ouders 'de verlossing' gezien voor 'de malaise, de werkloosheid, de armoede, de onderdrukte arbeiders'.⁴³³ Ook haalden veel kinderen veelvuldig het 'bijkomend voordeeltje'

---

⁴²⁶ Tames, *Besmette jeugd*; Tames, 'Children of Dutch Nazi collaborators'; Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*; Chris van der Heijden, 'Verzwegen leven. Over de omgang met een fout verleden', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 6-8; www.werkgroepherkenning.nl; <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/verhalenarchief>.

⁴²⁷ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 23.

⁴²⁸ *Ibidem*.

⁴²⁹ *Ibidem*.

⁴³⁰ Tames, *Besmette jeugd*, 229.

⁴³¹ *Ibidem*.

⁴³² Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 23.

⁴³³ *Ibidem*, 51.

aan dat kinderen van foute ouders hadden in de vorm van vakanties in de ‘gezonde Duitse lucht’.⁴³⁴

Na de oorlog

De situatie veranderde toen de oorlog zijn einde naderde en vooral na de bevrijding. De foute ouders en hun kinderen waren ‘paria’s’, voelden zich niet alleen buitenstaander maar werden vooral de eerste jaren na de oorlog ook zo behandeld.⁴³⁵ Al dan niet causaal was ‘opmerkelijk vaak’ sprake van ‘ongelukkige, gebroken gezinnen’.⁴³⁶

Een ander aangedragen probleem was het loyaliteitsconflict.⁴³⁷ Een foute (groot)ouder kon ‘politiek fout maar tegelijkertijd ‘lief’ zijn geweest’, zijn kleinkinderen op schoot nemen of ‘een liefdevolle vader’ zijn.⁴³⁸ De kinderen worstelden vaak met de vraag of ze hun ‘lieve vader’ nu ineens moesten haten, en of hun ouders, die altijd goed voor hen waren geweest, ‘ooit iemand verraden hadden of erger nog’.⁴³⁹

Ook schaamte werd door Van der Heijden vaak gehoord. Sommige kinderen vroegen zich toen zij oud genoeg waren om collaboratie te begrijpen af of ze ‘eigenlijk wel houden mochten’ van ouders die zo’n foute keuze gemaakt hadden en voelden zich soms ‘schuldig aan hun steun aan de Duitse bezetters en hun keuze voor een ideologie die miljoenen mensen het leven had gekost’.⁴⁴⁰ Van der Heijden schatte dat slecht een ‘minuscule minderheid’ na de oorlog had volgehouden dat de fascistische ideologie een goede keuze was geweest.⁴⁴¹ De meerderheid voelde, naarmate er meer bekend werd over de Shoah en het causale verband met de Tweede Wereldoorlog, schuld en berouw dat hun ouders aan de verkeerde kant hadden gestaan. Zij zwegen, uit onvermogen of onwil.⁴⁴²

De zoektocht naar hoe om te gaan met het foute oorlogsverleden van de (goot)ouder, kon ook leiden tot het zoeken van een verklaring in het karakter, hoe confronterend ook.

De kans bestaat dat de lijn van de grootvader via de vader naar de zoon een rechte is en dat de laatste dus is als de eerste – zij het dat, gelukkig voor hem, de

---

⁴³⁴ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 47.

⁴³⁵ *Ibidem*, 99.

⁴³⁶ *Ibidem*, 97.

⁴³⁷ *Ibidem*, 103.

⁴³⁸ *Ibidem*, 143.

⁴³⁹ *Ibidem*, 167.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, 103.

⁴⁴¹ Van der Heijden, ‘Verzwegen leven’, 7.

⁴⁴² *Ibidem*, 7-8.

omstandigheden (kunnen) verschillen. Wat doe je met dergelijke kennis?
Ontkennen, verzwijgen of het tegenovergestelde: tegemoet treden?⁴⁴³

Van der Heijden concludeerde dat er, afgezien van wat positieve uitzonderingen op de regel, vaak gezwegen werd over het oorlogsverleden. Daarnaast was er vaak sprake van een moeilijke verstandhouding tussen ouders en kinderen en van moeizame huwelijken na terugkomst uit de internering.⁴⁴⁴ Ook de relaties tussen ooms, tantes en grootouders in families met een ‘fout lid’ waren volgens Van der Heijden vaak ‘buitengewoon gecompliceerd en vormen een labrynth van zwijgen, vermijden, bijtende opmerkingen en ruzies’.⁴⁴⁵

In de volgende paragraaf worden de herinneringen en reflecties van Ko geanalyseerd aan de hand van de hier besproken uitingen van en publicaties over (klein)kinderen van foute ouders.

5.3 Analyse

In de reflectie van kinderen en kleinkinderen op het oorlogsverleden van hun ouders en grootouders lijken loyaliteitsconflicten, zwijgzaamheid en verklaren de rode draad, zo ook bij Ko Smorenburg. Persoonlijke verantwoordelijkheid droegen en dragen kinderen en kleinkinderen onomstotelijk niet. Wellicht door een onverwoestbare loyaliteit voelden zij vaak toch de noodzaak te verklaren en soms zelfs te onderhandelen over de keuzes van ouder of grootouder. Niet als een apologie of justificatie maar wel in een poging het te begrijpen.

Aannemelijk is dat Ko, zelf politieman, zich meer dan gemiddeld kon inleven in de rol van politieagent als handhaver van geldende rechtsregels en de schuivende moraal waarmee zijn opa en diens politiecollega’s daarbij tijdens de oorlog te maken kregen. Achteraf als fout beoordeelde daden waren officieel tijdens de Duitse bezetting rechtmatige handelingen geweest op grond van op dat moment geldende rechtsregels. Daarbij komt dat veel kinderen en kleinkinderen de bezetting zelf niet meemaakten en vaak hun (groot)ouders alleen kenden van eigen naoorlogse herinneringen of familie verhalen. Verhalen over de bezettingsjaren en wat werkelijk was gebeurd kwamen vaak pas op latere leeftijd ter kennis van de kinderen en kleinkinderen, terwijl in de eigen vroegere herinneringen of via eerdere familie verhalen het beeld van de ouder of grootouders vaak als ‘lieve opa’ of ‘zorgzame vader’ al was gevormd. Het beeld was tweeledig.

---

⁴⁴³ Van der Heijden, ‘Verzwegen leven’, 164.

⁴⁴⁴ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 129-143, 153, 162-168.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, 130.

Evenals Jan Smorenburg in zijn naoorlogse rechtvaardiging, probeerden kleinzoon Ko en veel andere (klein)kinderen van foute ouders het handelen van hun (groot)ouders tijdens de bezetting te verklaren. Verklaar betekende in het geval van deze tweede en derde generaties vooral: proberen te begrijpen. Dat veel kinderen oog hadden voor de nuances, voor een mogelijke verklaring van de foute keuzes van hun ouders binnen de historische context van het ‘toenmalige maatschappelijke failliet’ en de oplossingen die het fascisme en nationaalsocialisme leken te bieden, zag Van der Heijden niet als rechtvaardiging maar als ‘hoogstens begrip’.⁴⁴⁶ Voor (groot)ouders die niet of te laat inzagen dat het nazistische gedachtengoed een dwaalweg was leidde dat, zoals bij de vader van Van der Heijden, vaak samen met een ambitieus karakter, tot verregaande collaboratie. De vergelijking met hoe Ko verklaringen zocht voor het handelen van zijn opa en hoe hij zijn opa en vader ambitieuze en gedreven persoonlijkheden toedichtte, dient zich aan.

Het zoeken naar de achtergrond en context van de gemaakte foute keuzes van ouders en grootouders, en daarmee direct of indirect betekenis gevend aan de term fout, had Loe de Jong in 1988 in deel 12 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ook al onder de aandacht gebracht.

Lang niet allen hadden zich uit kwalijke motieven aan de zijde van de bezetter geschaard maar naar die motieven werd, zoals al tijdens de bezetting het geval was geweest, na de bevrijding door een groot deel van de publieke opinie niet gevraagd. Het stigma bleef, bij enkelen vermengd met een fanatiek vasthouden aan oude idealen, bij anderen met bewust of onbewust zelfverwijt— er zijn er onder die laatsten die, toen in de loop van de jaren '60 en '70 de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog herleefden, tot volledige apathie vervielen.⁴⁴⁷

Bij Jan was de apathie waarschijnlijk al eerder toegeslagen. Toen hij in 1957 stierf, leefde hij volgens kleinzoon Ko verbitterd, teruggetrokken en in eenzaamheid. Jan had wel degelijk tijdens de bezetting oor gehad naar het nationaalsocialistische gedachtengoed, maar in zijn omvangrijke zelf opgeschreven verklaringen tijdens zijn naoorlogse internering had Jan reeds het door De Jong bij veel foute Nederlanders gesignaleerde zelfverwijt getoond.

Van der Heijden sprak van een ‘labyrint van zwijgen, vermijden, bijtende opmerkingen en ruzies’.⁴⁴⁸ In de herinnering van Ko bleek van zwijgen zeker sprake te zijn, maar de

---

⁴⁴⁶ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 15.

⁴⁴⁷ De Jong, *Het Koninkrijk XII*, 66.

⁴⁴⁸ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 130.

gemoedelijke visites aan zijn oudooms, waaronder Adriaan, lijken niet te wijzen op de rest van dat ‘labyrint’. Ook vader Berend, nog geen achttien bij de bevrijding, lukte het na zijn detentie een klaarblijkelijk gelukkig gezin te stichten. De kille verhouding die Jan met zijn echtgenote Harmina na de oorlog had, en die Berend en zijn vrouw hadden met haar, leek in de familie Smorenburg atypisch. Veel praten over de oorlog deed Ko’s vader Berend echter niet en pas op Berends sterfbed in 1994 werden de verkeerde keuzes daadwerkelijk benoemd. De familie Smorenburg leek er, lange tijd zwijgend, het beste van te hebben willen maken

Dat bij collaborateurs geen sprake was van eendimensionaal fout, lijkt voor de hand te liggen. Velen waren opportunist maar geen oorlogsmisdadiger, idealist maar geen moordenaar. Van der Heijden, en volgens hem de meeste (klein)kinderen van foute ouders, erkende echter dat ook zij die alleen maar lid waren geweest van de NSB, eens gecolporteerd hadden met *Volk en Vaderland* of een keer aanwezig waren geweest op een bijeenkomst ‘hadden moeten en kunnen zien dat het nazisysteem een politiek voorstond waarvoor maar één kwalificatie mogelijk is’.⁴⁴⁹ Er waren volgens Van der Heijden wel degelijk fouten gemaakt. Tegelijkertijd zijn veel kinderen en kleinkinderen op zoek gegaan naar de persoon die achter die fouten zat, zoals kind van foute ouder Henk Navis.

Hij was niet slecht, hij was niet goed, hij was niet fout. Hij maakte fouten (...) maar zie me als een kind van ouders die fouten maakten en daar kan ik mee leven.⁴⁵⁰

Centraal in het leven van kinderen van foute ouders staat 'het gevoel “er niet bij te horen”': het buitenstaanderschap’, concludeerde Van der Heijden over het leven na de oorlog. Wrang is de vergelijking met de Joodse zussen Loes en Suze Susan. Ook zij zijn zich altijd een buitenstaander blijven voelen.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁹ Van der Heijden, *Kinderen van foute ouders*, 194.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, 214.

⁴⁵¹ Zie paragraaf 4.1.

Slotbeschouwing

In deze scriptie stond de vraag centraal hoe morele aspecten van het naoorlogse terugkijken op het oorlogsverleden van de Utrechtse broers en politieagenten Jan en Adriaan Smorenburg kunnen worden geduid. Daarbij heb ik mij gericht op hoe gereflecteerd is op hun handelen ten aanzien van de door de Duitse bezetter ingevoerde anti-Joodse maatregelen. Jan was lid van de NSB en arresteerde Joden. Zowel door Jan zelf als door familie, getuigen, slachtoffers, rechters en historici is veel over hem gezegd en geschreven. Zijn broer Adriaan bood onderdak aan een Joods kind, hielp het verzet en verkoos te zwijgen. De voornaamste bron over Adriaan is Loes, de Joodse kleuter die bij Adriaan en zijn vrouw de oorlog overleefde. Over hem is verder weinig materiaal beschikbaar. Dit komt overeen met de geschiedschrijving en met de overvloed aan materiaal over daders tegenover het gebrek aan documenten en verhalen over degenen die hadden geprobeerd de Duitse bezetter te dwarsbomen. Door desondanks ook Adriaans verleden en de herinneringen daaraan in dit onderzoek te betrekken, kon de naoorlogse reflectie op het handelen van zowel Jan als Adriaan in een breder perspectief geplaatst worden. Het verhaal van Adriaan kan daarnaast als aanvulling dienen op de terechte nuancering van Smeets, Meershoek en Piersma van dat eendimensionale, zwarte en karikaturale beeld van het Nederlandse politieapparaat tijdens de Duitse bezetting en op de aandacht van deze historici voor de stille, onzichtbare verzetsactiviteiten van individuele Nederlandse politieambtenaren.

Concluderend kan gezegd worden dat de aard van het morele oordeel met name werd bepaald door de relatie tot de broers. De factor tijd bleek in de context van familie en direct betrokkenen, waaronder Loes te scharen is, geen invloed te hebben gehad op inhoud en belang van de morele aspecten van de reflecties op het handelen van de broers. In de deels daarmee overlappende juridische context van het strafrechtelijk onderzoek naar Jan was evenmin een verandering in de loop der tijd waarneembaar. Opvallend is dat in de historiografie ten aanzien van Jan recent wel een ontwikkeling in de tijd waarneembaar is, waarbij er ruimte lijkt te komen voor een nieuwe, kritische kijk op de geschiedschrijving van Jan en zijn daden.

Ik zal hieronder eerst de gebruikte bronnen kort uiteenzetten. Daarna zal ik de juridische context, de context van familie en direct betrokkenen en de historiografische context waarin gereflecteerd is op het handelen van de broers Smorenburg en mijn bevindingen daarover nader toelichten.

Bronnen

De nadruk in dit onderzoek lag op de herinneringen, op de kleur van die herinneringen, en op het gevelde morele oordeel gebaseerd op die herinneringen. Daarvoor zijn mondelinge en schriftelijke bronnen gebruikt. De mondelinge bronnen waren Loes van den Ancker-Susan, het voormalige onderduikkind van Adriaan Smorenburg, haar zus Suze Junge-Susan en Ko Smorenburg, de kleinzoon van Jan Smorenburg. Herinneringen en reflecties van de geïnterviewden zoals die tijdens de voor dit onderzoek gevoerde gesprekken werden geuit, bleken gevoed door overlevering via familie verhalen, door eigen ervaringen, en door wat de geïnterviewden in publicaties over de politie in de Tweede Wereldoorlog in het algemeen en over Jan en Adriaan in het bijzonder hadden gelezen. Daarnaast werden ze beïnvloed door hoe ik mij opstelde tijdens het gesprek, door wat ik vroeg en door hoe ik reageerde.

De belangrijkste schriftelijke bronnen bestonden uit enkele brieven van de broers uit de Tweede Wereldoorlog en uit verklaringen uit de periode van de bijzondere rechtspleging van 1945-1949 van Jan Smorenburg, getuigen, slachtoffers en politiecollega's in het CABR-dossier van Jan. Jan kon geen gebruik maken van politiedossiers als bron bij het op schrift stellen van zijn herinneringen en verklaringen. Hij moest het doen met wat hij zich kon herinneren, aangevuld met en mogelijk beïnvloed door wat hij hoorde van met name medege-detineerden en bewakers in de naoorlogse interneringskampen, door wat zijn raadsman hem kon vertellen en door wat hij in kranten las. Adriaan schreef zijn brief aan de bezorgde en elders ondergedoken ouders van Loes in de wetenschap dat bekendwording van de ware toedracht van de aanwezigheid van Loes niet alleen gevaar opleverde voor Loes en haar ouders, maar ook voor hemzelf en zijn vrouw.

Om mijn bevindingen in een breder kader te plaatsten, heb ik mondelinge en schriftelijke getuigenissen van andere oud-politieambtenaren, van andere voormalige onderduikkinderen en van andere (klein)kinderen van foute ouders bestudeerd, evenals enkele onderzoeken naar deze groepen.

Juridische context

Op een enkele uitzondering na waren de getuigen en slachtoffers die in het CABR-dossier aan het woord kwamen tussen 1945 en 1949, evenals het Bijzonder Gerechtshof en de Bijzondere Raad van Cassatie in hun uitspraken in 1949, het met elkaar eens dat Jan fout was. Zonder verzachtende omstandigheden. Eventuele goede daden wogen voor hen niet op tegen de foute handelingen van Jan en de consequenties daarvan. Jan was in de ogen van deze groep geldbelust en opportunistisch en vooral gewetenloos geweest.

In de tientallen bladzijden eigen verklaringen die in het CABR-dossier aanwezig zijn, betoogde Jan zelf dat hij het hem opgedragen politiewerk tijdens de bezetting in zijn ogen zo goed

als hij kon had gedaan. Dit was volgens hem niet anders geweest dan voor de oorlog of tijdens de meidagen van 1940, toen hij NSB'ers had gearresteerd. Beoordeeld vanuit het perspectief van hun werkgever tijdens de bezetting was, strikt genomen, Jan een goede politieman in de oorlog en Adriaan een slechte. Jan lijkt dat zelf ook zo beleefd te hebben. Hij deed wat er door het bevoegd gezag van hem verwacht werd en volgde de geldende rechtsregels die, door een bezettende macht weliswaar, aan de maatschappij en dus aan hem als wetshandhaver waren opgelegd. Hij verklaarde zich vooral slachtoffer te voelen van een naoorlogs oordeel dat veelal geen recht deed aan de dagelijkse praktijk tijdens de bezetting. Volgens hem was er sprake van een schuivende moraal. Tijdens de oorlog had hij, gezien vanuit de politieorganisatie, zijn werk naar behoren verricht, na de oorlog bleek dat fout te zijn geweest.

Oud-collega's die als getuigen werden gehoord tijdens de bijzondere rechtspleging noemden Jan inderdaad een zeer bekwaam rechercheur en loyale collega die helaas een dwaalweg was ingeslagen. Voor sommige collega's kan eigenbelang een rol hebben gespeeld bij hun milde oordeel over Jan, in de hoop dat zo indirect wellicht eigen fout handelen tijdens de bezetting ook vergoelijk kon worden. Opvallend is echter dat ook collega's die zich tegen de bezetter hadden gekeerd eenzelfde beeld van Jan schetsten.

Zelf erkende Jan in alle naoorlogse verklaringen dat zijn keuzes tijdens de bezetting bij nader inzien fout waren geweest. Het feit dat hij een groot deel van zijn zelfgeschreven verklaringen in de derde persoon schreef, zou daarbij kunnen duiden op een poging van Jan om afstand te nemen van de persoon die hij was tijdens de bezetting. Autobiografische teksten in de derde persoon creëren volgens Smith en Watson schijnbare objectiviteit en onpersoonlijkheid.⁴⁵² Op die manier hoopte Jan het wellicht geloofwaardiger te maken dat hij het gedrag van die 'andere' Jan, met de kennis achteraf van de gruwelijke consequenties van zijn handelen, ook zelf als fout bestempelde, met strafvermindering als doel. Hij benadrukte vooral dat die andere Jan naar eer en geweten het beste voor had met Nederland en in eerste instantie wel wat gezien had in de nationaalsocialistische maar vooral Duitse aanpak van werkloosheid, armoede en andere maatschappelijke en economische problemen. Als Jan echter de heldere tweedeling van Ismee Tames in goed en fout was voorgelegd, waarbij goed waren degenen die voor een vrij en onafhankelijk Nederland waren geweest en voor een democratische rechtsstaat en fout zij die de Nazi-ideologie van racisme, antisemitisme en totalitarisme hadden gesteund, dan had Jan zichzelf waarschijnlijk niet in de laatste categorie geplaatst.⁴⁵³ Evenmin had hij zich onder de categorie extremistische collaborateur geschaard waar Paul van de Water onderzoek naar deed.⁴⁵⁴

---

⁴⁵² Smith en Watson, *Reading autobiography*, 257.

⁴⁵³ Tames, 'Children of Dutch Nazi collaborators', 223.

⁴⁵⁴ Van de Water, *In dienst van de Nazi's*.

In een toespraak op Radio Herrijzend Nederland op 14 januari 1945 zei SDAP-minister Burger, toen hij in Nederland was als kwartiermaker voor de komst van de koningin en de regering, over de bijzondere rechtspleging:

Een volk bestaat nu uitsluitend niet uit helden, noch uitsluitend uit diplomaten, maar voor het overgrote deel uit gewone mensen, met gewone zorgen over het dagelijkse bestaan van henzelf en de hunnen (...) het gaat niet om het vinden van begane fouten, maar om het vinden van hen, die fout zijn geweest.⁴⁵⁵

Burger had het bedoeld als waarschuwing voor excessen bij de zuiveringsprocessen. Of Jan kennis heeft genomen van de woorden van minister Burger blijkt niet uit zijn verklaringen, maar een rode draad in de verdediging van Jan was dat hij vond dat hij onevenredig zwaar gestraft werd en moest opdraaien voor wat het hele Utrechtse korps had gedaan. Jan zou Burgers woorden waarschijnlijk graag aangehaald hebben.

Familie en direct betrokkenen

De broers Adriaan, Huib en Willem Smorenborg kozen er alle drie voor een onderduiker in huis te nemen. Als enige van de vier in hetzelfde gezin opgegroeide broers Smorenborg, verkoos Jan Joodse mannen en vrouwen op te pakken. Zelf was Adriaan het hartgrondig oneens geweest met de ideologische denkbeelden die zijn broer Jan aanhing. Adriaan stak dit niet onder stoelen of banken en schroomde niet hier in het openbaar fel over te discussiëren met zijn broer. De zo uiteenlopende politieke keuze voor enerzijds het socialisme (Adriaan) en anderzijds het nationaalsocialisme (Jan) kan mogelijk verklaard worden door het feit dat Jan in de laatste vooroorlogse jaren en tijdens de bezetting in zijn werk als rechercheur blootgesteld was aan zowel de schrijnende armoede als de door het nationaalsocialisme aangedragen oplossing daarvoor. Als hoofdagent had Adriaan daar minder mee te maken gehad. Er zijn geen aanwijzingen dat Adriaan anti-Joodse maatregelen heeft moeten handhaven of in de problemen kwam vanwege weigering van dergelijke opdrachten.

De, niet te beantwoorden, *what-if* vraag komt boven drijven of Jan niet in het verkeerde beroep terecht was gekomen. Wat was er gebeurd als Jan wel als kunstglasschilder een carrière had opgebouwd en niet de overstap had gemaakt naar de politie? Zijn behoefte aan cultuur en kunstzinnigheid was gebleven, zo bleek onder andere uit zijn abonnement voor het theater, uit

---

⁴⁵⁵ Toespraak van minister Burger voor *Radio Herrijzend Nederland*, 14 januari 1945.
<https://www.trouw.nl/nieuws/40-data-45~b99c19ef/>, laatst geraadpleegd op 14 januari 2020;
<https://nos.nl/75jaarbevrijding/bericht/2318558-toespraak-minister-burger-zet-kabinet-op-scherp.html>,
laatst geraadpleegd op 14 januari 2020.

zijn aanstelling als bibliothecaris tijdens zijn voorarrest van september 1943 tot maart 1944 vanwege de verduistering van Joodse goederen en uit de familieportretten en tekeningen die hij in diezelfde periode maakte voor bewakers. Hoe was zijn leven verlopen als hij met zijn gedreven karakter en zijn kunstzinnige talent zich daarop had kunnen storten, als hij in de creatieve sector was gebleven en niet als politieman in aanraking was gekomen met het gedachtengoed van de NSB? Zit er een element van toeval in? Zoals gezegd is die vraag niet te beantwoorden.

Zowel familieleden van de broers in de eerste naoorlogse jaren als de kleinzoon van Jan in het interview voor deze scriptie in 2019 erkenden dat het handelen van Jan tijdens de Duitse bezetting fout was geweest en bagatelliseerden zijn daden geenszins. Zij keken daarbij wel buiten het strakke zwart-witkader. Ze benoemden de ingewikkelde situatie waarin politieambtenaren hun werk moesten doen tijdens de oorlog en ze legden de nadruk op het feit dat Jan ook ‘goed werk’ had gedaan. Evenals Jan en zijn advocaat dat deden in hun naoorlogse verweer hadden zij daarnaast oog voor de persoon Jan en voor zijn karaktereigenschappen en zij benadrukten allemaal dat hij geen intrinsiek slecht persoon was. Herinneringen aan en reflecties op het handelen van Adriaan door onderduikster Loes toonde dezelfde aandacht voor de persoon achter de daden als die door familie ten opzichte van Jan gegeven was. Hierin ligt het belangrijkste verschil met de reflecties van getuigen, slachtoffers en rechters in het strafrechtelijk onderzoek in het kader van de bijzondere rechtspleging en van historici. De abnormale situatie, het mogelijk goede werk en de persoon achter de daden speelde bij hen geen noemenswaardige rol.

Binnen de context van familie, met alle subjectieve verhalen die binnen die familie werden overgeleverd, zocht Ko Smorenburg zeventig jaar later, zonder het CABR-dossier en de verklaringen van zijn opa te hebben gelezen, als kleinzoon de opening naar een vorm van begrip voor de keuzes die zijn opa in de uitoefening van zijn politiewerk had gemaakt. Door het gedreven en ambitieuze karakter dat Ko bij zowel zichzelf als bij zijn vader Berend herkende ook bij zijn opa te vermoeden, stelde hij dat zijn opa een eenmaal gekozen weg zo goed mogelijk wilde bewandelen. Helaas bleek dat achteraf een fout pad te zijn geweest. Hij erkende de fouten die zijn opa gemaakt had, maar benadrukte de vermeende hulp die Jan had verleend aan Joodse onderduikers. Uit familie verhalen begreep Ko dat Jan na zijn gevangenisstraf verbitterd was geweest en teruggetrokken zijn laatste levensjaren had gesleten. Het is, ook volgens Ko, niet ondenkbaar dat gevoelens van onbegrip, verongelijkheid, valse beschuldigingen en onevenredig harde straf als de Kop van Jut voor Jan daaraan bijgedragen hebben. Een vergelijkbare conclusie verwoordde broer Willem Smorenburg, die in 1949 bij de minister van Justitie pleitte voor het bespoedigen van de behandeling van het hoger beroep van Jan. Ook Willem erkende dat Jan fout was geweest maar benadrukte tevens dat Jan, die ‘altijd zoekende is geweest’, uit een politiefamilie was voortgekomen en niet uit een misdadigersfamilie, dat hij fout geweest maar

geen ploert. Evenals de collega's van Jan benadrukte Willem dat zijn broer Jan een van de beste onderzoekers in Utrecht was geweest.⁴⁵⁶

Adriaan is niet als getuige gehoord tijdens het zuiveringsproces van Jan. Van enige andere bemoeienis tussen Jan en Adriaan tijdens de bijzondere rechtspleging is ook geen aanwijzing gevonden. De enige vermelding is de korte zakelijke opmerking van Jan in zijn naoorlogse verklaring dat hij in 1942 het ontslag van Adriaan had voorkomen. Ko ging in de jaren vijftig en zestig met zijn vader, en zonder zijn opa, op bezoek bij oudoom Adriaan. Van een onderling contact tussen Jan en Adriaan na de bevrijding kon Ko zich niets herinneren, evenmin als Loes dat kon. Het verbroken contact tussen Jan en Adriaan kan te maken hebben met hun zo uiteenlopende politieke keuzes. Na de oorlog had Adriaan het moeilijk gehad met zijn besmeurde achternaam. Ook kan het verschil in karakter meegespeeld hebben. Jan was gedreven, ambitieus en op de voorgrond, Adriaan liefdevol, rustig en zorgzaam. Dit zijn aannames. Op de vraag waarom het zo gelopen is, is in dit onderzoek geen onomstotelijk antwoord gevonden.

Wat wel bleek tijdens dit onderzoek is dat Adriaan Smorenburg alom aan de goede kant van het morele spectrum werd geplaatst, ondanks het feit dat hij aanbleef als politieagent. Over hem is slechts sporadisch gepubliceerd maar waar hij genoemd wordt, is dat als 'goeie agent'.⁴⁵⁷ Hij bleef in dienst bij de politie maar kwam toch in verzet, bood onderdak aan de Joodse Loes Susan, had contact met de illegaliteit en leende zijn uniform aan hen uit. In de ogen van Loes, die ruim tweeëneenhalf jaar bij Adriaan en zijn vrouw onderdook, was hij zonder enige twijfel een goed mens geweest die goed gehandeld had. Uit onderzoek van Evers-Emden bleek dat meer dan tachtig procent van de onderduikkinderen de onderduikperiode als positief herinnerden en blijvend, warm contact met de onderduikouders hielden na de oorlog.⁴⁵⁸ In het verlengde daarvan werden de onderduikouders als voorbeeld gezien van wat het betekende om goed te zijn tijdens de bezetting. De ervaring en beleving van Loes en haar zus Suze passen in dat beeld.

Historiografische context

In (populair)wetenschappelijke publicaties werd Jan evenzo in de categorie fout geplaatst en werd het eventuele goede werk dat hij had verricht gemarginaliseerd, zoals in paragraaf 2.3 is weergegeven.⁴⁵⁹ Historici leken met betrekking tot Jan Smorenburg enigszins meegesleept in het

---

⁴⁵⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, dossier Jan Smorenburg, brief van Willem Smorenburg aan de minister van Justitie, juli 1949. Zie bijlage 3.8 voor de volledige tekst van de brief.

⁴⁵⁷ Flim, *Omdat hun hart sprak*, 174; Piersma, *Op eigen gezag*, 124-125.

⁴⁵⁸ Evers-Emden en Flim, *Ondergedoken geweest*, 144-145.

⁴⁵⁹ Met name: Van Liempt, *Selma*, 33; Van Liempt, *Verzetshelden en moffenvrienden*, 57-70; Van Liempt en Kompagnie ed., *Jodenjacht, passim*; Van Liempt, *Aan de Maliebaan, passim*; 'Samenwerking tussen Joodse Raad en corrupte politieman', beeldopname 7 april 2012, *Aan de Maliebaan*; Piersma, *Op eigen gezag*, 124.

narratief van ‘de schrik van Utrecht’, een stempel dat in een krantenbericht in 1949 naar aanleiding van de rechterlijke uitspraak van de gezamenlijke strafzaak van Jan Smorenborg, Jan Gijsbert van Cleef en Cees van Tricht overigens niet alleen op Jan maar ook op deze andere rechercheurs werd geplakt.⁴⁶⁰

De Utrechtse politie als geheel bleef gedurende de hele bezetting functioneren en veel politieagenten bleven hun taak uitvoeren, maar het grootste deel van hen heeft geen anti-Joodse maatregelen gehandhaafd, of kreeg daar geen opdracht toe.⁴⁶¹ Adriaan Smorenborg was een van hen. Door toedoen van Jan Smorenborg en zijn collega’s zijn in ieder geval tientallen Joodse Utrechtenaren opgepakt. Het in paragraaf 2.3 aangehaalde door Van Liempt geschetste beeld van Jan die ‘honderden Joden (...) eigenhandig uit hun onderduikadres [had] gesleept’, kan gebaseerd op de bevindingen in mijn onderzoek weliswaar enigszins genuanceerd worden - ik heb geen aanwijzing gevonden dat van ‘slepen’ of ander vormen van extreem geweld sprake was en het aantal door Jan gearresteerde Joden is niet met zekerheid vast te stellen – maar dat doet niets af aan het feit dat heel veel Joden door Jan gearresteerd werden en overgedragen aan de *Sicherheitsdienst*.⁴⁶² Zij werden op transport gesteld naar concentratie- en vernietigingskampen. Velen hebben dat niet overleefd. Onverklaarbaar en geheel onterecht is het stempel van de schrik van Utrecht dus niet.

Zeer recent lijkt schrijver Jim Terlingen, die onderzoek deed naar de Utrechtse politie en daarvoor onder andere het CABR-dossier van de Utrechtse oud-politieman Peter Thijssen bestudeerde, een enigszins andere richting te geven aan de beeldvorming rondom Jan Smorenborg. Hij stelde dat niet Jan maar Peter Thijssen ‘de ergste’ was. ‘Peter Thijssen was de schrik van Utrecht.’⁴⁶³ Thijssen was als inspecteur van politie ingedeeld bij dezelfde afdeling van de Utrechtse politie als de brigadiers Smorenborg, Van Cleef, De Jong, Arendsen, Heidinga en Van Tricht. Hij was evenals Jan Smorenborg lid van het Rechtsfront.⁴⁶⁴ Thijssen voerde zelf ook menig arrestatie uit.⁴⁶⁵ Deze gingen echter gepaard met ‘mishandelingen, aanrandingen van (Joodse) vrouwen, machtsmisbruik, afpersing, diefstal en dronkenschap.’⁴⁶⁶ Al in 1944 werd Thijssen gearresteerd door de Duitsers, waarna hij een jaar doorbracht in een strafkamp in Gdansk in Polen. Tijdens de naoorlogse bijzondere rechtspleging werd Thijssen veroordeeld tot

---

⁴⁶⁰ *De Volkskrant*, 18 maart 1949

⁴⁶¹ Smeets, Tussen plicht en geweten, 59-60.

⁴⁶² Van Liempt, *Verzetshelden en moffenvrienden*, 58.

⁴⁶³ Jim Terlingen, ‘Peter Thijssen, de schrik van Utrecht’, *Nieuws 030*, 4 mei 2020.

<https://www.nieuws030.nl/hist030rie/peter-thijssen-de-schrik-van-utrecht/>, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

⁴⁶⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, ledenlijst Rechtsfront groep Utrecht mei 1943.

⁴⁶⁵ In het CABR-dossier van Jan Smorenborg wordt Thijssen geregeld genoemd.

⁴⁶⁶ Terlingen, ‘Peter Thijssen, de schrik van Utrecht’.

levenslang, in 1958 omgezet naar 21 jaar.⁴⁶⁷ Terlingen constateerde dat de reputatie van Peter Thijssen veelal genegeerd is en noemde dat een ‘blinde vlek die veel historici hebben’ want ‘ze praten vooral elkaar na over Jan Smorenborg’.⁴⁶⁸ Na mijn onderzoek en na het opstellen van het historiografisch overzicht in paragraaf 2.3 kan ik mij in de stelling van Terlingen vinden.

Tot slot wordt verwezen naar de citaten van holocaustoverlevende Primo Levi en van Willem, de broer van Jan en Adriaan Smorenborg, op bladzijde 3. Willem Smorenborg betoogde dat zijn broer Jan geen ploert was. Jan kwalificeerde zichzelf in zijn eigen naoorlogse verklaringen als ‘de kleine man, Jan de rechercheur’ en ‘een gewoon rechercheurtje’, in een poging zich af te zetten tegen degenen die hem de dienstopdrachten hadden gegeven maar die, onterecht volgens Jan, minder zwaar gestraft werden.⁴⁶⁹ Jan schaarde zichzelf niet onder de grote schurken. Hij erkende fout gehandeld te hebben maar alleen omdat hij niet had geweten wat de verschrikkelijke consequenties van zijn handelen waren geweest. Wat hij in 1942 en 1943 wel hoorde daarover had hij afgedaan als gruwelpropaganda. Hij leek geen verdere vragen te hebben gesteld. Verwijzend naar de Jodenvervolging was volgens Levi juist die gewone man die zonder veel vragen te stellen zijn opgedragen werk deed, het gevaarlijkst geweest. In lijn met Levi was Jan volgens getuigen en slachtoffers, volgens het oordeel van de bijzondere rechtspleging en volgens de meeste historici als ‘gewoon rechercheurtje’ inderdaad de gevaarlijkste schakel geweest bij het lot dat de Joodse arrestanten tegemoet gingen. Deze citaten illustreren de bevindingen in deze scriptie. De geschiedenis van politieagenten in de Tweede Wereldoorlog is doortrokken van morele aspecten. In de morele aspecten van het terugkijken op het oorlogsverleden van Jan en Adriaan Smorenborg bleken, evenals ten aanzien van politieagenten in het algemeen, subjectiviteit en relationele betrokkenheid de rode draad.

---

⁴⁶⁷ Terlingen, ‘Peter Thijssen, de schrik van Utrecht’.

⁴⁶⁸ Ibidem.

⁴⁶⁹ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, 25 september 1946, XXXII; NA, CABR, inv.nr. 379 III, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, vermoedelijk medio 1946, 17. Zie paragraaf 2.5 en bijlage 4 voor de volledige teksten van de krantenberichten.

Bronnen en literatuur

Archivalia

Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag
Uittreksels persoonskaarten

Het Utrechts Archief, Utrecht

Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903-1942

Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1943-1950

Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1951-1960

Nationaal Archief, Den Haag

Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), toegangsnummer 2.09.09,
inventarisnummers 379 I-III en 97841 (3070A).

Archief Zuivering Ambtenaren (ZA), toegangsnummer 2.04.67, inventarisnummer 25902

Archief Zuivering Politie (ZP), toegangsnummer 2.09.54, inventarisnummer 5602

Directoraat-Generaal van Politie (DGP), toegangsnummer 2.09.35, inventarisnummer 555-576

Nederlands Beheersinstituut (NBI)

Nationaal Veiligheidsinstituut/Nederlands Politie museum, Apeldoorn

Nationale Collectie Politie

Privé-archief Loes van den Ancker-Susan, Grootebroek

Brieven, foto's, geboorteakte

Interviews

Loes van den Ancker-Susan (30 mei en 21 juli 2019)

Suze Junge-Susan (21 juli 2019)

Ko Smorenburg (19 juli 2019)

Literatuur

- Baarle, B. van e.a. ed., *Beelden. Terugblik op politiewerk in Utrecht* (Utrecht 1993).
- Bar-on, Dan, 'Children of Perpetrators of the Holocaust: Working through One's Own Moral Self', *Psychiatry* 53 (1990) 229-245. <https://doi.org/10.1080/00332747.1990.11024506>
- Bleyen, Jan en Leen van Molle, *Wat is mondelinge geschiedenis* (Den Haag 2012).
- Blom, Hans, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam op 12 december 1983.
- Blom, Hans, 'Nog altijd in de ban van goed en fout', *de Volkskrant*, 20 april 2007.
- Boom, Bart van der, *'Wij weten niets van hun lot'. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (Amsterdam 2012).
- Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker, 'De gevaarlijkste van alle bronnen. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic* 1 (2004) afl. 4, 3-22. <http://doi.org/10.18352/tseg.851>
- Breukers, Jos en Jos Smeets, *Zwart Wit Grijs: de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, tent.cat. P!T Veiligheidsmuseum (Almere 2018).
- Breukers, Jos, 'Politie en bezettingstijd' (Ongepubliceerd z.j.).
- Dekker, Rudolf, 'De erfenis van Jacques Presser. Waardering en gebruik van egodocumenten in de geschiedwetenschap', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 29 (2002) 19-37.
- Dekker, Rudolf ed., 'Introduction' in: Idem, *Egodocuments and history. Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages* (Hilversum 2002) 7-20.
- Draaisma, Douwe, *Als mijn geheugen mij niet bedriegt* (Groningen 2016).
- Enning, Bram, *Spreken over fout. Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken (1975-2000)* (Amsterdam 2014).
- Enning, Bram, 'Spreken over fout', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 10-12.
- Ensel, Remco en Evelien Gans, 'Nivellering in de geschiedenis. Zij wisten iets van hun lot', *De Groene Amsterdammer* 50 (2012). <https://www.groene.nl/artikel/wij-weten-iets-van-hun-lot>, laatst geraadpleegd op 13 juli 2020.
- Erl, Astrid, *Memory in Culture*. Sara B. Young vert. (Houndmills 2011).
- Evers-Emden, Bloeme, *Onderduikouders en hun Joodse 'kinderen' over de onderduikperiode. Interviews met mensen die Joodse kinderen bij zich lieten onderduiken en interviews met deze Joodse onderduikers* (Utrecht 1988).
- Evers-Emden, Bloeme en Bert-Jan Flim, *Ondergedoken geweest. Een afgesloten verleden? Joodse 'kinderen' over hun onderduik – vijftig jaar later* (Kampen 1995).

Evers-Emden, Bloeme, *Geschonden bestaan. Gesprekken met vervolgte joden die hun kinderen moesten 'wegdoen'* (Kampen 1996).

Evers-Emden, Bloeme, *Geleende kinderen. Ervaringen van onderduikers en hun joodse beschermelingen in de jaren 1942 tot 1945* (Kampen 1994).

Faber, Sjoerd en Gretha Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (1944-2010) en de 'lichte gevallen'* (3^e herz. druk; Zwolle en Den Haag 2010).

Fijnaut, Cyrille, *De geschiedenis van de Nederlandse politie* (Tilburg 2007).

Flim, Bert Jan, *Omdat hun hart sprak. Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland in 1942-1945* (Kampen 1995).

Fogteloo, Margreet, 'Het einde. Evelien Gans, 24 april 1951 – 19 juli 2018', *De Groene Amsterdammer* 35 (2018). <https://www.groene.nl/artikel/evelien-gans-24-april-1951-19-juli-2018>, laatst geraadpleegd op 11 juli 2020.

Gans, Evelien, 'Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader. De Nederlandse *Historikerstreit* over de grijze oorlog', *De Groene Amsterdammer* 4 (2010). <https://www.groene.nl/artikel/iedereen-een-beetje-slachtoffer-iedereen-een-beetje-dader>, laatst geraadpleegd op 13 juli 2020.

Gibson, Stephen, 'Milgram's obedience experiments. A rhetorical analysis', *British Journal of Social Psychology* 52 (2013) 290-309.

Grevers, Helen, Enkel en alleen in dit geval. Onderzoek naar de brieven à décharge die werden geschreven ten behoeve van de vrijlating van politieke delinquenten na de Tweede Wereldoorlog in Nederland (Masterscriptie Universiteit Utrecht, Utrecht 2008).

Grevers, Helen, "'Enkel en alleen in dit geval". Pleidooien voor de vrijlating van voormalig collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog in Nederland', *BMGN - Low Countries Historical Review* 124 (2009) 368–389. <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7011>

Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).

Grevers, Kaspar von, 'Ego-Documents: The Last Word?', *German History* 28 (2010) 283-282.

Haasnoot, Shirley, 'Het is tijd voor de opvolger van Loe de Jong. Goed en fout zijn geen morele ijkpunten meer', *Historisch Nieuwsblad* 4 (2004). <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6353/het-is-tijd-voor-de-opvolger-van-loe-de-jong.html>, laatst geraadpleegd op 14 maart 2020.

Heijden, Chris van der, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2^e druk; Amsterdam en Antwerpen 2001).

Heijden, Chris van der, *Kinderen van foute ouders. Hun verhaal* (Amsterdam en Antwerpen 2014).

Heijden, Chris van der, 'Verzwegen leven. Over de omgang met een fout verleden', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 6-8.

Henkes, Barbara, 'Liefde, leugens en egodocumenten. Oral History en de veranderende status van ooggetuigenverhalen in de naoorlogse historiografie', *Biografie Bulletin* 19 (2009) 7-12.

Henkes, Barbara, 'De bezetting revisited. Hoe van De Oorlog een "normale" geschiedenis werd gemaakt die eindigt in vrede', *BMGN - Low Countries Historical Review* 125 (2010) 73-99. <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7072>

Huizing, Bert en Koen Aartsma, *De zwarte politie 1940-1945* (Weesp 1986).

Hofman, Jacob, *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Amsterdam 1981).

Hogervorst, Susan, *Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010* (Hilversum 2010).

Huisman, Marijke, *Publieke levens. Autobiografiën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* (Zutphen 2008).

Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (14 dln.; Den Haag 1969-1994).

Keizer, Madelon de en Marije Plomp ed., *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam, 2001).

Kelder, Jan Jaap, *De Schalkhaarders. Nederlandse Politie mannen naar nationaal-socialistische snit* (Utrecht en Antwerpen 1990).

Lankamp, Ferdinand, 'Van Liempt schetst geen genuanceerd beeld van de politie tijdens de oorlog. Guus Meershoek en Jos Smeets over In de frontlinie. Tien politiemannen en de Duitse bezetting', *Historische Nieuwsblad*, 22 april 2015.
<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/43119/van-liempt-schetst-geen-genuanceerd-beeld-van-de-politie-tijdens-de-oorlog.html>, laatst geraadpleegd op 18 december 2019.

Levi, Primo, *Is dit een mens* (1947). Frida De Matteis-Vogels vert. (Amsterdam 1987).

Leydesdorff, Selma, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004).

Leydesdorff, Selma, 'Oral history, trauma and September 11, comparative oral history' in: P. Pierre ed., *September 11th-12th: the individual and the State faced with terrorism* (Parijs 2013) 141-159.

Liempt, Ad van, *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden, 1943* (Amsterdam 2002).

Liempt, Ad van, *Selma. De vrouw die Sobibor overleefde* (Laren 2010).

Liempt, Ad van, *Verzetshelden en moffenvrienden* (2^e druk; Amsterdam 2011).

Liempt, Ad van ed., *De jacht op het verzet. Het meedogenloze optreden van Sicherheitsdienst en Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2013).

Liempt, Ad van en Jan H. Kompagnie ed., *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog* (5^e druk; Amsterdam 2013).

Liempt, Ad van, *Aan de Maliebaan. De kerk, het verzet, de NSB en de SS op een strekkende kilometer* (Amsterdam 2015).

Llewellyn, Kristina R. en Nicholas Ng-A-Fook ed., *Oral History and Education. Theories, Dilemmas, and Practices* (e-boekuitgave; New York 2017).

Meershoek, Guus, 'The impact of citizens opinions on Dutch police participation in the deportation of the Jews 1942-1943' (z.p. z.j.).
<https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/88700.PDF>

Meershoek, Guus, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens bezettingstijd* (Amsterdam 1999).

Meershoek, Guus, 'Zonder de wolven te prikkelen. Ambtelijke dienstverlening bij de arbeidsinzet en de vervolging van de joden' in: *H. Flap en M. Croes ed., Wat toeval leek te zijn, maar het niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam 2001) 100.

Meershoek, Guus, 'Over ongemak in de relatie tussen politie en onderzoekers', *Het Tijdschrift voor de Politie* 80 (2018) 36-38.

Mouton, G., *Van schout tot Wout. De geschiedenis van de Utrechtse politie* (Utrecht 1985).

Norg, Jan, 'Daderonderzoek' (2019, ongepubliceerd).

Piersma, Hinke, *Moedige mensen. Helden in oorlogstijd* (Amsterdam 2014).

Piersma, Hinke, *Zussen. Een oorlogsverhaal* (Amsterdam en Antwerpen 2017).

Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam 2019).

Piersma, Hinke, 'Niet alle dienders waren fout. Waarom het politieverzet zo onbekend is gebleven', *Geschiedenis Magazine* 55 (2020) afl.3, 13-17.

Portelli, Alessandro, 'What makes oral history different' in: Robert Perks en Alistair Thomson ed., *The oral history reader* (e-boekuitgave; Londen en New York 2003) 63-74.

Presser, Jacques, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom* (2 dl., 5^e druk; Den Haag 1965).

Presser, Jacques, 'Memoires als geschiedbron' (1958) in: M.C. Brands, J. Haak en Ph. de Vries ed., *Uit het werk van dr. J. Presser* (Amsterdam 1969) 277-282.

Presser, Jacques, 'Clio kijkt door het sleutelgat' in: M.C. Brands, J. Haak en Ph. de Vries ed., *Uit het werk van dr. J. Presser* (Amsterdam 1969) 282-293.

Renders, Hans, *Gevaarlijk drukwerk. Een vrije uitgeverij in oorlogstijd* (Amsterdam 2004).

Riet, Frank van, *Handhaven onder de nieuwe orde: de politieke geschiedenis van de Rotterdamse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Zaltbommel 2008).

Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzage de bestrafing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989).

Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen tijdens de Duitse bezetting* (Amsterdam 2006).

Romein, Jan, *De biografie* (Amsterdam 1946).

Sam, Harriët, 'Op zoek naar Nederlanders die in dienst traden van de nazi's. Hoe verwordt een normale burger tot gewelddadig collaborateur in oorlogstijd? Onderzoeker Paul van de Water zocht het uit', *Trouw*, 8 april 2020.

Samuel, Raphael, 'Perils of the transcript' in: Robert Perks en Alistair Thomson ed., *The oral history reader* (e-boekuitgave; Londen en New York 2003) 389-292.

Scheffel-Baars, Gonda, 'Gespek met Bram Enning en Peter Romijn', *Bulletin van de Werkgroep Herkenning* 29 (2014) afl. 4, 9-10.

Sheftel, Anna en Stacey Zembrzycki, 'Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics', *The Oral History Review* 43 (2016) 338-366.
<https://doi.org/10.1093/ohr/ohw071>

Smeets, Jos, *Tussen plicht en geweten. Een dilemma van de Utrechtse politie 1940-1945* (Proefschrift Universiteit van Utrecht, Utrecht 1988).

Smeets, Jos, *Collaboratie of verzet. Dilemma's en keuzen in oorlogstijd* (Buren 2009).

Smeets, Jos, Tommy van Es en Guus Meershoek ed., *In de frontlinie. Tien politiemannen en de Duitse bezetting* (z.p. 2014).

Smith, Sidonie en Julia Watson, *Reading autobiography. A guide for interpreting life narratives* (Minneapolis 2001).

Tames, Ismee, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Tames, Ismee, 'Children of Dutch Nazi collaborators', *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 22 (2015) 221-241. <https://doi.org/10.1080/13507486.2015.1008415>

Terlingen, Jim, 'Peter Thijssen, de schrik van Utrecht', *Nieuws 030*, 4 mei 2020.
<https://www.nieuws030.nl/hist030rie/peter-thijssen-de-schrik-van-utrecht/>, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Thomson, Alistair, 'Four Paradigm Transformations in Oral History', *The Oral History Review* 34 (2007) 49-70.

Toebosch, Theo, 'De Duitser voerden Amsterdamse politieagenten af naar een concentratiekamp. In de val, het tragische lot van 38 agenten.', *Historische Nieuwsblad* 5 (2017).

Vernooij, Arnold, *Grenzen aan gehoorzaamheid. Houding en gedrag van de Utrechtse politie tijdens de Duitse bezetting* (Utrecht 1985).

Walsum, Sander van, 'Geschiedenis in grijstinten. Een beetje dader? "Je kunt de oorlog niet begrijpen zonder de termen goed en fout"', *de Volkskrant*, 1 november 2019.

Water, Paul van de, *In dienst van de Nazi's. Gewone mensen als gewelddadige collaborateurs* (Utrecht 2020).

Van de Water, Paul, 'De misdrijven van Nazi-collaborateur Pieter Schaap', *Historiek*, 14 april 2020. <https://historiek.net/pieter-schaap-nazi-collaborateur/133655/>, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Wennekes, Wim, *Geert Lubberhuizen, uitgever. Het mysterie van de Van Miereveldstraat* (Amsterdam 1994).

Websites en online beschikbare beeld- en geluidsfragmenten

'Burgemeester in oorlogstijd', tv-uitzending 7 mei 2006, *Andere tijden*. <https://anderetijden.nl/aflevering/390/Burgemeester-in-oorlogstijd>, laatst geraadpleegd op 23 september 2019.

'Canon Politiegeschiedenis', *Politieacademie*. <https://www.politieacademie.nl/thema/Politiegeschiedenis/canonpolitiegeschiedenis>, laatst geraadpleegd op 6 juni 2020.

'De Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog', tv-uitzending 4 mei 1994, *RVU*.

'Derde generatie kinderen', *Stichting Werkgroep Herkenning*. <https://www.werkgroepherkenning.nl/voor-wie/derde-generatie-kinderen>, laatst geraadpleegd op 18 december 2019.

'Geweten in de oorlog, aflevering 181', *Andere Tijden*, tv-uitzending 7 april 2012. <https://anderetijden.nl/aflevering/181/Geweten-in-de-oorlog>, laatst geraadpleegd op 29 juni 2019.

'Het spoor terug. Aflevering 8: De zuivering bij de politie', *VPRO*, radio-uitzending 28 februari 1988. https://www.vpro.nl/speel~POMS_VPRO_383770~de-afrekening-8-de-zuiveringen-bij-de-politie-het-spoor-terug~.html, laatst geraadpleegd op 29 juni 2019.

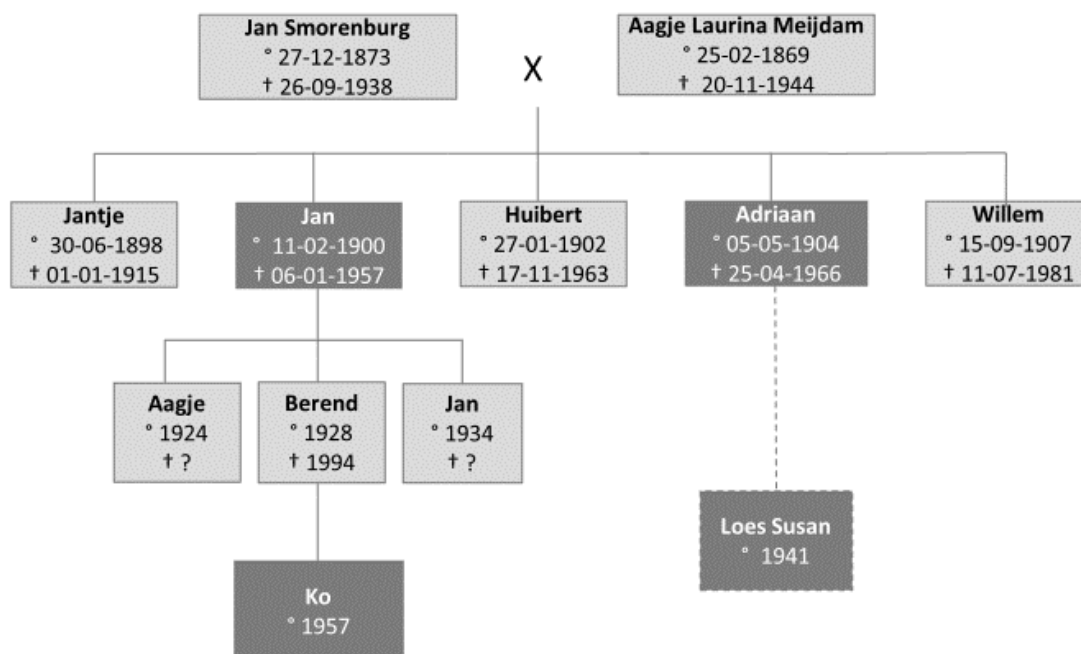
'Politie in oorlogstijd: moffenknechten of miskende helden', radio-uitzending 4 mei 2019, *NPOradio1*. <https://www.nporadio1.nl/boeken/16289-politie-in-oorlogstijd-moffenknechten-of-miskende-helden>, laatst geraadpleegd op 29 juni 2019.

'Samenwerking tussen Joodse Raad en corrupte politieman', beeldopname 7 april 2012, *Aan de Maliebaan*. <https://aandemaliebaan.nl>, laatste geraadpleegd op 29 juni 2019.

Illustratieverantwoording

Afbeelding 1 (voorblad)	Privé-archief Loes van den Ancker-Susan, Grootebroek. Adriaan Smorenburg, met Utrechtse politiecollega's, bovenste rij vijfde van links, omstreeks 1935.
Afbeelding 2	https://www.nieuws030.nl/hist030rie/peter-thijssen-de-schrik-van-utrecht/ .
Afbeelding 3	Beeldbankwo2, NIOD, inv. nr. 81405.
Afbeelding 4, 5, 6, 7	Privé-archief Loes van den Ancker-Susan, Grootebroek.

Bijlage 1 – Schema familie Smorenburg⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Het Utrechts Archief (UA), toegangsnummer 463 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903-1942, inv. nrs. 360-01, 539-04; UA, toegangsnummer 1221 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1943-1950, inv.nr. 1832; UA, toegangsnummer 1221-1 Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1951-1960, inv.nr. 1990; CBG, persoonskaarten Jan, Huibert, Adriaan en Willem Smorenburg.

Bijlage 2 – Tijdljn loopbaan en zuivering Jan Smorenborg

De gegevens in onderstaande tabel zijn afkomstig uit diverse documenten in het CABR-dossier van Jan Smorenborg (Utrecht, 2 februari 1900 – Utrecht, 6 januari 1957).⁴⁷¹

In dienst bij politie Utrecht	1 september 1921 (vanaf 1930 als rechercheur) ¹⁾
Lid Rechtsfront	November 1940
Lid NSB – stamboeknr. 124871	Januari 1941 – 27 september 1943 (geroyeerd)
Werkzaam bij Centrale Controle	April 1942 – 27 september 1943
Arrestatie door <i>Sicherheitsdienst</i>	28 september 1943
Zitting <i>SS- und Polizeigericht</i> Velp	27 maart 1944 (8 maanden gevangenisstraf) ²⁾
Overplaatsing naar politie Den Haag	4 april 1944 ³⁾
Arrestatie door politie Amsterdam	12 mei 1945 (op last van Militaire Commandant)
Eerste zitting Bijzonder Gerechtshof	24 februari 1949
Tweede zitting Bijzonder Gerechtshof	3 maart 1949
Uitspraak Bijzonder Gerechtshof	17 maart 1949 (14 jaar gevangenisstraf) ⁴⁾
Zitting Bijzondere Raad van Cassatie	5 oktober 1949
Uitspraak Bijzondere Raad van Cassatie	2 november 1949 (strafverlaging tot 11 jaar) ⁵⁾
Gratie bij Koninklijk Besluit	18 februari 1950 (strafverlaging tot 10 jaar) ⁶⁾
Einde detentie na 2 ^e gratieverlening ⁷⁾	22 december 1950

- 1) Per besluit van de minister van Justitie van 1 mei 1946 ontslagen uit zijn functie als hoofdresearcher bij de Staatspolitie Den Haag met terugwerkende kracht op 8 mei 1945.
- 2) Wegens diefstal van goederen uit woningen van Joodse arrestanten. Met aftrek van voorarrest van 27 september 1943 tot 27 maart 1944 en twee maanden gratie direct in vrijheid gesteld, na 6 maanden in de *Kriegswehrmachtgefängnis* in Utrecht.
- 3) Op eigen verzoek gedetacheerd bij Staatspolitie Amsterdam vanaf september 1944.

⁴⁷¹ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenborg, 25 september 1946; NA, CABR, invr. nr. 379 I, formulier Openbaar Ministerie opgemaakt door de griffier en de president van de Bijzondere Raad van Cassatie, ongedateerd; NA, CABR, inv.nr. 379 I, Koninklijk besluit tot goedkeuring van verzoek tot gratie voor Jan Smorenborg, getekend Juliana, Soestdijk 18 februari 1950; NA, CABR, inv. nr. 379 II, brief van H. Smorenborg-de Jong, weduwe van Jan Smorenborg, Goedestraat 73 te Utrecht, aan ministerie van Justitie, afdeling politie, Pensioenraad Den Haag, gedateerd 17 januari 1957; NA, CABR, inv.nr. 379 III, brief van Jan Smorenborg, 5 juli 1944; CBG, persoonskaart Jan Smorenborg; ZP, inv.nr. 5602, brief van minister van Justitie Kolfshoten met goedkeuring ontslag Jan Smorenborg, gedateerd 1 mei 1946; NA, DGP, inv.nr. 555, diverse documenten.

- 4) Met aftrek van voorarrest van 12 mei 1945 tot 2 november 1949 en met ontzegging van de rechten van het bekleden van een ambt, het dienen bij de gewapende macht, en de kiesrechten (kiezen en verkiesbaar stellen) voor de duur van het leven.
- 5) Idem. Gepland einde vrijheidsstraf: 12 mei 1956.
- 6) Nieuw gepland einde vrijheidsstraf: 12 mei 1955. Geplande datum voorwaardelijke invrijheidstelling: 10 Januari 1952.
- 7) Naar aanleiding van gratieverlening van 1-9-1950 en na rechterlijk advies van 6-12-1950 van geen bezwaar per beschikking besloten tot voorwaardelijke kwijtschelding van het onvervulde gedeelte van de opgelegde gevangenisstraf. Zijn vrouw Harmina de Jong schreef in een brief aan de pensioenraad van het ministerie van Justitie op 17 januari 1957: 'Mijn man Jan SMORENBURG, geb. te Utrecht 11-2-1900, oud-Rechercheur Politie te Utrecht, is op Zondag 6 Jan. 1957 overleden. Mijn man is als Politiek delinquent tot 22 Dec 1950 gedetineerd geweest'.⁴⁷²

---

⁴⁷² NA, ZP, invr. nr 5602.

Bijlage 3 – Fragmenten CABR-dossier Jan Smorenborg

1. Pleitnota voor de Bijzondere Raad van Cassatie, juli 1949.
2. Uitspraak Bijzondere Raad van Cassatie, 2 november 1949.
3. Verklaring van de Commandant van de KP Amsterdam, 14 februari 1945.
4. Naschrift bij zelfgeschreven verklaring Jan Smorenborg van 25 september 1946.
5. Getuigeverklaring Harmina de Jong, 27 juli 1948
6. Getuigeverklaring Willem Smorenborg, 6 oktober 1948
7. Getuigeverklaring Sara Vogelstein, moeder van Frits Elzas, 6 oktober 1948.
8. Brief van Willem Smorenborg aan de minister van Justitie, juli 1949.

Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag. Het bevat dossiers van Nederlanders die na de Duitse bezetting werden beschuldigd van NSB-lidmaatschap, van samenwerken met of hulpverleners aan de Duitsers, van dienstdoen in het Duitse leger of andere vormen van verraad. Naar deze personen werd na de bevrijding in eerste instantie op lokaal niveau onderzoek gedaan door de POD's en vanaf 1 maart 1946 door hun opvolgers de PRA's.⁴⁷³ Indien gewenst kon verder onderzoek worden verricht door of in opdracht van de procureur-fiscaal, al dan niet gevolgd door behandeling van het dossier in een zitting van de Bijzondere Gerechtshoven tot eventueel de Bijzondere Raad van Cassatie in geval van hoger beroep. Dit kon voor beschuldigten resulteren in diverse opgelegde beperkingen van burgerrechten, gevangenisstraffen of zelfs de doodstraf. Anderen bleken onschuldig en werden ontheven van rechtsvervolging.⁴⁷⁴

Hoeveel dossiers in het CABR liggen is door historici Sjoerd Faber en Gretha Donker bij benadering gesteld op 540.000 POD/PRA-dossiers.⁴⁷⁵ Deze dossiers betreffen 310.000 tot 350.000 verschillende personen. Het hele archief beslaat ongeveer vier strekkende kilometer. Van die 540.000 dossiers zijn ongeveer 280.000 dossiers bij de procureurs-fiscaal beland, die vervolgens moesten beslissen of de betreffende zaak met voorwaardelijke of onvoorwaardelijke buitenvervolgstelling of een andere vorm van sepot werd afgedaan, of dat het dossier aan de rechter moest worden voorgelegd. Dat laatste gebeurde bij 64.000 dossiers. Deze dossiers waren meestal omvangrijk omdat hierin zowel de oorspronkelijke stukken van de POD en PRA zaten als de aanvullende documenten geproduceerd door of op verzoek van de procureurs-fiscaal, de

---

⁴⁷³ De diverse POD's vielen onder het Militair Gezag. Op 1 maart 1946 eindigde de staat van beleg, waarna de POD's overgingen in de PRA's. Faber en Donker, *Bijzonder Gewoon*.

⁴⁷⁴ <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulp/tweede-wereldoorlog-centraal-archief-bijzondere-rechtspleging-cabr>; Faber en Donker, *Bijzonder Gewoon*.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, 28-31, 90.

rechters van de Bijzondere Gerechtshoven en eventueel nog de Bijzondere Raad van Cassatie. Het dossier van Jan Smorenburg valt in die laatste groep. Uiteindelijk zijn 150.000 Nederlanders geïnterneerd geweest, soms gepaard met uitvoerig en langdurig onderzoek, soms van kortere duur en gebaseerd op slechts summier verdachtmakingen.⁴⁷⁶ Tijdens de naoorlogs zuivering werd 40 tot 45 procent van de ongeveer 16.500 politieambtenaren aan een onderzoek onderworpen omtrent hun gedrag tijdens de bezetting.⁴⁷⁷ Als gevolg van die onderzoeken werd ongeveer 19 procent schuldig bevonden aan collaboratie met de bezetter en gestraft.⁴⁷⁸ Zeven politieambtenaren werden veroordeeld tot de doodstraf en geëxecuteerd.⁴⁷⁹

Brieven à décharge

Op bladzijde 61 en 62 komen brieven à décharge voor Jan aan de orde. Faber en Donker troffen in CABR-dossiers in het algemeen een ‘opvallend’ groot aantal van dergelijke brieven aan.⁴⁸⁰ Helen Grevers deed in 2008 onderzoek naar deze brieven à décharge of steunbetuigingsbrieven in het CABR.⁴⁸¹ Zij analyseerde 502 persoonsdossiers en concludeerde onder andere dat ongeveer 30 procent van deze dossiers een of meerdere brieven à décharge bevatten. Haar onderzoek richtte zich op de inhoud, motieven en gevolgen van de brieven en aansluitend daarop op de vraag in hoeverre deze brieven het bestaande beeld veranderden van hoe er door de bevolking in de naoorlogse jaren naar collaboratie werd gekeken. Direct of indirect betrof dat ook morele aspecten. Meestal verklaarden de schrijvers van de brieven wel te weten dat de betreffende verdachte fout was geweest en straf verdiende maar dat hij of zij inmiddels ook al wel behoorlijk gestraft was door het lange wachten in de interneringskampen op een beslissing door de rechters. Veelal werd daarbij aandacht gevraagd voor ‘alle omstandigheden en invloeden (...) die tot het fatale gedrag van betrokkene hebben geleid’.⁴⁸² Grevers merkte op dat daarnaast veel brieven schrijvers blijken te geven van een gevoel van vertrouwen in de verdachte en hem of haar omschreven als ‘een vriendelijk, eerlijk en betrouwbaar persoon’ of bijvoorbeeld aangaven niet te zijn verraden door de verdachte.⁴⁸³

---

⁴⁷⁶ Faber en Donker, *Bijzonder Gewoon*, 90.

⁴⁷⁷ Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, 127.

⁴⁷⁸ Ibidem, 127; ‘Canon Politiegeschiedenis. 35. Bevrijding en zuivering’, *Politieacademie*.

<https://www.politieacademie.nl/thema/Politiegeschiedenis/canonpolitiegeschiedenis>, laatst geraadpleegd op 6 juni 2020. Ongeveer 12 procent (1.954 politieambtenaren) werd ontslagen en 7 procent werd disciplinair gestraft.

⁴⁷⁹ Huizing en Aartsma, *De zwarte politie*, 204.

⁴⁸⁰ Faber en Donker, *Bijzonder Gewoon*, 99.

⁴⁸¹ Grevers, Enkel en alleen in dit geval; Grevers, “Enkel en alleen in dit geval”.

⁴⁸² Grevers, Enkel en alleen in dit geval, 55. Grevers verwijst voor het door haar gebruikte citaat naar: NA, CABR, BG Leeuwarden, inv.nr. 76551, brief aan een verdachte van een vriend aan de AF Leeuwarden, april 1946.

⁴⁸³ Ibidem, 56-57.

1. Pleitnota van mr. P.M. Veldkamp, advocaat van Jan Smorenburg, voor de Bijzondere Raad van Cassatie, juli 1949.

De pleitnota komt aan de orde op bladzijden 45 en 71 van deze scriptie.

Door Smorenburg wordt niet gevraagd hem niet te straffen. Ook niet hem overmatig licht te straffen. Hij beroept zich ook zeer bepaaldelijk niet op het “Befehl ist Befehl” om daarmee zijn verantwoordelijkheid te ontkennen.

Hij is echter een eenvoudige brigadier, met niets dan lagere school-opleiding. Zijn superieuren hebben hem vóór de oorlog opdrachten gegeven die hij niet van harte volvoeren kon, maar natuurlijk volbracht omdat het hem bevolen werd (steuntrekkers bekeuren omdat zij een paar gulden extra verdiend hadden; kinderen van hun ouders, die niet deugden, weghalen).

Zijn superieuren hebben hem in de Meidagen dingen opgedragen die hij niet van harte kon doen, maar weer vanzelfsprekend deed omdat het hem opgedragen werd (N.S.B.ers en Duitsers ophalen, ook “Duitsers” van hun kinderen weghalen die in feite goede Nederlanders waren).

Ook ná de Meidagen hebben diezelfde superieuren hem opgedragen dingen te doen die hij niet van harte deed. Maar ook die opdrachten vervulde hij weer omdat zijn superieuren het hem bevalen.

Smorenburg erkent volmondig dat dit fout was. Hij heeft er niet alleen “spijt” van (allicht, gezien de gevolgen), maar hij voelt zich schuldig en strafwaardig.

Doch 213 van de ongeveer 300 leden van het toenmalige Utrechtsche politie-corps prijken op de transportlijsten. De stationschefs gaven de vertrekseinen bij de Joden-transporten. De brugwachten draaiden de bruggen opdat de treinen passeren konden. De machinisten en stokers reden de treinen. Al deze mensen kunnen daar niet voor gestraft worden.

Er kan verschil van mening bestaan over de vraag wat erger is: het zorgen dat een trein met gedeporteerden kan rijden, of het zorgen dat die trein vol komt. Maar zelfs al rekent men hetgeen Smorenburg deed zwaarder aan, dan is een straf van 14 jaar toch wel heel erg!

Het Hof verwijt hem in het bijzonder dat hij zijn handelingen ten opzichte van Joden beschouwde als te behoren tot zijn normale politietaak (evenwel een deel van zijn verklaring weglatende, n.l. dat hij die handelingen ook geenszins met enthousiasme deed).

Inderdaad, dit is Smorenburgs fout juist geweest.

Maar is dit niet minder erg dan indien hij deze daden verricht had uit persoonlijke haat, uit roofzucht of uit sadisme, zoals zovelen?

Het zou ook anders zijn indien Smorenburg naar Joden gespeurd had, aan razzia's meegedaan had, hen slecht behandeld had. Dit alles heeft hij echter niet gedaan. Integendeel, het blijkt dat hij de Joden veelal geholpen heeft.

Dit pleit hem niet vrij. Hij blijft ook zelf verantwoordelijk voor wat hij deed,

Maar hij blijft tenslotte tevens de gewone brigadier die, met zo grenzenloos vele anderen, de bevelen heeft opgevolgd van zijn superieuren.

In zijn oude fouten zal Smorenburg niet meer vervallen. Hij kan dit ook niet: in militaire dienst of enige politiebetrekking kan hij niet meer komen. Er rest hem hoogstens een kantoorbaantje.

Waar deze man zijn schuld gevoelt, moge het Uw Raad daarom behagen hem niet tot practisch levenslang te veroordelen (hij is nu reeds bijna vijftig jaar!), maar hem een zodanige straf te geven dat hij nog een poosje als vrij man kan leven met zijn vrouw en kind.⁴⁸⁴

2. Uitspraak van de Bijzondere Raad van Cassatie, 2 november 1949.

IN NAAM DER KONINGIN

De Bijzondere Raad van Cassatie, Eerste Kamer.

Op de beroepen van:

- I. JAN SMORENBURG, geboren te Utrecht, 11 Februari 1900, wonende te Utrecht, thans in bewaring gesteld in de "Centrale Bewaarplaats Scheveningen" te 's-Gravenhage,*
- II. JAN GIJSBERT VAN CLEEF, geboren te Echteld, 7 Augustus 1897, wonende te Utrecht, thans in bewaring gesteld in de "Centrale Bewaarplaats Scheveningen" te 's-Gravenhage,*

---

⁴⁸⁴ NA, CABR, inv.nr. 379 III, Pleitnota van mr. P.M. Veldkamp Bijzondere Raad van Cassatie inzake Jan Smorenburg, (mei?) 1949.

requiranten van cassatie tegen een sententie van het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam, Zesde Kamer, van den 17en Maart 1949, waarbij zij werden schuldig verklaard aan “Opzettelijk gedurende den tijd van den huidige oorlog den vijand hulp verlenen”, meermalen gepleegd, en met toepassing van de artikelen 27,28,57 en 102 van het Wetboek van Strafrecht en 7b,8,9,11,22 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht werden veroordeeld:

requirant Smorenburg, tot gevangenisstraf voor den tijd van veertien jaren,

requirant van Cleef, tot gevangenisstraf voor den tijd van elf jaren,

met bepalingen, ten aanzien van beide requiranten, dat de tijd door hen voor de tenuitvoerlegging dezer uitspraak in voorlopige hechtenis doorgebracht, bij de uitvoering hunner straf geheel zal worden in mindering gebracht en met ontzetting eveneens ten aanzien van beide requiranten, van de rechten van:

- 1. het bekleden van ambten,*
- 2. het dienen bij de gewapende macht,*
- 3. het kiezen en de verkiesbaarheid bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen, een en ander voor den duur van het leven;*

Gehoord het verslag van den Raadsheer Best;

Gezien de aanzeggingen aan de requiranten vanwege der Procureur-Fiscaal van den dag voor de behandeling der zaak bepaald;

Gehoord de requiranten omtrent hun persoon en hun persoonlijke omstandigheden;

Gelet op de middelen van cassatie namens beide requiranten voorgesteld bij schriftuur, welke beide tegen de stafmaat zijn gericht;

Gehoord den waarnemend Advocaat-Fiscaal namens den Procureur-Fiscaal in zijn conclusie, strekkende tot verwerping der beroepen, tot vernietiging van de sententie voor wat de hoofdstraf betreft en tot veroordeling van requiranten tot respectievelijk 15 en 12 jaar gevangenisstraf;

Overwegende, dat bij de bestreden sententie ten laste van beide requiranten is bewezen verklaard:

Dat zij te Utrecht en elders in Nederland op verschillende tijdstippen in de jaren 1942 en 1943 opzettelijk gedurende den tijd van en op 10 Mei 1940 aangevangen oorlog van Duitsland tegen Nederland ten voordele van den vijand als lid van de afdeling controle der Utrechtse Politie – welke afdeling in het bijzonder was belast met de controle op de naleving van door of vanwege den vijand in diens belang uitgevaardigde voorschriften, tezamen en in vereniging met andere leden dier afdeling de volgende handelingen hebben verricht:

- a. Een groot aantal personen hebben gearresteerd, uitsluitend terzake van hun Joodse afstamming en de meesten van hen aan den vijand of diens handlangers hebben overgeleverd, dusdoende den*

vijand steunende in diens streven het Joodse gedeelte van den Nederlandse bevolking uit Nederland te deporteren;

- b. Eigendommen van een groot aantal der sub a genoemde Joden in beslag hebben genomen en ter beschikking van den vijand of diens handlangers hebben gesteld;*
- c. Personen, welke aan de sub a genoemde Joden hulp hadden verleend, in den vorm van het verlenen van huisvesting, aan ondergedoken Joden, het bewaren van Joodse goederen of anderszins, hebben gearresteerd terzake van die hulpverlening en hen deswege aan den vijand of diens handlangers hebben overgeleverd;*

En aldus opzettelijk gedurende den tijd van voormelden oorlog den vijand hulp hebben verleend;

Overwegende met betrekking tot de middelen van beide requiranten, dat de Raad, enerzijds rekening houdend met den ernst der feiten, anderzijds van oordeel is, dat in verband met hetgeen te hunnen gunste is gebleken, met na te noemen straffen kan worden volstaan;

Overwegende, dat het Hof bij de vaststelling der straffen gemeend heeft rekening te moeten houden met de omstandigheden dat de requiranten bij eerder berechting in aanmerking waren gekomen voor Jubileumgratie;

Dat de Raad zulks onjuist acht, daar ter beslissing van de Kroon behoort te worden gelaten of requiranten ondanks gezegde omstandigheden alsnog voor dit bijzonder gunstbetoon in aanmerking kunnen worden gebracht, zijnde dan ook bij de vaststelling van de door den Raad ten deze toegemeten straffen met den vorenbedoelde factor geen rekening gehouden;

Vernietigt de bestreden sententie doch alleen wat betreft de opgelegde hoofdstraffen;

Rechtdoende krachtens artikel 105 van de Wet op de Rechterlijke Organisatie;

Veroordeelt den requirant Smorenburg tot een gevangenisstraf van elf jaren, met bepaling dat de tijd, door hem sedert 12 Mei 1945 tot den dag van de uitspraak van dit arrest in bewaring doorgebracht, bij de uitvoering van de straf in mindering zal worden gebracht;

Veroordeelt den requirant van Cleef tot een gevangenisstraf van zeven jaren (...)

Aldus gewezen bij de Heren Mrs. Haga, President, Prof. Pompe, Westerouen van Meeteren, (...)

Uitgesproken ter openbare terechtzitting van den tweeden November 1900 negen en veertig.⁴⁸⁵

---

⁴⁸⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III, uitspraak van de Bijzonder Raad van Cassatie op de beroepen van Jan Smorenburg en Jan Gijsbert van Cleef ter openbare rechtszitting op 2 november 1949.

3. Verklaring opgesteld in naam van ‘De Commandant KP Amsterdam, Martin’ op 14 februari 1945 in het Nederlands en in het Engels, niet ondertekend.

L.-K.-P. Staf Amsterdam

Amsterdam, 14 Februari 1945

VERKLARING

De Commandant KP Amsterdam verklaart, dat de onderstaande personen te zijner beschikking zijn gesteld. Hun namen zijn:

JAN SMORENBURG, geboren te Utrecht 11 Februari 1900, rechercheur van politie, wonende Kloveniersburgwal 53 te Amsterdam en zijn familie

BEREND SMORENBURG, geboren te Utrecht 6 Februari 1928 en

AAGJE SMORENBURG, geboren te Utrecht 5 Augustus 1924, beiden eveneens wonende op voormeld adres.

Deze personen zijn niet te arresteren, terwijl krenking van hun persoonlijke vrijheid of andere geweldsdaden tegen deze personen een streng optreden vanwege den Commandant KP te Amsterdam ten gevolge zullen hebben. Men dient zich vóór enig optreden tegen deze personen in verbinding te stellen met genoemde commandant.

De Commandant KP Amsterdam Martin

L.-K.-P. Amsterdam Headquarters
Febr. 1945

Amsterdam, the 14th of

WARNING

The KP Commander of Amsterdam declares that the undermentioned persons can't be placed under arrest by anyone. Their names are:

JAN SMORENBURG, born at Utrecht the 11th of February 1900, policeman, Kloveniersburgwal 53 at Amsterdam and his family

BEREND SMORENBURG, born at Utrecht the 6th of February 1928 and

AAGJE SMORENBURG, born at Utrecht the 5th of August 1924.

For information everybody has to put himself in communication with the KP Commander of Amsterdam.

*The KP Commander of Amsterdam Martin*⁴⁸⁶

Bovenstaande verklaring/warning komt aan de orde op bladzijde 59 van deze scriptie.

---

⁴⁸⁶ NA, CABR, inv.nr. 379 III, verklaring/warning van ‘De commandant van de KP Amsterdam Martin’/‘The Commander KP Amsterdam Martin’, gedateerd 14 februari 1945, een vel in het Nederlands, een vel in het Engels.

4. Naschrift bij zelfgeschreven verklaring Jan Smorenburg van 25 september 1946.

Wanneer ik dan nog eens nalees wat ik hier voor mijn verdediging verklaarde en ik mij weer eens inleef in datgene wat achter ons ligt, dan komt toch de gedachte naar voren, “was dan alles wat er in die tijd gebeurde goed?” Dan weet ik maar één antwoord en wel “fout, hartstikke fout “. Wanneer ik alles nu achteraf kan overzien, dan klinkt het woordje “spijt” mij voor dit alles heel kinderachtig in de oren. Ik weet maar al te goed, dat ik door mijn dienst, leed, heel veel leed, heb veroorzaakt. Ik weet nu achteraf dat ik heel veel dingen anders had moeten doen. Ik zou mij inderdaad een ploert vinden als ik dat niet zou inzien. Alleen, ik moet het herhalen, nu achteraf gezien. Ik wist en voelde destijds zeer goed, dat mensen die iets “tegen” de Duitsers ondernamen, zich in levensgevaar begaven. Uit alles wat ik gedaan heb, mag blijken dat ik mij angstvallig, daar waar het mogelijk was, van zulk soort zaken verwijderd heb gehouden. Dat de Duitsers iets zouden ondernemen tegen personen die niets gedaan hadden “joden” is en was voor mij iets zo onbegrijpelijk, dat ik daar nog geen logische verklaring voor kan vinden. Daar is nu geen goed woord voor te vinden. Dat is vies, dat is gemeen, dat is ploertig. Ik kon mij voorstellen, dat oorlog, toestanden met zich bracht die ook voor mij niet altijd te volgen waren. Ik kon mij indenken dat personen die iets tegen het “regiem” ondernamen, gevaar liepen. Ik kon mij inleven in de gedachtengang, dat bepaalde groepen van de bevolking als gevaarlijk werden beschouwd en uit de samenleving werden verwijderd. Ik zeg “inleven”, waarmee ik dus niet wil zeggen, dat ik de juistheid van die handelingen wil verdedigen. Maar ik kon mij inleven in een uit de samenleving halen van N.S.B.ers en Duitsers, even later van Engelsen en Canadezen, daar weer later Bijbelvorschers, Communisten, Studenten, Officieren en soldaten van het Nederlandse leger en tenslotte joden.

Ik kon die maatregelen niet verklaren, het hoe en het waarom was en is mij niet duidelijk, maar evenmin kan en kon ik het hoe en waarom begrijpen van alle Nederlandse wetten en verordeningen. Dat ging en gaat boven mijn begrijpen uit. Als politiemann begreep ik alleen, dat die voorschriften een bepaalde, nu eenmaal niet altijd te volgen oorzaak hadden.

Dat voor wat betreft de maatregelen tegen de joden, het zou kunnen leiden tot een beestachtig afmaken van die mensen, heb ik nooit kunnen begrijpen. Hoeveel joden heb ik niet gerustgesteld met de woorden; “die moffen zijn toch niet gek”, en alleen zij, die mij kennen, weten dat ik volkomen de waarheid spreek, wanneer ik thans verklaar “Als ik dat alles had geweten, dan zou ik iets anders gedaan hebben” Ik ben nimmer een lafaard geweest en als mijn gevoel mij had gezegd, “ik hoor bij mijn tegenstanders” dan was ik gegaan en had mij gegeven. Ik zag dat

*anders. Ik meende dat ik voor mijn Vaderland de juiste weg had gekozen. Ik heb in dien tijd nooit anders kunnen denken. Nu weet ik dat ik fout was.*⁴⁸⁷

Het bovenstaande naschrift komt aan de orde op bladzijde 53 van deze scriptie.

5. Getuigeverklaring van Harmina de Jong, echtgenote van Jan Smorenborg, 27 juli 1948.

Jan Smorenborg is mijn echtgenoot. De 18de Juli 1948 zijn wij 25 jaar getrouwd. Wij hebben drie kinderen. Ik heb altijd een goed huwelijk met mijn man gehad. De maatschappelijke omstandigheden van voor de oorlog van 1940, zijn voor mij en mijn man aanleiding geweest, om in de nieuwe orde een ideaal te zien voor de toekomst. Daarom zijn wij lid geworden van de N.S.B. Mijn man was geen fanatiek lid van de beweging, want hij kon heel goed de mening van anderen waarden. Wij hebben nooit een vlag van de N.S.B. uitgehangen of andere dingen gedaan, om propaganda voor de beweging te maken. Daar mijn man in 1943 door de Duitsers is gearresteerd, wegens verdenking van het achterhouden van joodsche goederen, is hij in dat jaar door de N.S.B. als lid geroyeerd.

Dat mijn man in zijn kwaliteit van politiemann joden heeft gearresteerd, is mij bekend. Ik zag in deze arrestaties niets anders dan samenbrenging van de joden in één land en ik heb evenals mijn man nooit kunnen vermoeden, dat de Duitsers deze mensen zouden vermoorden. Mijn man heeft meermalen, indien dit mogelijk was, joden geholpen. Zijn vriendschap met de jood Frits Elzas getuigt er toch van, dat mijn man geen jodenvervolger was en meermalen heb ik blijken van waardering ontvangen van joden, die mijn man had geholpen. Het is mij bekend, dat er fantastische verhalen in omloop zijn, over geweldige bedragen aan geld en sieraden die mijn man van joden zou hebben afgenomen en te eigen bate zou hebben aangewend, maar ik weet geen woorden te vinden voor dergelijke onzin.

*Ik ben ervan overtuigd, dat mijn man zijn foutieve daden heeft gedaan zonder de bedoeling van enig misdadige opzet. Mijn man heeft een te goed karakter om mensen bewust leed te doen. Ik vraag aan zijn rechters om menselijk over mijn man te oordelen en zijn bedreven fouten te zien in de tijd en omstandigheden waarin zij zijn bedreven.*⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁷ NA, ZP, inv.nr. 5602, naschrift bij handgeschreven verklaring Jan Smorenborg van 25 september, 50-51. Zie bijlage 3.4 voor het volledige naschrift.

⁴⁸⁸ NA, ZP, inv.nr. 5602, proces-verbaal contra Jan Smorenborg, 27 juli 1948, getuigeverklaring van Harmina de Jong, echtgenote van Jan Smorenborg.

Harmina was lid van de NSB en van de Nationaal Socialistische Vrouwenorganisatie (NSVO).⁴⁸⁹ Uit een onderzoek in het kader van de bijzondere rechtspleging na de oorlog onder bewoners van de Zuiderzeestraat, waar het gezin Smorenburg woonde tijdens de bezetting, had de rapporterende onderzoeker geconcludeerd dat, hoewel Harmina overtuigd nationaalsocialist leek te zijn geweest, zij zich niet met politiek inliet, geen propaganda maakte of met *Volk en Vaderland* colporteurde, en 'dat zij nimmer iemand op politiek of ander gebied overlast heeft aangedaan en dat haar verdere houding en gedragingen nimmer aanleiding tot klachten hebben gegeven'. Harmina was in de zomer van 1944 naar Duitsland vertrokken, klaarblijkelijk om te werken als verpleegster.⁴⁹⁰ Ze werd na de bevrijding gedetineerd maar omdat 'uit het ingestelde onderzoek is gebleken, dat zij geen verraad heeft gepleegd en geen propaganda heeft gemaakt ten behoeve van de N.S.B' werd zij ontheven van vervolging. Ze werd gedetineerd op 6 augustus 1945 en kwam vrij op 25 mei 1946.⁴⁹¹ De burgemeester van Utrecht oordeelde desondanks in juni 1948 naar aanleiding van het verzoek tot herstel van het recht op weduwen – en wezenpensioen niet mild. Harmina had wellicht geen verraad gepleegd en geen NSB-propaganda gemaakt, maar van een onschuldig, licht geval 'waarbij de echtgenote afkerig stond tegenover het Nationaal Socialistische beginsel, en ongewild de dupe is geworden van de geestesgesteldheid van haar echtgenoot' behoorde zij in zijn ogen toch zeker niet.⁴⁹² Harmina's verklaring komt aan de orde op bladzijde 57 van deze scriptie.

6. Getuigeverklaring Willem Smorenburg, 6 oktober 1948.

Vanaf het laatst van 1942 heb ik in mijn woning een jodin genaamd Maria van Spiegel thans gehuwd met Sam de Beer wonende Markt No 13 te Culemborg, ondergedoken gehad. Ik woonde toen aan de van Hoornekade No 55 bis te Zuilen. Mijn broer Jan die rechercheur bij de Utrechtse politie was wist dat ik deze jodin in huis had. Tijdens een bezoek ten mijn huize heeft hij deze jodin een keer gezien. Toen deze jodin ongeveer een jaar bij mij in huis was, kwam mijn broer Jan met zijn collega Nico de Jong in mijn woning en vertelde mij dat er aan het Hoofdbureau van politie te Utrecht was opgebeld dat er in mijn woning een jodin was ondergedoken. Bedoelde

---

⁴⁸⁹ NA, ZP, inv.nr. 5602, rapport van de Centrale Recherche Utrecht, gedateerd 19 april 1948

⁴⁹⁰ NA, ZP, inv.nr. 5602, handgeschreven verklaring Jan Smorenburg, 25 september 1946, XXV; NA, CABR, inv.nr. 379 III, rapport, 23 mei 1945, verklaring van mevrouw Elsnerus.

⁴⁹¹ NA, ZP, inv.nr. 5602, brief van de burgemeester van Utrecht aan het Hoofd van de Afdeling Politie van het ministerie van Justitie afdeling Politie/Zuivering inzake pensioenrechten Harmina de Jong, 15 maart 1948; NA, ZP, inv.nr. 5602, beslissing betreffende voorwaardelijke buitenvervolgstelling, de Procureur-Fiscaal bij het Bijzondere Gerechtshof te Amsterdam gezien de processtukken tegen Harmina de Jong, 25 mei 1946. De vrijlating was op voorwaarde dat zij zich gedurende drie jaar onder toezicht stelde van de Stichting 'Toezicht Politieke Delinquenten' en met ontzegging van de rechten tot het bekleden van ambten, het dienen bij de gewapende macht en het stemmen bij of deelnemen aan verkiezingen.

⁴⁹² NA, ZP, inv.nr. 5602, brief van de burgemeester van Utrecht, 15 maart 1948.

jodin werd daarop door mijn broer Jan en Nico de Jong gearresteerd en overgebracht naar het Hoofdbureau van politie aan het Paardenveld te Utrecht. Het vorenstaande werd mij per telefoon medegedeeld daar ik op dat moment als stoffeerder in Culemborg werkzaam was. Ik ben direct naar Utrecht gegaan. Ik hoorde van mijn vrouw dat genoemde jodin door mijn broer Jan gearresteerd was. Ik heb mij onmiddellijk met mijn broer Jan in verbinding gesteld. Ik vroeg hem of hij deze jodin vrij wilde laten. Hij beloofde mij wanneer ik voor deze jodin een onderduikadres had, hij bereid was de jodin vrij te laten. Ik ben direct naar Zwolle gegaan en aldaar kreeg ik voor de jodin een onderduikadres. Ik deelde zulks aan mijn broer Jan mede. Waarop wij de afspraak maakten dat hij bedoelde jodin met de door hem gebruikte auto aan het Centraal Station te Utrecht zou brengen en aan mij zou overgeven. Ten 14.30 uur dien middag heeft mijn broer Jan bedoelde jodin met zijn auto aan het station gebracht en haar aan mij overgegeven. Ik heb bedoelde jodin toen per trein overgebracht naar een onderduikadres in Zwolle. Bedoelde jodin is zoals ik later hoorde nog op enkele andere adressen geweest doch zij is de oorlog goed doorgekomen. Zij woont thans op het eerder door mij vermelde adres in Culemborg. Mijn broer Jan is dus deze jodin ter wille geweest en heeft door zijn handeling ook mij tegen arrestatie voor het verbergen van een jodin beschermd.⁴⁹³

Bovenstaande verklaring van Willem Smorenborg komt aan de orde op bladzijde 57 van deze scriptie.

7. Getuigeverklaring van Sara Vogelstein, moeder van Frits Elzas, 6 oktober 1948.

Mijn zoon Frits Elzas, geboren te Winterswijk 17 Juli 1917, was in het begin van de bezettingstijd lid van de Joodse Raad te Utrecht. (...) Mijn zoon Frits heeft met bedoelde rechercher Smorenborg in die bezettingstijd samengewerkt en wel speciaal om Joodse mensen zoveel mogelijk tegen de door de Duitsers genomen maatregelen te beschermen. Ik heb in die tijd rechercher Smorenborg meerdere malen in mijn woning al of niet in het bijzijn van mijn Frits gesproken. Deze gesprekken tussen mijn zoon en Smorenborg liepen meestal over Joodse mensen. Mijn zoon trachtte zoveel mogelijk voor dezen mensen bij Smorenborg gedaan te krijgen. De verhouding tussen Smorenborg en mijn zoon was goed zodat aan de verzoeken van mijn zoon aan Smorenborg meerdere malen gehoor werd gegeven. Frits heeft mij eens verteld dat hij met Smorenborg een Joodse baby van Utrecht naar Amsterdam heeft gebracht en daardoor aan de Duitse maatregelen heeft onttrokken. Op 28 Augustus 1944 zijn

---

⁴⁹³ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober, verklaring van Willem Smorenborg.

mijn man, mijn zoon Frits en ik door twee Hollandse politiemannen uit Amsterdam in onze woning aan het Oudkerkhof te Utrecht gearresteerd en overgebracht naar het politiebureau te Velp. Vandaar zijn wij op transport gesteld door een mij onbekende Duitser naar het kamp te Westerbork en enige tijd later naar Theresienstadt. Aldaar is onze zoon Frits doorgezonden naar een ander concentratiekamp in Duitsland. Wij hebben van een dokter die bij mijn zoon in het concentratiekamp vertoefde bericht ontvangen dat mijn zoon in het concentratiekamp was overleden. Mijn zoon heeft mij ook eens verteld dat hij met Smorenburg joodse kinderen naar Amsterdam heeft gebracht en deze kinderen aan de Joodse Raad heeft overgegeven welke kinderen door bemiddeling van de Joodse Raad weer opnieuw zijn ondergedoken en dus niet in de handen van de Duitsers zijn gevallen. Voor zover mij bekend heeft mijn zoon mij nimmer verteld dat hij Smorenburg voor geld heeft omgekocht om Joodse mensen aan arrestatie te onttrekken. (...) In September 1943 is Smorenburg door de Duitsers gearresteerd wegens verduistering van Joodse goederen. Nadat hij zijn straf had ondergaan is Smorenburg nog bij mij in huis geweest en vertelde dat hij weer vrij was. Hij vertelde ons ook dat hij de naam van Frits tijdens zijn verhoor niet had genoemd en dat hij liever zijn tong had afgebeten dan Frits te verraden.⁴⁹⁴

Bovenstaande verklaring van Sara Vogelstein komt aan de orde op bladzijden 59 en 60 van deze scriptie.

8. Brief van Willem Smorenburg aan de minister van Justitie, juli 1949.

*Aan Zijner Excellentie
Minister v. Justitie
den Haag*

Excellentie.

Ondergetekende, Willem Smorenburg, oud 42 jaar, wonende Frits Koolhovenstraat 27 te Zuilen, komt met een zeer beleefd verzoek tot U. Ik heb namelijk een broer, Jan Smorenburg, oud Rechercheur van Politie te Utrecht, die als politiek delinquent, vast zit in Scheveningen, voor zijn zaak in hooger beroep. Zaak is voor geweest, in Utrecht, medio Februari 1949. Zou U nu niet

---

⁴⁹⁴ NA, ZP, inv.nr. 5602, aanvullend proces-verbaal, 6 oktober 1948, verklaring van Sara Vogelstein, geboren 31 maart 1882 in Lage, Duitsland.

deze zaak willen en kunnen bespoedigen. Ik richt tot U dit verzoek aangezien ik zelf B.S.er ben en 3 jaar illegaal heb gewerkt. Dit wil natuurlijk geen gewicht in de schaal leggen betreffende de strafmaat van mijn broer, maar dit is ook niet mijn bedoeling. Maar het kan wel zoo U wil toch een bespoediging van zijn zaak brengen. Nu zal ik misschien de zaak anders bekijken dan U. Maar neemt U mij niet kwalijk het is en blijft mijn broer. Hij is fout geweest, goed, maar geen ploert. Hij is 20 jaar in dienst geweest bij de Utrechtse Politie, voortgekomen uit een politiemann, met 31 dienstjaren, tevens nog een broer bij de Utrechtse Politie dus geen misdadigersfamilie. Hij is namelijk een jongen die altijd zoekende is geweest. Maar als politiemann één van de beste rechercheurs van Utrecht. Dit is niet om hem een pluim op te steken, maar dit zijn feiten die door U te controleren zijn.

Hopende dat U mijn verzoek niet als gezien ter zijde moogt leggen maar deze zaak eens even nader te bekijken en Uw opinie te bepalen, teeken ik met de meeste hoogachting,

Uw Dw.

*W. Smorenburg*⁴⁹⁵

Bovenstaande brief van Willem Smorenburg komt aan de orde op bladzijden 3, 62 en 106 van deze scriptie.

---

⁴⁹⁵ NA, CABR, inv.nr. 379 III. Dossier Jan Smorenburg, brief van Willem Smorenburg aan de minister van Justitie, juli 1949.

Bijlage 4 – Tijdschrift- en krantenartikelen

Alle aanwezigen besloten tot toetreding tot het Rechtsfront, waarna de functies in de afdeling als volgt werden bezet: propaganda-leider: G. Roepers, penningmeester: J. Smorenborg, secretaris: Van Elck. Het secretariaat, alwaar de verdere aanmeldingen kunnen geschieden en ook nadere inlichtingen kunnen worden verstrekt, is voorloopig gevestigd ten huize van den secretaris, Runstraat 17 te Utrecht.

Volk en Vaderland, 20 december 1940.

(Betreft Jan Smorenborg. Zie bladzijde 20 van deze scriptie.)

En toch.....

Deze twee kleine woordjes geven zoo treffend juist den gedachtengang van onze tegenstanders aan. Je mag al hun mooie bewijzen stuk voor stuk ontzenuwen, je mag dan voor een moment bereiken, dat ze „uitgepraat” zijn, even later zal je toch weer te hooren krijgen..... en toch.....

Er zijn van die tegenstanders, die deze woordjes nog zullen herhalen als reeds lang ons Vaderland in een Nationaal-Socialistischen Staat is omgevormd. Wij probeeren heusch meermalen in ernst ons in te leven in den gedachtengang van onze tegenstanders, maar wij kunnen dien gedachtengang niet volgen. Dat zal natuurlijk wel aan ons liggen, want wij zijn, volgens die tegenstanders, in feite geen Nederlanders meer. Ze mogen tegen ons zoo'n beetje van alles ondernemen, want we hebben ons ingeschakeld bij het geschuwde deel der natie. Wij lijken niet meer op Nederlanders..... en als de zaak „omdraait”,..... worden we doodgeschoten..... dan moeten wij hangen aan den hoogsten boom..... brrrrr..... en eerlijk..... we vinden het heusch geen lollig idee..... en meermalen hebben wij hun — onze tegenstanders — al gevraagd, wie dit minder aantrekkelijke toekomstbeeld voor ons dan wel moet voltrekken en al meermalen hebben we moeten hooren, dat dit moet gebeuren door het Volk. Dat zijn dan blijkbaar de „echte” Nederlanders.

Als wij dit hooren, gaan wij denken, wie dan wel behooren tot die „echte” Nederlanders en bij dit denken gaan onze gedachten terug naar de dagen, toen er ook in ons Vaderland spanning was. Toen hebben wij het Volk, die „echte” Nederlanders toch leeren kennen, toen..... Laten wij ons nu eens bepalen tot het Volk van onze eigen gemeente en nog beter, laten we maar denken aan ons eigen politiecorps. Neen..... we gaan niet roddelen..... alleen maar eerlijk terugdenken..... Daar lag de zaak..... wat zou er nu met ons gaan gebeuren..... zouden we onze baan kwijt raken..... zouden die Duitschers..... en de meesten voelden zich schuld bewust. Zij hadden zoo veel op die Duitschers gescholden, dat zij er bij voorbaat van overtuigd waren, dat zij hun baantje kwijt zouden raken..... Angst..... Angst..... en nog eens Angst.....

Er gebeurde echter niets..... en na weken zoeken, hadden de angstmenschen het begrepen..... natuurlijk..... stom, dat ze dat niet eerder begrepen hadden..... natuurlijk..... die Duitschers waren bang voor ons. Die hadden natuurlijk ook onze geschiedenis gelezen en wisten, dat wij 80 jaar aan één stuk gevochten hadden, die wisten toch, dat wij van die flinke kerels waren, vandaar hun perfecte houding tegen ons Nederlanders, daarom bliften die Duitschers niet..... ze zijn natuurlijk bang voor ons..... en de heerlijke verhalen over den heldenmoed van ons Nederlanders zijn niet meer van de lucht..... zijn wij Geuzen..... of zijn wij het niet..... en de Nederlanders, die teren op hun „Watergeuzen”, op hun „Admiraal de Ruijter” voelen hun borst weer zwellen en ontdekken, dat wij die Duitschers toch zeker niet noodig hebben en dat wij zelf wel uit zouden maken, hoe we de zaak hier op zullen knappen. We zitten in feite alleen nog maar te wachten op een goede gelegenheid om die Duitschers eruit te gooien en dan doen we het zelf, op Nederlandsche manier..... Dan rekenen we tegelijk even af met die lui, die sympathie voor die Duitschers hebben, met die..... Rechtsfronters..... met die N.S.B.ers..... En zoo wachten dan die „echte” Nederlanders af. Zij „kijken de kat uit den boom”.

Toekomstmuziek tot en met..... en voor die Nederlanders moeten wij ons nu benauwd maken.....

Voor die Nederlanders, die bij het naderen van een Rechtsfrontier, van een N.S.B.er, hun hoofden omdraaien, voor die Nederlanders, die hun ranke talle wiegend voorbij ons laten zweven..... gunst..... laat ons nu niet lachen. We willen dat kinderachtige gedoe nog wel een poosje aanzien, totdat het ons gaat vervelen en dan gaan we een andere tactiek toepassen. Dan zullen we sommige menschen op onze manier een beetje fatsoen bijbrengen. Dan willen we ze nog wel eens leeren, wie Nederlanders zijn, zij met hun waanvoorstellingen over hun geweldigheid of zij, die niet afwachten, maar zich juist in dezen tijd durven geven en die er voor uit durven komen, wat zij willen, te weten: Bouwen aan een onafhankelijk vrij Nederland.

HOU ZEE!
J. SMORENBURG.

UTRECHT.

Het Rechtsfront, 15 juni 1941.

(Betreft Jan Smorenborg. Zie bladzijde 40-41.)

Wat de N.S.B. roofde

Voor een waarde van meer dan een half miljoen gulden heeft de P.O.D. te Utrecht deze week aan N.S.B.-„bezit” in beslag genomen. Voor het merendeel betreft het hier van Nederlanders geroofde gelden en sieraden.

Zoo werd in het huis van den beruchten N.S.B.-rechercheur Smorenburg, te Bilthoven, die zich in het bijzonder op den roof van Joodsche goederen toelagde, een waarde van f 310.000 opgespoord.

De S.S.-man Groet, die behoorde tot het „Abbau-Kommando”, liet zijn vrouw bij een boerderij in Groningen voor een bedrag van f 175.00,— aan bankp en sieraden begraven, waarschijnlijk afkomstig uit de kluisen van bankinstellingen te Tiel.

Het Parool, 4 juli 1945.

(Betreft Jan Smorenburg. Zie bladzijde 33.)

Jodenjagers veroordeeld

UTRECHT, 17 Maart — Het Bijzonder Gerechtshof in Utrecht veroordeelde de drie voormalige politiemannen J. Smorenburg, C. van Tricht en J. G. van Cleef, die tijdens de bezetting als beruchte Jodenjagers de schrik van Utrecht en omgeving waren, tot respectievelijk 14, 11 en 11 jaar gevangenisstraf met aftrek en ontzetting uit de openbare rechten voor het leven. De eis was respectievelijk 18, 15 en 12 jaar.

De Volkskrant, 18 maart 1949.

(Betreft Jan Smorenburg. Zie bladzijde 33, bladzijde 38 noot 165 en bladzijde 108 noot 459.)

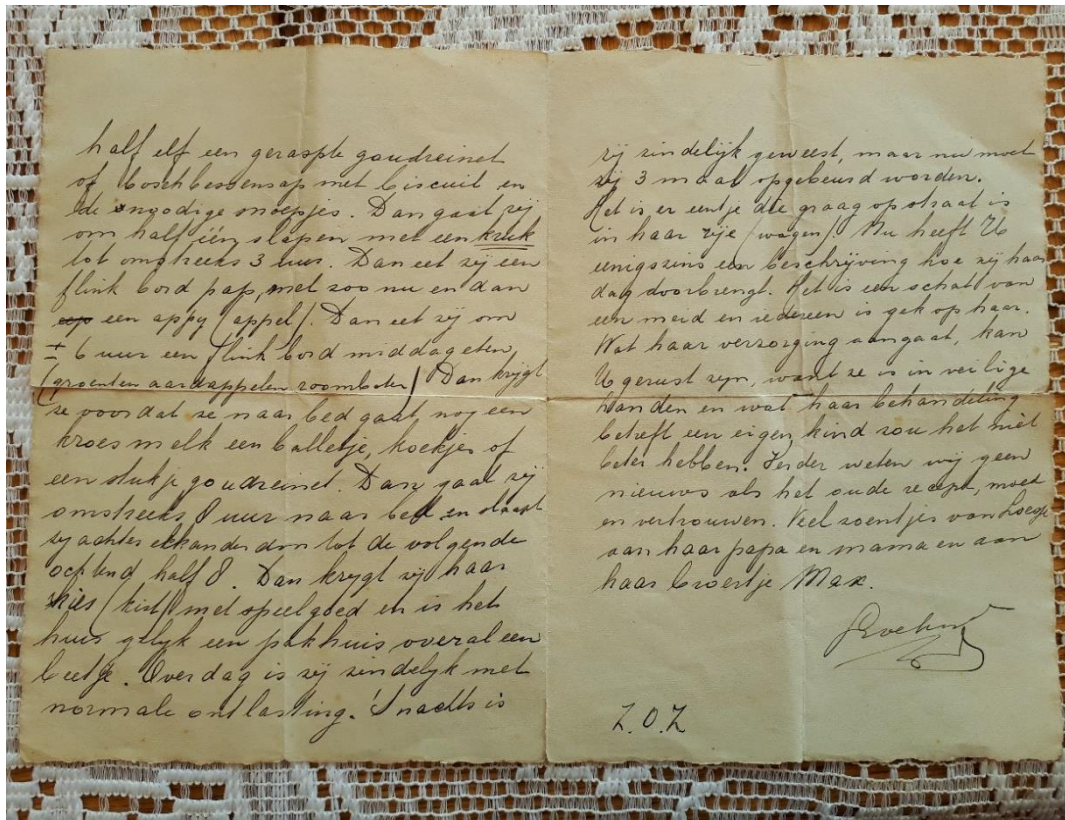
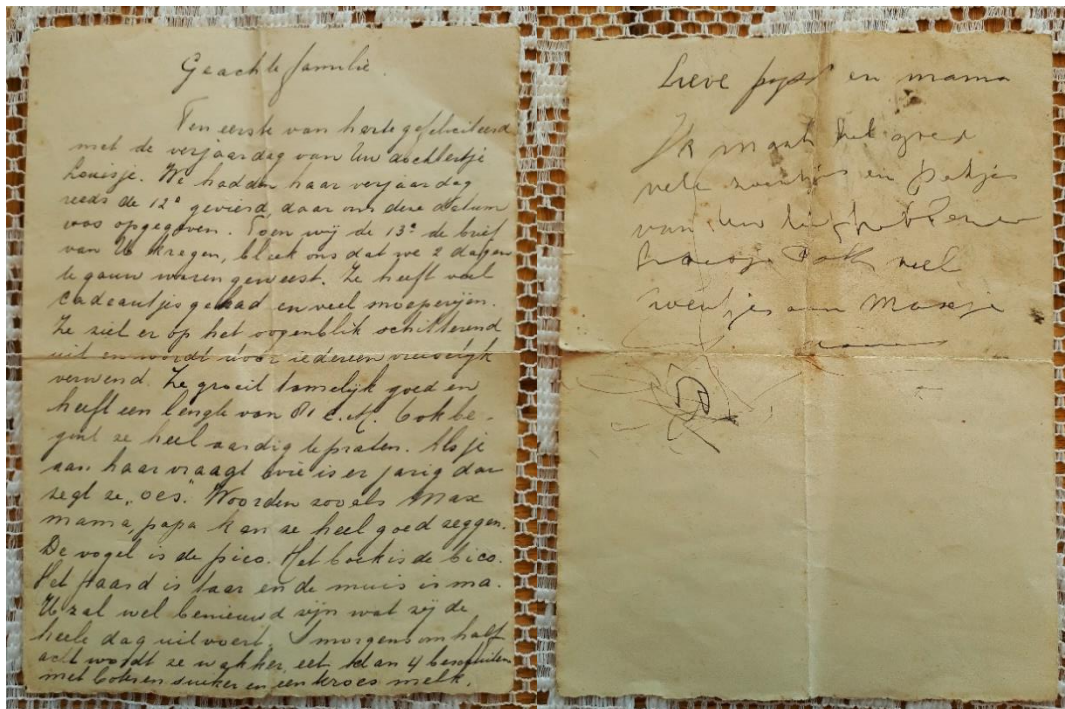
— Zaterdag waren er in het Utrechtse politiecorps negen jubilarissen. Hoofdd-commissaris R. W. van Eyk herdacht het feit dat hij vijf en dertig jaar geleden in dienst trad van de politie in de Domstad. Voorts waren er acht jubilarissen, die een kwart eeuw deel uitmaken van het corps te weten de brigadiers P. Nachtegaal, H. F. van Heyningen, H. P. Roskam, W. F. Happee en G. J. Lenderink, allen van de straatdienst, P. A. Loenen, brigadier van de Drankwet en A. L. Smorenburg, hoofdagent Jeugdbrigade.

Algemeen Handelsblad, 3 november 1952.

(Betreft Adriaan Smorenburg. Zie bladzijde 11 noot 29 en bladzijde 29 noot 121.)

Bijlage 5 – Brief van Adriaan en Mien Smorenburg aan de ouders van Loes Susan

Afbeelding 7. Brief van Adriaan en Mien Smorenburg aan de ouders van Loes Susan, ongedateerd, in ieder geval tussen februari 1943 en oktober 1945. Privé-archief Loes van den Ancker-Susan, Grootebroek.

Brief van Adriaan en Mien Smorenborg aan de ouders van Loes Susan – tekst

Geachte familie,

Ten eerste van harte gefeliciteerd met de verjaardag van uw dochtertje Louisje. We hadden haar verjaardag reeds de 12e gevierd, daar ons deze datum was opgegeven. Toen wij de 13^e de brief van u kregen, bleek ons dat we twee dagen te gauw waren geweest. Ze heeft veel cadeautjes gehad en veel snoeperijen. Ze ziet er op het oogenblik schitterend uit en wordt door iedereen vreselijk verwend. Ze groeit tamelijk goed en heeft een lengte van 81 c.m. Ook begint ze heel aardig te praten. Als je aan haar vraagt wie is er jarig dan zegt ze 'Oes'. Woorden zoals Max, mama, papa kan ze heel goed zeggen. De vogel is de pico. Het boek is de bico. Het paard is taa en de muis is ma. U zal wel benieuwd zijn wat zij de heele dag uitvoert. Smorgens om half acht wordt ze wakker, eet dan 4 beschuiten met boter en suiker en een kroes melk. Half elf een geraspte goudreinet of boschbessensap met biscuit en de noodige snoepjes. Dan gaat zij om half één slapen met een kruik tot omstreeks 3 uur. Dan eet zij een flink bord pap, met zo nu en dan een appy (appel). Dan eet zij om +/- 6 uur een flink bord middageten (groenten aardappelen roomboter). Dan krijgt ze voor dat ze naar bed gaat een kroes melk een balletje [sp?], koekjes of een stukje goudreinet. Dan gaat zij omstreeks 8 uur naar bed en slaapt zij achter elkander door tot de volgende ochtend half 8. Dan krijgt zij haar kies (kist) met speelgoed en is het huis een pakhuis gelijk overal een beetje. Overdag is zij zindelijk met normale ontlasting. 'S nachts is zij zindelijk geweest, maar nu moet zij driemaal opgebeurd worden. Het is er eentje die graag op straat is in haar rije (wagen). Nu heeft u eenigszins een beschrijving hoe zij haar dag doorbrengt. Het is een schat van een meid en iedereen is gek op haar. Wat haar verzorging aan gaat, kan u gerust zijn, want ze is in veilige handen en wat haar behandeling betreft een eigen kind zou het niet beter hebben. Verder weten wij geen nieuws als het oude recept, moed en vertrouwen. Veel zoentjes van Loesje aan haar papa en mama en aan haar broertje Max.

Z.O.Z.

Lieve papa en mama,

Ik maak het goed. Vele zoentjes en [sp?]jes van uw liefhebbende Loesje, ook veel zoentjes aan Maxje.

Bovenstaande brief komt aan de orde op bladzijden 65, 85, 86 en 104 van deze scriptie.

Summary

Adriaan and Jan Smorenborg were brothers and grew up in the same family. They chose the same line of work by joining the police force of the city of Utrecht. The latter had not been Jan's first choice. Artistically gifted, he had endeavoured on a path to a career as a painter, but due to the lack of good earnings in that field, he switched to policework in 1921. His younger brother Adriaan followed in 1927. Both remained in service throughout the Second World War. Similarities end there, as Adriaan performed regular uniformed duties, did not engage in enforcing anti-Jewish policies and helped the resistance, where Jan joined a special police unit responsible for tracking down Jewish inhabitants that had gone into hiding. He handed the Jewish arrestees over to the German occupier. The vast majority did not survive the war. Adriaan and his wife provided a safe home to the young Jewish girl Loes and were the reason she did survive.

In this thesis, I endeavoured to answer the research question *how moral aspects in postwar reflections on the conduct of Jan and Adriaan Smorenborg in Utrecht during the Second World War can be interpreted?* In order to do so, I analysed how memories and reflections from those directly involved (family, witnesses, victims, colleagues) compared with each other and with perceptions formed in popular discourse and academic historiography on Dutch police during the Nazi-occupation in general, and on Adriaan and Jan Smorenborg in particular. The written primary source material consisted of postwar statements by Jan, letters to family by both brothers, and testimonies from witnesses, victims and colleagues given between 1945 and 1949 during the criminal investigation against Jan Smorenborg for collaborating with the enemy. Oral primary sources comprised of Loes van den Ancker-Susan, who had been in hiding with Adriaan and his wife, and of Ko Smorenborg, grandson of Jan, both interviewed for this thesis in 2019. For contextualising and interpreting the above, I studied previously conducted research on wartime policemen, Jewish children in hiding, and children of (grand)parents who collaborated with the Nazi's.

In line with historiography on the Second World War, archival material on Jan, as a perceived collaborator, is abundant, whereas material on his brother Adriaan is almost non-existent, just as is the case with other Dutch police officers who had quietly tried to resist the Nazi's, not in grand and heroic ways but nonetheless often lifesaving. This silence was partly due to the complex situation of shifting morals in which police officers found themselves. During the war, from an official point of view, they performed their duties well when they enforced or facilitated anti-Jewish policies. After the war, those who had done so, were arrested and interred, like Jan. Yet, those who had refused or avoided facilitating the Nazi-regime and helped the

resistance instead, were, once the war was over, often frowned upon by their colleagues for presumably leaving others to do the dirty work. They mostly kept silent after the war.

The few findings in this research showed that moral judgment on Adriaan was unanimously positive. As regards to the conduct of Jan during the German occupation, there was no consensus. Jan wrote approximately eighty pages of autobiographical statements between 1945 and 1950, while in internment camps, which can be interpreted as vindication. He admitted his wrongdoings in hindsight, while claiming no full knowledge of the fate of the Jewish people at the time he arrested them. In judging Jan, the relational context seemed relevant. His grandson Ko tried to find explanations for the path his grandfather took, but also appeared to negotiate between explaining and understanding. Ko drew attention to Jan's personality, as did relatives of Jan during the postwar criminal investigation. All of them admitted Jan had made devastating mistakes, but they emphasized Jan's excellent pre-war track record as one of the best police officers in Utrecht. They all stated that he was driven and ambitious by character, but not intrinsically a bad person. Previous research on children of (grand)parents who were presumed to have collaborated during the war, showed similar mechanisms. For many (grand)children, negotiating often also involved a sense of loyalty towards the parent or grandparent as well as their own perception of right and wrong. Victims, witnesses, judges during the criminal trial and historians until this day found no excuses in circumstances or personality and collectively judged harshly on Jan and his conduct during the German occupation.

It is not up to a researcher to pass moral judgment, merely to analyse moral aspects of perceptions formed by others, which was the aim of this research. Rather than producing definitive answers, this research raised more questions, though. What if Jan had stayed the artistic course and had never joined the police. Would he still have been exposed to the national-socialist ideology to the extent he was as a police officer handling several cases involving members of the NSB, the Dutch national-socialist party? And why did Adriaan not appear as witness in the criminal file of his brother Jan or in any other form of communication with or related to his brother? Can this be attributed to their diverging political beliefs and, consequently, the different ways in which they carried their policework during the Nazi-occupation? The research for this thesis did provide a further insight in the various ways in which individual Dutch police officers carried out their duties, while giving a not yet explored broader perspective on the, up until now one-dimensional, historiography on Jan Smorenburg.